

**60 РОКІВ
ВЕЛИКОГО
ЖОВТНЯ**

**УКРАЇНСЬКИЙ
ІСТОРИЧНИЙ
ЖУРНАЛ**

10

КИЇВ-1977

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 10 (199)

ЖОВТЕНЬ

1977

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

Перемога Жовтня — головна подія ХХ століття

- Плясовських В. С., Чирко В. А. Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції 5
Петерс І. А. Нова епоха всесвітньої історії 19
Кондуфор Ю. Ю., Мартиненко А. К. Велика Жовтнева соціалістична революція і світовий комуністичний та робітничий рух 32
Варгатюк П. Л. Більшовицькі організації України у Жовтневій революції 43
Нем'ятий В. М. Комуністична партія — організатор захисту завоювань Великого Жовтня 58
Холмогоров О. І. (Дніпропетровськ). Інтернаціональна єдність, народжена Великим Жовтнем 71

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

- Королько В. Г. Наукові основи політики партії по формуванню і розвитку соціалістичного способу життя 82

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Сіментов Ю. Я. (Чернігів), Чулприна М. С. (Чернігів). Краєзнавчий матеріал на уроках, присвячених Великій Жовтневій соціалістичній революції 93

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

- Більшовики України в Жовтневій революції (Хроніка подій). Жовтень 1917 р. Підготували Варгатюк П. Л., Солдатенко В. Ф., Колішер Т. М., Соловійова А. А. 99

СПОГАДИ

- Савельєв М. О. В. І. Ленін і Жовтень 111

НАШ КАЛЕНДАР

- Сарбей В. Г. До 60-річчя «Декларації прав народів Росії» 118
Левін В. С. За владу Рад (До 60-річчя збройного повстання у Києві) . . . 121
Берлін Л. І. (Харків), Саржан А. П. (Донецьк). До 50-річчя Жовтневого (1927 р.) призову в партію на Україні 124

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Мельниченко В. Ю. В. І. Ленін — організатор і керівник захисту та зміцнення Радянської влади (березень — листопад 1919 р.). (До виходу сьомого тому Біографічної хроніки В. І. Леніна) 129
- Корольов Б. І. Дослідження діяльності більшовицьких організацій України періоду підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції у 1967—1976 рр. 135

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Куманьов Г. О. (Москва), Кравчук М. І. М. В. Коваль. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны 146
- Лихолобова З. Г. (Донецьк). А. И. Вдовин, В. З. Дробижев. Рост рабочего класса СССР. 1917—1940 гг. 149
- Гошуляк І. Л., Солдатенко В. Ф. В. В. Аникеев. Деятельность ЦК РКП(б) в 1918—1919 годах 151
- Шморгун П. М. Л. М. Спирин. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX в.—1920 г.) 154

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 60-річчя Великого Жовтня

- І. Г. (Ужгород), І. А. (Ужгород). Наукова конференція радянських і угорських істориків 157
- Романцов В. О. Конференція радянських і польських істориків 158
- Логойда В. М. (Ужгород). Великому Жовтню присвячена 159

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.

Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Победа Октября — главное событие XX века

Плясовских В. С., Чирко В. А. Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор победы Великой Октябрьской социалистической революции	5
Петерс И. А. Новая эпоха всемирной истории	19
Кондуфор Ю. Ю., Мартыненко А. К. Великая Октябрьская социалистическая революция и мировое коммунистическое и рабочее движение	32
Варгатюк П. Л. Большевицские организации Украины в Октябрьской революции	43
Немятый В. Н. Коммунистическая партия — организатор защиты завоеваний Великого Октября	58
Холмогоров А. И. (<i>Днепропетровск</i>). Интернациональное единство, рожденное Великим Октябрем	71

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

Королько В. Г. Научные основы политики партии по формированию и развитию социалистического образа жизни	82
---	----

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Симентов Е. Я. (<i>Чернигов</i>), Чуприна М. С. (<i>Чернигов</i>). Краеведческий материал на уроках, посвященных Великой Октябрьской социалистической революции	93
---	----

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

Большевики Украины в Октябрьской революции (Хроника событий). Октябрь 1917 г. Подготовили Варгатюк П. Л., Солдатенко В. Ф., Колишер Т. Н., Соловьева А. А.	99
--	----

ВОСПОМИНАНИЯ

Савельев М. А. В. И. Ленин и Октябрь	111
--------------------------------------	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Сарбей В. Г. К 60-летию «Декларации прав народов России»	118
Лезин В. С. За власть Советов (К 60-летию вооруженного восстания в Киеве)	121
Берлин Л. И. (<i>Харьков</i>), Саржан А. П. (<i>Донецк</i>). К 50-летию Октябрьского (1927 г.) призыва в партию на Украине	124

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Мельниченко В. Е. В. И. Ленин — организатор и руководитель защиты и укрепления Советской власти (март — ноябрь 1919 г.). (К выходу седьмого тома Биографической хроники В. И. Ленина)	129
Королев Б. И. Исследование деятельности большевистских организаций Украины периода подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции в 1967—1976 гг.	135

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Куманев Г. А. (<i>Москва</i>), Кравчук М. И. М. В. Коваль. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны	146
Лихолобова З. Г. (<i>Донецк</i>). А. И. Вдовин, В. З. Дробижев. Рост рабочего класса СССР. 1917—1940 гг.	149

Гошуляк И. Л., Солдатенко В. Ф. В. В. Аникеев. Деятельность ЦК РКП(б) в 1918—1919 годах	151
Шморгуни П. М. Л. М. Спирин. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX в.—1920 г.)	154

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

К 60-летию Великого Октября

И. Г. (<i>Ужгород</i>), И. А. (<i>Ужгород</i>). Научная конференция советских и венгерских историков	157
Романцов В. Е. Конференция советских и польских историков	158
Логойда В. М. (<i>Ужгород</i>). Великому Октябрю посвящена	159

Статті

Перемога Жовтня — головна подія ХХ століття

В. С. ПЛЯСОВСЬКИХ (Київ), В. А. ЧИРКО (Київ)

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ — НАТХНЕННИК І ОРГАНІЗАТОР ПЕРЕМОГИ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Всі історичні звершення нашого часу з величезною очевидністю підтверджують правильність зробленого основоположниками наукового комунізму К. Марксом і Ф. Енгельсом висновку про вирішальну роль партії робітничого класу в революційному перетворенні суспільства. Саме такою була і є Комуністична партія Радянського Союзу — партія революційної думки і революційної дії, партія великого Леніна.

На всіх етапах свого майже 75-річного шляху КПРС виявила себе як справді бойовий авангард трудового народу нашої країни, як найдосвідченіший і найзагартованіший загін міжнародного комуністичного й робітничого руху. З самого початку свого існування вона вбирала, творчо узагальнювала і перевіряла на практиці величезний досвід класових битв російського та міжнародного пролетаріату, революційного руху та антиімперіалістичної боротьби народів; концентрувала в собі найкращі риси робітничого класу, всіх трудящих нашої країни. Все це дало В. І. Леніну підставу в суворі переджовтневі дні назвати Комуністичну партію розумом, честю і совістю нашої епохи¹. КПРС гідно виконує покладене на неї історією інтернаціональне завдання — прокладає людству шлях до комунізму.

Історичні перемоги радянського народу, здобуті під керівництвом партії Леніна, глибоко і всебічно проаналізовані у таких важливих теоретичних і політичних документах, як Звітна доповідь ЦК КПРС XXV з'їздові партії, доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва на травневому (1977 р.) Пленумі ЦК партії, постанова ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» та ін. **«Вся героїчна історія радянського народу, його бойові і трудові перемоги, його видатні звершення, — наголошується у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — нерозривно зв'язані з діяльністю Комуністичної партії як керівної і спрямовуючої сили нашого суспільства»².** Початок цим звершенням, як і тим грандіозним соціальним змінам, що відбулися в нашій країні і в усьому світі за останні 60 років, поклала Велика Жовтнева соціалістична революція, перемога якої стала можливою лише тому, «...що

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 88.

² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 14.

її очолила партія нового типу...»³ — Комуністична партія. Тому висвітлення ролі партії в Жовтневій революції, у будівництві соціалізму й комунізму — одне з важливих завдань у пропаганді історичного досвіду Жовтня, досвіду, на якому, за словами В. І. Леніна, «...майбутня міжнародна революція споруджуватиме свою соціалістичну будову»⁴.

У підготовці та проведенні Великої Жовтневої соціалістичної революції з особливою силою знайшла свій вияв визвольна місія робітничого класу та його партії, яка втілила в собі революційну енергію цього найбільш передового класу сучасності⁵.

«У пролетаріату,— писав 1904 р. В. І. Ленін, маючи на увазі як прийдешні революції ХХ ст., так і досвід пролетарських боїв у минулому,— нема іншої зброї в боротьбі за владу, крім організації»⁶. Повертаючись до цього питання пізніше, Володимир Ілліч знову підкреслював, що найглибшою, постійною властивістю пролетарської революції і умовою її перемог «...була і лишається організація пролетарських мас, організація трудящих». У цій організації, говорив він,— «...найглибше джерело її перемог»⁷.

Питання про роль партії в Жовтневій революції — одне з найгостріших у сучасній ідеологічній боротьбі. Наші ідейні вороги намагаються заперечити закономірність соціалістичної революції, керівну роль партії у її підготовці та проведенні. Тим самим вони розраховують ідейно обеззброїти робітничий клас, всіляко применшити значення досвіду КПРС у революційному перетворенні суспільства.

Однак історичні факти неспростовно свідчать про те, що саме партія більшовиків на чолі з Леніним першою в історії організувала і запалила трудящих Росії на перемогу всесвітньо-історичного значення. Вона була здобута завдяки тому, що ленінська партія своєю невтомною роботою в масах злила в єдиний революційний потік загальнодемократичний рух трудящих за мир, селянський рух за землю, національно-визвольний рух пригноблених народів з соціалістичним рухом робітничого класу.

Керівна і спрямовуюча роль партії виявилась насамперед у виробленні нею єдино правильного курсу на соціалістичну революцію. Цей курс глибоко і всебічно обґрунтовано в ленінській теорії соціалістичної революції, яка давала відповіді на актуальні питання, що їх поставив увесь хід історичного розвитку.

Спираючись на висновки К. Маркса і Ф. Енгельса про історичну неминучість загибелі капіталізму, В. І. Ленін у своїх працях «Про лозунг Сполучених Штатів Європи», «Воєнна програма пролетарської революції», «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму», «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися» науково довів, що імперіалізм — це не тільки найвища, а й остання стадія капіталізму, переддень пролетарської революції. В умовах імперіалізму капіталізм у цілому дозрів для соціалістичної революції. Однак прорив у ланцюгу імперіалізму був можливим лише в найбільш слабкій його ланці, якою й стала Росія.

В. І. Ленін показав, що саме в Росії найбільш повно зосередились усі вузлові соціально-економічні та політичні суперечності капіталізму, які з особливою силою загострилися в умовах імперіалістичної війни. Росія, як і деякі інші країни, стала на шлях держав-

³ Там же.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 360.

⁵ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 14.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 386.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 71.

но-монополістичного капіталізму, який, за визначенням В. І. Леніна, є цілковитою матеріальною і організаційною підготовкою соціалізму⁸.

Белике практичне значення для підготовки Жовтня мали ленінські положення про революційну ситуацію. «Для марксиста,— писав Володимир Ілліч,— не підлягає сумніву, що революція неможлива без революційної ситуації...»⁹ В. І. Ленін вказав на три головні ознаки революційної ситуації: 1) неможливість для пануючих класів зберегти в незміненому вигляді своє панування, криза «верхів»; 2) загострення, вище від звичайного, злиднів і бідувань пригноблених класів; 3) значне підвищення революційної активності широких народних мас. «Без цих об'єктивних змін, незалежних від волі не тільки окремих груп і партій, але й окремих класів, революція — за загальним правилом — неможлива»¹⁰. При цьому В. І. Ленін підкреслював, що революція виникає не з усякої революційної ситуації, а лише з такої, коли до об'єктивних факторів приєднуються суб'єктивні, а саме: «...здатність революційного класу на революційні масові дії, досить *сильні*, щоб зломити (або надломити) старий уряд, який ніколи, навіть і в епоху криз, не «впаде», якщо його не «скинуть»¹¹. Здатність пролетаріату до таких дій залежить насамперед від наявності у нього бойового авангарду — революційної марксистської партії.

В буремних революційних подіях, що розгорнулися в період між лютим і жовтнем 1917 р., пройшли перевірку і дістали підтвердження всі принципи положення ленінської теорії соціалістичної революції. Водночас партією були зроблені дальші кроки в розвитку цієї теорії.

Лютнева буржуазно-демократична революція перемогла, але меншовики та есери, які мали більшість у Радах робітничих і солдатських депутатів — органах революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства,— зрадили інтереси трудящих мас і вручили державну владу Тимчасовому урядові — органу диктатури буржуазії. В країні виникло двовладдя — химерне переплетіння цих двох диктатур. Таким чином, революція не привела до цілковитої перемоги робітників і селян, але разом з тим вона «зайшла» далі звичайної буржуазно-демократичної революції і дала країні Ради — готову форму народовладдя.

У зв'язку з надзвичайно складною і своєрідною обстановкою, що склалася після лютого 1917 р., потрібно було переглянути деякі теоретичні положення, що були правильними для 1905 р., але вже не відображали нових історичних умов, конкретизувати ці положення, привести їх у відповідність з об'єктивною дійсністю, а також розробити ряд нових актуальних теоретичних проблем, необхідних для успішного керівництва партії класовою боротьбою пролетаріату.

В ході безпосередньої підготовки робітничого класу та його союзників до повалення капіталістичного ладу В. І. Ленін написав ряд праць, у яких дістали дальший розвиток важливі аспекти теорії соціалістичної революції. Серед них, зокрема, були питання про пролетарську державу, що мала прийти на зміну поваленій буржуазній державі; про Ради як державну форму диктатури пролетаріату; про завдання і функції держави перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, її роль у створенні нового суспільства та ін.

Особливе місце у теоретичному обґрунтуванні боротьби пролетаріату за державу нового типу займає положення про керівну роль марксистської партії в цій державі. У класичному творі «Держава і

⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 182.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 205.

¹⁰ Там же, стор. 206.

¹¹ Там же.

революція» В. І. Ленін писав: «Виховуючи робітничу партію, марксизм виховує авангард пролетаріату, здатний взяти владу і *вести весь народ* до соціалізму, спрямовувати і організовувати новий лад, бути учителем, керівником, вождем усіх трудящих і експлуатованих у справі влаштування свого суспільного життя без буржуазії і проти буржуазії»¹².

Теоретичні висновки, зроблені В. І. Леніним в умовах першої імперіалістичної війни, що почалася, і розвинуті ним після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції, стали основою для вироблення курсу партії на соціалістичну революцію.

В. І. Ленін, партія більшовиків не тільки творчо розв'язали назрілі теоретичні проблеми, а й зробили з них принципові, послідовно класові практичні висновки. Історична заслуга нашої партії полягає в тому, що вона, глибоко врахувавши суть нової політичної ситуації, нову розстановку класових сил, протягом короткого часу виробила науково обгрунтовану революційну стратегію і тактику боротьби за перемогу соціалістичної революції. Вона зробила те, чого не могла зробити жодна з інших політичних партій Росії, які, декларуючи гучні лозунги, намагалися виступати від імені народних мас.

Партії меншовиків і есерів, що називали себе соціалістичними, стали на шлях угодництва з великою російською буржуазією та міжнародним імперіалізмом і оголосили революцію закінченою. Г. В. Плеханов у своїй газеті «Єдинство» попереджав, що російська історія ще не змогла того борошна, з якого можна спекти пшеничний пиріг соціалізму, і доки, мовляв, вона такого борошна не змогла, участь буржуазії в управлінні країною необхідна в інтересах усієї нації, а отже, і в інтересах трудящих¹³. Позиція угодництва випливала з меншовицької догматичної схеми революції. Ера самодержавства в Росії закінчилася, теоретизували вони, настав період буржуазного парламентаризму, а тому пролетаріат повинен стримувати свої класові «апетити» і слухняно служити «історичному прогресові».

До того ж і в самій більшовицькій партії були капітулянти — «напівменшовики» типу Каменева, які намагались обмежити завдання більшовиків поглибленням буржуазно-демократичної революції і з якими послідовним ленінцям доводилося вести боротьбу.

Великої шкоди виробленню партією чіткої політичної лінії завдала екстремістська позиція Троцького. Він, не враховуючи обстановки, що склалася в країні, вимагав «негайного штурму», пропагував свій давній лозунг «Без царя, а уряд робітничий!», який був одним з основних положень його «теорії» перманентної революції — революції без селянства¹⁴. Троцький не вірив у можливість завершення соціалістичної революції в Росії, ставив її успіх у залежність від пролетарської революції в країнах Західної Європи. Потрібне було величезне напруження всіх сил партії, щоб відкинути все, що заважало робітничому класу Росії виконати місію, покладену на нього історією.

Величезне значення для дальшого розвитку революції мало повернення В. І. Леніна до Петрограда після його десятирічної еміграції. Під керівництвом свого вождя більшовицька партія рішуче відкинула з свого шляху опортуністичні елементи і сміливо взяла на себе історичну ініціативу першою прокласти шлях диктатурі пролетаріату. В цьому виявилась одна з найважливіших її рис як партії нового типу.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 25.

¹³ Исторический опыт Великого Октября и критика буржуазной историографии, М., 1977, стор. 65.

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 133, 515.

Революційний курс більшовиків базувався на точному врахуванні всієї сукупності як внутрішніх, так і міжнародних факторів, зокрема того важливого моменту, що в країні назривала нова революційна ситуація. Вона дедалі чіткіше виявлялася в кризі верхів (неспроможності Тимчасового уряду дати трудящим мир, хліб, свободу, землю), у надзвичайному погіршенні становища пригноблених класів, викликаного війною та розрухою, у значному піднесенні політичної активності широких народних мас. Крім того, партія враховувала, що війна зв'язувала імперіалістичні держави в один кривавий клубок, не даючи змоги їх урядам кинути свої збройні сили проти революційного пролетаріату Росії. Та й у самих цих країнах дедалі активнішою ставала боротьба пролетаріату за своє соціальне визволення.

Нові стратегічні настанови були викладені В. І. Леніним у його Квітневих тезах і закріплені в документах VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б). Ці настанови торкалися важливих питань про основні рушійні сили революції та її резерви, про гегемонію пролетаріату і про його союзників, про роль аграрного і національно-визвольного руху в революції, про поєднання в ній демократичних і соціалістичних завдань, про утворення широкого фронту революційної боротьби, про роль пролетарської партії як керівника і організатора боротьби робітничого класу, всіх трудящих у соціалістичній революції. Своїм головним політичним лозунгом партія проголосила лозунг: «Вся влада Радам!».

Здійснюючи вироблений курс, партія насамперед враховувала той факт, що в період, коли дозріли загальні передумови для заміни старого суспільства новим, вирішальну роль відіграє енергія, ініціатива, свідомість та організованість мас, їх готовність і здатність до революційних дій. Виходячи з цього, більшовики й проводили свою організаторську і політичну роботу в масах. Сама партія, мобілізуючи і організовуючи революційні сили народу на останній і рішучий бій з капіталізмом, відігравала у справі революціонування мас роль могутнього суб'єктивного фактора.

У своїй діяльності по підготовці соціалістичної революції РСДРП(б) використовувала різноманітні тактичні засоби і прийоми, що в кінцевому підсумку забезпечили блискучу перемогу пролетаріату. Багатючий досвід практичної роботи нашої партії, нагромаджений нею в умовах розвитку революції,— невичерпна скарбниця для всіх братніх комуністичних і робітничих партій, які розв'язували або розв'язують аналогічне завдання.

Комуністична партія в цей період застосовувала мирні і немирні, легальні і нелегальні засоби боротьби, вміло поєднувала їх, із зміною обстановки швидко замінювала одні форми і методи роботи іншими. У цьому полягала принципова відмінність її стратегії і тактики як від соціал-демократичного реформізму, так і від дрібнобуржуазного авантюризму.

В умовах мирного розвитку революції партія провела величезну роботу, спрямовану на викриття основної опори буржуазного уряду — меншовиків та есерів, які використали Ради робітничих і солдатських депутатів для встановлення буржуазної влади. Незважаючи на те, що капіталізм у Росії почав розвиватися пізніше, ніж у ряді інших країн Європи, російська буржуазія все ж була досить небезпечним політичним ворогом. Вона швидко засвоїла і досить ефективно використала міжнародний досвід соціальної демагогії і обдурювання мас, створивши собі для цієї мети опору в особі дрібнобуржуазних політиканів на зразок Чхеїдзе, Церетелі, Чернова і Керенського. Спочатку така полі-

тика приносила буржуазії успіх. Це пояснювалося рядом об'єктивних факторів. Головний з них полягав у тому, що Росія була країною з великою питомою вагою дрібної буржуазії — сприятливого середовища для поширення угодовських ілюзій та помилкових уявлень про характер і мету революційної боротьби. Ці ілюзії посилено підтримувалися дрібнобуржуазними партіями меншовиків та есерів, вплив яких спочатку був досить значним. Про це, зокрема, свідчить хоча б той факт, що кількість меншовиків у серпні 1917 р. становила майже 200 тис. За визначенням В. І. Леніна, найчисленнішою була партія есерів. Улітку 1917 р. в ній налічувалося більше 400 тис. членів¹⁵. Восени 1917 р. партія українських есерів налічувала 75 тис. чол., а українських соціал-демократів — 40 тис.¹⁶ Певним впливом користувалися й екстремістські організації, найбільш помітними серед яких були анархісти, що мали свої групи у 28 великих містах країни¹⁷.

Тому, ведучи боротьбу проти буржуазії — головного класового ворога трудящих, — більшовики завдавали в цей час основного удару носіям її ідей — меншовикам та есерам, ізолюючи їх від народних мас, руйнуючи їх блок з кадетами. Саме цій меті і служив лозунг: «Вся влада Радам!». Це, за словами В. І. Леніна, був лозунг найближчого демократичного кроку, лозунг боротьби за встановлення «чистої» революційно-демократичної диктатури, ліквідації двовладдя шляхом викриття й ізоляції угодовців для наступного переходу мирним шляхом до соціалістичної диктатури пролетаріату. «Поки ми в меншості (в Радах. — *Автори*), ми ведемо роботу критики і вияснення помилок, проповідуючи в той же час необхідність переходу всієї державної влади до Рад робітничих депутатів, щоб маси досвідом позбулися своїх помилок», — писав В. І. Ленін¹⁸.

Наші ідейні вороги роблять усе для того, щоб зобразити більшовиків у революції як крайніх екстремістів, а саму революцію як акт у вищій мірі недемократичний, що ліквідував завоювання лютого 1917 р. Але правда історії в іншому: розвиток соціалістичної революції В. І. Ленін, партія більшовиків розглядали як процес дальшого зміцнення демократії і не шкодували сил для поглиблення цього процесу. Володимир Ілліч різко критикував позицію Троцького, який, не вірячи у творчі сили народних мас, ігнорував Ради, «перестрибував» через революційну демократію. І ось тепер екстремістську позицію Троцького дехто на Заході хоче видати за політичну лінію В. І. Леніна, більшовиків*. Чи може бути яскравіший приклад злісного наклепу і безпардонної фальсифікації історії, такої властивої буржуазній соціології?

Звичайно, В. І. Ленін, партія не виключали можливості немирного розвитку революції і закликали робітничий клас до пильності. Однак в умовах двовладдя були реальні можливості для переходу до соціалізму мирним шляхом.

Існує, як відомо, два головних фактори, що зумовлюють мирний шлях розвитку соціалістичної революції. Перший — відсутність у буржуазії армії, досить могутнього апарату насильства і другий — ізоля-

¹⁵ Ю. М. Гамрецький. Криза дрібнобуржуазних партій на Україні в 1917 р. — «Український історичний журнал», 1976 р., № 12, стор. 74.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Н. М. Якупов. Борьба за армию в 1917 году. Деятельность большевиков в прифронтовых округах. М., 1975, стор. 41.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів. т. 31, стор. 112.

* І. Дейчер, Г. Брам, Л. Шапіро та багато інших «радянознавців», намагаючись підмінити більшовизм троцькізмом і принизити роль В. І. Леніна як творця партії і вождя Жовтневої революції, повторюють безпідставні вигадки Троцького про те, що в жовтні 1917 р. партія перемогла нібито тільки тому, що взяла на озброєння троцькістську теорію «перманентної революції».

ція буржуазії від підтримки мас, створення такого становища, коли у буржуазії відняті маси. Один з цих факторів у Росії в обстановці двовладдя був у наявності: буржуазія не мала надійного і могутнього апарату насильства. Сила була на боці озброєного народу, на боці Рад. Це, зокрема, визнавали й самі верховоди російської буржуазії. Так, Гучков зазначав у той час: «...Тимчасовий уряд існує лише доти, доки це допускається Радою робітничих і солдатських депутатів»¹⁹.

Щодо другого фактора — ізоляції буржуазії від мас, то це завдання більшовикам потрібно було розв'язати, використовуючи різні демократичні інститути, що виникли в країні в результаті Лютневої революції.

Розв'язуючи важливе завдання стратегії, пов'язане із створенням політичної армії революції, Комуністична партія в умовах мирного революційного розвитку проводила свою роботу в таких чотирьох основних напрямках: а) боротьба за більшовизацію Рад шляхом їх перевиборів; б) агітація в масах, особливо серед солдатів, проти війни, проти настроїв «доброчесного оборонства»; в) боротьба за органи місцевого самоврядування — муніципалітети, профспілки — та за зміцнення впливу у фабзавкомках; г) боротьба за інтернаціональну єдність пролетаріату різних національностей, за єдність дій трудящих Росії і національних окраїн як проти великоруської, так і національної буржуазії²⁰.

Більшовики провели величезну роботу щодо ізоляції дрібнобуржуазних партій та завоювання мас на свій бік. Вони взяли активну участь у роботі конференції фабзавкомів (30 травня—7 червня 1917 р.), Всеросійського з'їзду селянських депутатів (травень 1917 р.), Всеросійської конференції профспілок (червень 1917 р.), I з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів (червень 1917 р.) і скрізь послідовно проводили свою політичну лінію.

Велику роль у роз'ясненні масам цілей і завдань більшовицької партії відіграли виступи В. І. Леніна перед трудящими, публікації його праць і промов у пресі. Сила ленінського слова, геніальність думки яскраво виявились у виступах Володимира Ілліча з питань національної політики, зокрема, взаємовідносин Росії й України, російських та українських трудящих. У статті «Україна», надрукованій 28 червня 1917 р. в «Правде», він писав: «Ми не прихильники дрібних держав. Ми за найтісніший союз робітників усіх країн проти капіталістів і «своїх» і всіх взагалі країн. Але саме для того, щоб цей союз був добровільним, російський робітник, не довіряючи ні в чому і ні на хвилину ні буржуазії російській, ні буржуазії українській, стоїть зараз за право відокремлення українців, *не нав'язуючи* їм своєї дружби, а *завойовуючи* її ставленням як до рівного, як до союзника і брата в боротьбі за соціалізм»²¹.

В процесі різнобічної роботи в масах лозунги Комуністичної партії «Вся влада Радам!», «Мир і свобода народам!», «Земля селянам!» діставали дедалі більшу підтримку трудящих. З усією очевидністю це виявилось вже у вирішальних подіях мирного періоду розвитку революції — в ході квітневої, червневої та липневої демонстрацій, які стали бойовим оглядом сил революційного пролетаріату, перевіркою політики партії.

¹⁹ Революционное движение в России после свержения самодержавия. Документы и материалы, М., 1957, стор. 430.

²⁰ Див.: И. И. Миниц. История Великого Октября, т. 2, М., 1968; Победа Великой Октябрьской социалистической революции на Украине, т. 1, 2, К., 1967.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

Квітнева демонстрація, що проходила в Петрограді, а також демонстрації в інших центрах країни — Москві, Нижньому Новгороді, Харкові, Луганську, Катеринославі пройшли під більшовицькими лозунгами і знаменували початок кризи буржуазної влади. Це була перша досить значна спроба трудящих мас змусити Ради взяти всю владу в свої руки. Тимчасовий уряд опинився на краю прірви. Його врятували лідери дрібнобуржуазних партій, увійшовши до складу кабінету.

Ще більшою мірою криза буржуазної влади проявилася під час червневих подій, пов'язаних з роботою I Всеросійського з'їзду Рад. Есеро-меншовицьке керівництво з'їзду домоглося від його делегатів цілковитого схвалення політики Тимчасового уряду. У відповідь обурені робітники і солдати Петрограда вирішили 10 червня вийти на демонстрацію з вимогою до Рад взяти всю повноту влади в свої руки. ЦК РСДРП(б) схвалив рішення про підтримку демонстрації і закликав більшовиків очолити її. Перелякані таким розвитком подій, лідери есерів та меншовиків протягли на з'їзді рішення про заборону проведення будь-яких демонстрацій під час його роботи. За цих умов підтримка наміченої демонстрації означала виступ проти Рад. Тому Центральний Комітет партії у спішному порядку відмінив демонстрацію і буквально за добу до моменту, коли вона мала розпочатись, провів відповідну роботу в масах. Демонстрація 10 червня не відбулася, що з великою силою продемонструвало могутність і організованість партії, її зрослий вплив на пролетаріат.

Спроба есеро-меншовицьких лідерів провести 18 червня демонстрацію під лозунгом підтримки Тимчасового уряду зазнала краху: маси вийшли на вулиці під більшовицькими лозунгами. Демонстрація 18 червня перетворилася на могутній огляд бойових сил революції. Вона, за словами В. І. Леніна, стала «...демонстрацією дії, роз'ясненням ...того, як різні класи діють...», щоб вести революцію далі»²².

Великі жертви, спричинені безглуздою авантюрою Тимчасового уряду на фронті, викликали на початку липня 1917 р. нову хвилю народного гніву. При цьому виникла загроза передчасного збройного виступу робітників, солдатів і матросів. Партія, врахувавши всю складність обстановки, очолила рух і зробила все для того, щоб надати йому мирного характеру. Незважаючи на це, по демонстрантах був відкритий вогонь. Та основні сили революції вдалося врятувати від розгрому.

Липневі події 1917 р. наочно показали, що буржуазія не віддасть влади добровільно, що, захищаючи свої класові інтереси, вона піде на крайні заходи, аж до спроби потопити революцію в крові.

Застосування збройних сил проти мирних демонстрацій 3—4 липня 1917 р. означало, що двовладдя закінчилося на користь буржуазії. Це стало можливим внаслідок зрадницьких дій есеро-меншовицького керівництва Рад. Давши санкцію на застосування зброї проти робітників і солдатів, воно відверто перейшло на бік контрреволюції. В розвитку революції почалася якісно нова фаза. Що ж до мирного періоду, який закінчився, то головним його підсумком було посилення впливу партії більшовиків, зростання політичної зрілості мас.

Новий етап боротьби вимагав нової тактики, і партія виробила її. Велику роль у цьому відіграли геніальні ленінські праці «Політичне становище», «До лозунгів», «Про конституційні ілюзії», «Початок бонапартизму», «Уроки революції» та інші, в яких міститься глибока характеристика політичної обстановки, що склалася в країні після липневих подій, визначено конкретні тактичні завдання на новий період.

²² Там же, стор. 353.

Головним з цих завдань була підготовка до збройного повстання. Курс на збройне повстання диктувався об'єктивними умовами. «Будь-які надії на мирний розвиток російської революції,— писав В. І. Ленін,— зникли остаточно. Об'єктивне становище: або перемога військової диктатури до кінця, або перемога збройного повстання робітників...»²³

VI з'їзд партії, керуючись ленінськими вказівками, тимчасово зняв лозунг «Вся влада Радам!», який не відповідав особливостям політичного становища, що склалося на той час, і затвердив курс на збройне повстання. Основу цього курсу становило ленінське положення про те, що переможне повстання можливе тільки на основі нового могутнього революційного піднесення в країні²⁴.

Партія закликала робітничий клас не піддаватися на провокації, виявляти стійкість і витримку, збирати сили для майбутніх класових битв. У ході багатогранної політичної роботи в масах більшовики викривали угодовську політику дрібнобуржуазних партій, які зрадили інтереси революції, сприяли їх поступовій ізоляції. Водночас більшовики дедалі більше посилювали свій вплив у Радах, перетворюючи їх на справді революційні органи влади. Неподільне керівництво партії у справі підготовки мас до революції було однією з найважливіших особливостей тактики більшовиків на шляхах до Жовтня.

Керуючи масами, Комуністична партія швидко і енергійно згуртовувала свої ряди, зростала чисельно, зміцнювалася політично та організаційно. Все більшим ставав її авторитет в армії і в тилу, в містах і селах країни. Вже на час свого VI з'їзду (кінець липня 1917 р.) вона налічувала 240 тис. членів, утричі більше, ніж напередодні VII (Квітневої) конференції. Зокрема, в Петроградській організації було 41 тис. членів, у Москві та районі працювало 50 тис. більшовиків, на Уралі — 25 тис., у Донецькому басейні — 16 тис., в Києві та районі — 10 тис., у Поволжі — 13 тис., в Одесі та районі — 7 тис., у Сибіру — 10 тис., у Мінську та районі — 4 тис., у Північному районі — 15 тис., в армійських організаціях — 26 тис. членів партії²⁵. Більшовицька партія мала 41 друкований орган, загальний тираж яких становив 320 тис. примірників²⁶.

У складних умовах активного протиборства різних політичних сил Комуністична партія наполегливо і терпеливо навчала пролетаріат мистецтва гегемона революції, вміння боротися за інтереси не лише свого класу, а й усіх трудящих. У Великому Жовтні з усією повнотою виявилися найважливіші закономірності соціалістичної революції — гегемонія пролетаріату та його союз з широкими масами народу, насамперед із селянством. Величезна організаторська діяльність партії в Радах, фабрично-заводських комітетах, профспілках, солдатських і селянських комітетах, робота більшовиків по завоюванню на бік народу солдатських і матроських мас дали можливість у досить короткі строки створити могутні бойові сили революції, що й забезпечило її перемогу.

Досвід соціалістичної революції в нашій країні переконливо підтвердив положення марксистсько-ленінської теорії про те, що робітничий клас повинен уміти протиставити насильству буржуазії своє революційне насильство.

Необхідність застосування саме такого революційного насильства з усією гостротою постала вже в серпні 1917 р., коли внутрішня та міжнародна реакція організувала монархічний заколот генерала Кор-

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 2.

²⁴ Див.: там же.

²⁵ Шестой съезд РСДРП (большевиков). Протоколы, М., 1958, стор. 36.

²⁶ Там же, стор. 150.

нілова. Цей заколот, за словами В. І. Леніна, довів для Росії те, «...щоб для всіх країн довела вся історія, а саме, що буржуазія зрадить батьківщину і піде на всі злочини, аби тільки відстояти свою владу над народом і свої доходи»²⁷. Перебуваючи в гущі мас, партія більшовиків виховала в них революційну пильність, озброїла робітничий клас і всіх трудящих конкретним планом боротьби з заколотниками і завдяки рішучим заходам заступила шлях контрреволюції. Не будучи при владі, вона в ці суворі дні фактично виступала як правляча сила, що цементувала широкий демократичний табір у боротьбі з реакцією і водночас послідовно відстоювала класові інтереси пролетаріату²⁸. Під керівництвом більшовиків організовувалися бойові дружини, озброювався робітничий клас. У боротьбі з корніловщиною виникали нові форми революційної організації трудящих — революційні комітети і трибунали, до складу яких входили представники різних масових організацій. Вони зосереджували у своїх руках всю повноту влади, згуртовували сили революції. Досвід захисту демократичних завоювань від посягань на них з боку реакції був і залишається блискучим прикладом для всіх братніх партій, перед якими життя ставить аналогічні завдання.

Розгром ударного загону реакції мав велике значення для дальшої долі революції. Пізніше, виступаючи на VII з'їзді РКП(б), В. І. Ленін відзначив: «Корніловщина і далші події, як практичні уроки, зробили можливою жовтневу перемогу»²⁹. Поразка реакції прискорила процес визрівання в країні загальнонаціональної кризи. Корніловщина переконливо показала масам роль Тимчасового уряду як пособника контрреволюції, вона остаточно дискредитувала вождів меншовиків та есерів в очах трудящих і прискорила перехід широких народних мас на бік більшовиків. Об'єктивні умови в країні знову різко змінилися, виникла загальнонаціональна криза, яка охопила всі верстви російського суспільства. Трудящі, переконавшись у тому, що єдиною захисницею їх інтересів є РСДРП(б), почали масово відкликати з Рад меншовиків та есерів і замінити їх більшовиками. 31 серпня 1917 р. на позиції РСДРП(б) перейшла Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів, прийнявши запропоновану більшовиками резолюцію «Про владу». 5 вересня аналогічну резолюцію прийняла також Московська Рада. У вересні 1917 р. більш як 250 Рад країни йшли за більшовиками. Зокрема, на Україні більшовицькими були Ради Харкова, Києва, Луганська, Одеси, Чернігова та ряду інших міст.

Із зміною політичної ролі Рад знову виникла можливість висунути лозунг «Вся влада Радам!», який набрав на цьому етапі розвитку революції зовсім нового змісту. Тепер це вже був лозунг утвердження не революційно-демократичної диктатури, а диктатури пролетаріату, її державного оформлення, причому не мирним шляхом, а шляхом збройного повстання. Він орієнтував на завоювання влади масами, організованими в Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів і керованих Комуністичною партією. Висуваючи цей лозунг, РСДРП(б) враховувала, що питання про збройне повстання постало тепер як найближче практичне завдання. На той час у країні склалися як об'єктивні, так і суб'єктивні умови для перемоги революції. Криза назріла не тільки в центрі, а й у провінції, в національних районах країни. В таборі контрреволюції панував цілковитий розлад. Боротьба робіт-

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 139.

²⁸ Див.: М. И. Капустин. Заговор генералов. (Із історії корніловщини. ч ее разгрома), М., 1968.

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 3—4.

ничого класу, трудящого селянства досягла найвищого напруження і з усією гостротою поставила питання про владу. В наявності була могутня політична армія соціалістичної революції, склався міцний союз робітничого класу, трудящого селянства, всіх революційних сил. Партія, чисельність якої досягла 350 тис. чол., вела за собою велику частину армії, сформувала значні бойові сили революції. Це дало В. І. Леніну всі підстави сказати: «За нами більшість класу... За нами більшість народу...»³⁰. У працях і листах, написаних у серпні—жовтні 1917 р., в тому числі у таких програмних творах, як «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися», «Чи вдержать більшовики державну владу?», Володимир Ілліч переконливо довів, що більшовики не тільки готові, а й повинні взяти владу, що вони, спираючись на підтримку трудящих, зможуть вдержати і зміцнити її, організувати будівництво нового суспільства.

Історична заслуга партії більшовиків полягає в тому, що вона геніально визначила найбільш сприятливий з точки зору внутрішнього і міжнародного розвитку момент для початку повстання. На основі ленінських висновків і рекомендацій, викладених у працях «Марксизм і повстання», «Криза назріла», «Поради стороннього», партія детально розробила план повстання, сміливо взяла на себе відповідальність за його підготовку і здійснення.

Буржуазні історики та ревiзiонiсти всiх мастей, намагаючись будь-що довести непридатність досвіду Жовтня для робітничого класу капіталістичних країн у наші дні, всіляко спотворюють марксистсько-ленінське розуміння питання про збройне повстання, приховують той факт, що комуністи завжди розв'язували і розв'язують його, виходячи з конкретно-історичних умов. Повстання, вчив В. І. Ленін, — це об'єктивний результат політичного розвитку країни. Щоб бути успішним, зазначав Володимир Ілліч, воно «...повинно спиратись не на змову, не на партію, а на передовий клас. Це по-перше. Повстання повинно спиратись на *революційне піднесення народу*. Це по-друге. Повстання повинно спиратись на такий *переломний пункт* в історії наростаючої революції, коли активність передових рядів народу найбільша, коли найсильніші хитання в рядах ворогів і в рядах слабих половинчатих *нерішучих друзів революції*. Це по-третє»³¹.

В. І. Ленін завжди ставився до повстання не тільки як до науки, але й як до мистецтва. Він узагальнив визначені Марксом і Енгельсом головні правила цього мистецтва і розвинув їх далі. Революцію творять маси, живі люди з їх пристрастями, почуттями і особистими якостями. У зв'язку з цим завдання партії, вказував В. І. Ленін, полягає в тому, щоб максимально передбачити всі можливі напрямки розвитку подій, навчитися мистецтву «робити революцію»³². Сам Володимир Ілліч дав чудовий зразок саме такого підходу до революції як до науки і як до мистецтва. Відомо, що він, одночасно з розробкою головної тактичної лінії — курсу на збройне повстання, старанно аналізував інші можливі варіанти розвитку революції, навіть такі, які мали один шанс з тисячі. У цьому плані великий інтерес становить написана після розгрому корніловщини ленінська праця «Про компроміси», в якій проаналізовано можливість мирного розвитку революції за умови компромісу між більшовиками та дрібнобуржуазними партіями. «Завдання справді революційної партії, — писав Володимир Ілліч, — ...в тому, щоб *через усі компроміси*, оскільки вони неминучі, вміти про-

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 231.

³¹ Там же, стор. 229—230.

³² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 66.

вести вірність своїм принципам, своєму класові, своєму революційному завданню, своїй справі підготовки революції...»³³. В цьому — один з багатьох виявів геніальної ленінської прозорливості, гнучкості і послідовної принциповості його тактики.

Аналогічним був підхід Володимира Ілліча і до питання про збройне повстання. Розробляючи його, В. І. Ленін обґрунтував роль партії як «воюючої сторони», визначив найважливіші стратегічні пункти, в яких необхідно було завдати удару ворогові, встановив строк початку повстання (неодмінно до відкриття II з'їзду Рад), а також виробив конкретні лозунги, під якими воно мало проходити. Ленінські вказівки, покладені в основу всієї організаторської і політичної роботи партії, були спрямовані на те, щоб забезпечити успіх повсталим трудящим масам не тільки в центрі, а й на місцях.

На початку жовтня 1917 р. В. І. Ленін прибув до Петрограда для безпосереднього керівництва підготовкою повстання. 10 жовтня під головуванням Володимира Ілліча відбулось історичне засідання Центрального Комітету партії. Враховуючи той факт, що «барометр подій чітко показує на повстання», ЦК по доповіді Леніна ухвалив директиву про збройне повстання і, за пропозицією Ф. Е. Дзержинського, створив Політбюро на чолі з В. І. Леніним для політичного керівництва повстанням. 16 жовтня відбулося розширене засідання ЦК, на якому було заслухано доповіді з місць про хід підготовки виступу. Приймавши заяву Я. М. Свердлову про те, що «апарат на місцях готовий до повстання», Центральний Комітет створив Військово-революційний центр (п'ятірку) для практичного керівництва діями повсталих. До складу партійного центру ввійшли А. С. Бубнов, Ф. Е. Дзержинський, Я. М. Свердлов, Й. В. Сталін та М. С. Урицький³⁴. Партійний центр став ядром Військово-революційного комітету, створеного при Петроградській Раді як головний штаб партії по підготовці і проведенню збройного повстання. При цьому партія відкинула геть капітулянтську позицію Каменева і Зінов'єва, які виступили проти повстання, а також небезпечну троцькістську лінію на відтягування його строку і повела маси на рішучий штурм старого світу, коли настав час виступу.

Завдяки надзвичайній ретельності, виявленій більшовиками під час підготовки збройного повстання, а також вдало вибраному моменту для його початку жертви, пов'язані з ним, були мінімальними. День 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. став днем історичної перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Ця перемога була насамперед результатом самовідданої боротьби робітничого класу. **«У Жовтневій революції,— зазначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції,— глибоко і всебічно розкрилась велика всесвітньо-визвольна місія робітничого класу...** Виражаючи корінні інтереси абсолютної більшості населення країни, робітничий клас у союзі з трудящим селянством забезпечив перемогу революції і встановив свою владу. За революцією, за робітничим класом пішли найширші маси трудового народу, всі передові люди науки і культури»³⁵.

Величезне значення мало залучення до революції трудящих мас пригноблених народів Росії. В жовтневі дні, як і в інші періоди своєї славної історії, Комуністична партія дала блискучий зразок послідов-

³³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 127.

³⁴ Протоколи Центрального Комітету РСДРП(б). Август 1917—февраль 1918, М., 1958, стор. 83—86, 93—104.

³⁵ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 4—5.

ного втілення в життя принципів пролетарського інтернаціоналізму. В ході підготовки і проведення соціалістичної революції всі загони більшовицької партії діяли як складові частини єдиного цілого, в ім'я великої загальної мети. Це стало можливим завдяки принциповій лінії, що її завжди проводила партія в національному питанні, постійно борючись з великодержавним шовінізмом і буржуазним націоналізмом, а також з найменшими їх проявами у власних рядах. Ця висока принципиовість була основою для поєднання руху пригноблених народів за свою національну незалежність з пролетарською боротьбою проти гніту капіталу. Досвід показав, що без цього успіх соціалістичної революції в багатонаціональній країні — неможливий.

Перемога Жовтня була закріплена в історичних декретах, прийнятих II з'їздом Рад. Вона дала в руки пролетаріату державну владу, зробила його авангард — ленінську партію більшовиків — правлячою. Ставши біля керма влади, Комуністична партія спрямувала зусилля трудящих на дальший розвиток і поглиблення революції, яка протягом короткого часу тріумфальним маршем пройшла по всій країні.

Партія відразу ж вжила ефективних заходів до того, щоб дати можливість пролетарській державі оволодіти командними висотами у народному господарстві. Засоби виробництва, що належали буржуазії, були експропрійовані і усупільнені. Це забезпечило необхідні умови для поступового формування соціалістичного укладу на базі суспільної власності. Важливими актами була націоналізація землі і передача її селянам, а також надання пригнобленим народам права на самовизначення. Ці заходи закріпили революційні завоювання Жовтня.

Велику роль відіграла партія в захисті соціалістичних завоювань, мобілізувавши зусилля робітничого класу, всіх трудящих на боротьбу з контрреволюцією. В умовах громадянської війни та іноземної інтервенції, ставши «воюючою партією», вона перетворила Радянську країну в єдиний бойовий табір, організувала відсіч об'єднаним силам міжнародного імперіалізму та внутрішньої реакції. «Запеклому збройному, політичному й ідеологічному опору реакції, дезорганізації економіки і контрреволюційному саботажу, кривавому буржуазному терору робітничий клас протипоставив найвищу організованість і свідому дисципліну, згуртованість навколо Комуністичної партії, революційну пильність. Весь хід боротьби з внутрішньою контрреволюцією та іноземними інтервентами показав, що революція може закріпити свою перемогу тільки в тому разі, якщо вона вміє захищатись», — зазначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»³⁶.

Таким чином, Комуністична партія була вирішальною силою в революції, безпосереднім її організатором і натхненником. На досвіді нашої країни була переконливо доведена правильність фундаментального ленінського положення про те, що тільки робітничий клас, керований своєю партією, спроможний вести за собою всю масу трудящих і експлуатованих на боротьбу за повалення капіталізму, за утримання і закріплення здобутої перемоги.

Великий Жовтень відкрив шляхи для всіх наступних історичних звершень радянських людей. Він знаменував собою перемогу не тільки у сфері економіки і політики, а й у сфері ідеології, завдав нищівного удару по опортунізму та соціал-реформізму, поставив у центр суспільного розвитку робітничий клас.

Великий Жовтень підтвердив загальнозначущість ленінських стратегічних настанов, спрямованих на перемогу диктатури пролетаріату,

³⁶ Там же, стор. 5.

на забезпечення в революції гегемонії робітничого класу та встановлення його союзу з селянством, з усіма демократичними силами і національно-визвольним рухом. Жовтнева революція показала важливість для партії робітничого класу оволодіння всією різноманітністю форм боротьби, проведення гнучкої тактики, що забезпечує створення в країні політичної армії соціалістичної революції, сприяє ізоляції угордовських, соціал-реформістських сил. Вироблення і неухильне дотримання партією робітничого класу правильної стратегії і тактики — необхідна умова переможної соціалістичної революції.

Шістдесятирічний шлях, пройдений радянським народом після перемоги Великого Жовтня, переконливо показав життєвість та величезну дієвість революційної політики Комуністичної партії. В наші дні, в умовах розгорнутого будівництва комунізму, як і на всіх попередніх історичних етапах, невід'ємними рисами цієї політики є вірність не порушним принципам марксизму-ленінізму, глибока науковість, реалізм, величезна цілеспрямованість і принциповість, піклування про добробут народу, соціалістичний гуманізм, єдність слова і дії, непримирненість до недоліків. В цьому — вирішальна умова успіхів революційно-перетворюючої діяльності партії, неухильного зростання її керівної ролі як організатора і вихователя радянських людей, як політичного вождя нашого суспільства. Спираючись на цілковиту підтримку радянського народу, партія успішно продовжує ту велику історичну справу, в ім'я якої боролись у жовтневі дні 1917 р. більшовики-ленінці. Вона дбайливо зберігає свої багаті революційні традиції, вміло поєднує і збагачує досвід усіх поколінь борців за перемогу революції, за соціалізм і комунізм. У науковому керівництві Комуністичної партії, в міцніючій єдності всіх класів і соціальних груп, всіх націй і народностей нашої країни, всіх поколінь радянського суспільства — запорука нових перемог великої справи Жовтня.

В. С. Плясовських, В. А. Чирко

КОМУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ — ВДОХНОВИТЕЛЬ И ОРГАНИЗАТОР ПОБЕДЫ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Резюме

В статье показана решающая роль Коммунистической партии — партии нового типа в победе Великого Октября, проанализирована ее огромная теоретическая, организаторская и политическая деятельность, стратегия и тактика в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции.

НОВА ЕПОХА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову історичну епоху — епоху переходу від капіталізму до соціалізму у всесвітньому масштабі, боротьби за визволення трудящих від гніту капіталізму, за припинення воєн між народами і створення нового, соціалістичного світу. Оцінюючи її результати, В. І. Ленін писав: «Знищення капіталізму та його слідів, запровадження основ комуністичного ладу становить зміст нової епохи всесвітньої історії»¹.

Перемога пролетарської революції в Росії викликала швидкий процес революційного оновлення світу. Під її життєдайним впливом соціалізм вийшов за рамки однієї країни і розпочав триумфальний хід по нашій планеті, розгорнулося могутнє піднесення робітничого руху в капіталістичних державах і національно-визвольної боротьби в колоніальних і залежних країнах, відбулися докорінні зрушення на міжнародній арені на користь сил миру і соціального прогресу. **«Жовтнева революція, — говориться в Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — є такою соціально-політичною подією, велич якої розкривається дедалі глибше і рельєфніше з кожним новим кроком людства по шляху суспільного прогресу»**².

Ідеологи буржуазії, реформісти і ревізіоністи різних гатунків ось уже майже шість десятиріч намагаються спотворити і принизити значення першої в історії переможної соціалістичної революції. Одним з найулюбленіших прийомів цих фальсифікаторів є твердження про «незакономірність», «випадковість» Великого Жовтня. Правда, деякі з них визнають об'єктивні передумови революції в Росії, але пишуть про те, що Жовтнева революція могла виникнути виключно у специфічних російських, суто національних умовах, а тому досвід Жовтня не може бути поширений на розвинуті капіталістичні країни Заходу. Намагаючись поставити під сумнів ленінську теорію соціалістичної революції, сучасні «радянологи» нерідко протиставляють ленінізм марксизмові і «доказують», що нібито революція в нашій країні відбулася «не за Марксом»³. Ці та інші антинаукові концепції використовуються апологетами буржуазії з тим, щоб дискредитувати відоме марксистсько-ленінське положення про неминучість заміни капіталістичного способу виробництва соціалістичним, нав'язати народним масам своїх країн думку про «непохитність» буржуазного ладу, підірвати процес революційного оновлення світу, початий Великим Жовтнем.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 404.

² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 23.

³ Детальніше про це див.: «Комуніст України», 1977, № 7, стор. 76—85.

Жовтнева революція була підготовлена всім ходом світової історії й відобразила об'єктивні суперечності капіталізму, головною з яких є антагоністичний конфлікт між продуктивними силами і буржуазними виробничими відносинами. Вона стала закономірним результатом суспільного розвитку, класової боротьби в умовах монополістичного капіталу.

На початку ХХ ст. Росія — вузловий пункт усіх суперечностей імперіалізму і найслабша ланка в його системі. Саме до Росії на той час із Заходу перемістився центр світового революційного руху. Велика Жовтнева соціалістична революція здобула перемогу тому, що на штурм самодержавства робітничий клас нашої країни повела озброєна передовою тесрією пролетарська партія нового типу, яка змогла з'єднати науковий соціалізм з робітничим рухом. На чолі цієї партії стояв геніальний вождь і мислитель В. І. Ленін. На основі глибокого аналізу імперіалістичної стадії капіталізму він теоретично обгрунтував можливість перемоги соціалізму спочатку в одній, окремо взятій країні. Ленінська теорія соціалістичної революції яскраво осяяла партію і робітничому класові шлях до повалення влади поміщиків і капіталістів, до перемоги соціалізму.

У період підготовки і розвитку революції партія більшовиків надзвичайно майстерно застосувала марксистсько-ленінське вчення до конкретної російської дійсності. Величезне значення для успіху революції мало створення такої могутньої суспільної сили, як союз робітничого класу і трудящого селянства. Спираючись на цей союз, більшовики в боротьбі за владу Рад змогли об'єднати різні революційні потоки, включаючи соціалістичний рух робітничого класу за повалення буржуазії, революційну боротьбу селянства проти поміщиків і національно-визвольний рух за рівноправність народів. Це сприяло тому, що Жовтнева революція поряд з основними соціалістичними завданнями радикально розв'язала невідкладні завдання демократичного розвитку⁴.

У перемозі Жовтня глибоко проявилася всесвітньо-визвольна місія робітничого класу — найпередовішого, найорганізованішого і найреволюційнішого класу сучасного суспільства. На долю пролетаріату Росії випала велика честь бути в авангарді боротьби трудящих усіх країн за повалення влади капіталістів і стати першопрохідцем у створенні нового суспільного ладу. Події останніх 60 років підтвердили відоме ленінське передбачення про неминуче прискорення революційного перетворення світу, в якому вирішальна роль належатиме робітничому класові, поставленому перемогою Жовтня в центр усього суспільного життя нашої епохи.

Жовтнева революція докорінно змінила долю народів Росії, які визволилися від кайданів капіталістичної експлуатації і стали господарями свого майбутнього, відкрила перед ними широкий простір для справді незалежного розвитку, соціального і культурного прогресу.

Під керівництвом Комуністичної партії та її вождя В. І. Леніна в результаті Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії була встановлена диктатура пролетаріату. Її державною формою стала Республіка Рад. Радянська влада змогла не тільки надійно захистити завоювання революції від класових ворогів, а й забезпечити рівноправну і загальну участь народних мас в усіх державних справах, надала гігантській трудящій більшості небачену, неможливу в умовах капіталістичного ладу свободу і демократію. З перемогою Радянської

⁴ Див.: 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова Пленуму ЦК КПРС. Тези ЦК КПРС, К., 1967, стор. 7.

влади закінчилася епоха панування привілейованої меншості і почалася епоха справжнього народовладдя. «Історія людства,— писав В. І. Ленін,— проробляє в наші дні один з найбільших, найважчих поворотів, що мають неосяжне — без найменшого перебільшення можна сказати: всесвітньо-визвольне — значення... Ми ввели і зміцнили Радянську республіку, новий тип держави, незмірно вищий і демократичніший, ніж найкращі з буржуазно-парламентарних республік. Ми встановили диктатуру пролетаріату, підтриманого біднішим селянством, і розпочали широко задуману систему соціалістичних перетворень. Ми пробудили віру в свої сили і запалили вогонь ентузіазму в мільйонах і мільйонах робітників усіх країн»⁵.

До перемоги Великого Жовтня на міжнародній арені неподільно панувала імперіалістична політика воєн, насильства і гноблення одних народів іншими. Народжена революцією, Країна Рад проголосила невідомі досі принципи зовнішньої політики — політики миру і дружби між народами. Цілком закономірно, що першим декретом Радянської влади був Декрет про мир. Зовнішньополітичний курс нашої держави зробив і продовжує робити величезний вплив на розвиток міжнародних відносин, на боротьбу за свободу і незалежність народів, проти імперіалістичної політики агресії і війни і повністю відповідає корінним інтересам трудящих усіх країн.

Жовтнева революція підтвердила силу і життєвість принципів пролетарського інтернаціоналізму для революційного робітничого руху й відкрила новий етап у розвитку міжнародної солідарності трудящих. Створення першої у світі держави робітників і селян дало потужний імпульс для піднесення революційної і національно-визвольної боротьби в усьому світі. З перших днів свого існування Країна Рад стала надійним союзником і другом народів, які виступають проти імперіалістичного гноблення, за мир і соціальний прогрес. З свого боку міжнародний пролетаріат розглядав захист завоювань Жовтня як свою кровну справу і необхідну умову для досягнення своїх класових цілей.

Робітничий рух капіталістичних країн під гаслом «Руки геть від Радянської Росії!», що широко розгорнувся на Заході в роки громадянської війни та іноземної інтервенції, став важливим вкладом у справу захисту молоді Республіки Рад від зовнішньої та внутрішньої контрреволюції.

Радянська держава, що виникла в результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, стала могутньою базою і оплотом антиімперіалістичного, національно-визвольного руху. Її величезний вплив на світовий революційний процес позначається ось уже шість десятиріч у найвіддаленіших куточках земної кулі. Природно, він не зв'язаний, як це твердять вороги соціалізму, з втручанням у внутрішні справи інших держав, т. зв. «експортом революції». Пролетарські революції не робляться на замовлення, а відбуваються за об'єктивними законами суспільного розвитку і є результатом революційної боротьби робітничого класу та його союзників під керівництвом марксистсько-ленінської партії. В. І. Ленін вказував, що Країна Рад надихає і надихатиме народні маси капіталістичних держав, колоніальних і залежних країн на боротьбу проти імперіалізму своїми соціально-економічними успіхами, перевагами реального соціалізму.

В. І. Ленін був першим, хто розкрив величезне міжнародне значення Жовтня. У ширшому розумінні він бачив його в тому впливі,

⁵ В. І. Ленін. Позні зібрання творів, т. 36, стор. 75—76.

який соціалістична революція зробила на весь хід історичних подій. У вужчому — в неминучості повторення корінних її рис у міжнародному масштабі. «...Деякі основні риси нашої революції,— писав Володимир Ілліч,— мають не місцеве, не національно-особливе, не російське тільки, а міжнародне значення. І я говорю тут про міжнародне значення не в широкому розумінні слова: не деякі, а всі основні і багато які другорядні риси нашої революції мають міжнародне значення а розумінні впливу її на всі країни. Ні, в найвужчому розумінні слова, тобто розуміючи під міжнародним значенням міжнародну значимість або історичну неминучість повторення в міжнародному масштабі того, що було у нас, доводиться визнати таке значення за деякими основними рисами нашої революції»⁶. Ця глибока лєнінська оцінка була блискуче підтверджена наступним розвитком людського суспільства за останні шістьдесят років.

Жовтнева революція завдала відчутного удару по ідеології опортунізму і ревізіонізму, розкрила цілковиту неспроможність догматичних поглядів лідерів II Інтернаціоналу, які не вірили у творчі здібності мас і заперечували можливість перемоги соціалізму в країнах середнього і низького розвитку капіталізму, в тому числі й в дореволюційній Росії.

Великий Жовтень неспростовно підтвердив науковий, всеперемагаючий характер революційного вчення, розробленого К. Марксом, Ф. Енгельсом і творчо розвинутого В. І. Леніним. Перемога першої в історії пролетарської революції викликала глибокі зміни в ідеології робітничого класу і сприяла піднесенню світового робітничого руху на новий, вищий щабель. З кожним кроком по шляху революційного оновлення світу величезна перетворююча сила марксистсько-лєнінських ідей виявляється дедалі повніше і яскравіше.

Соціалістична революція в Росії створила необхідні передумови для тісної взаємодії таких антиімперіалістичних сил, як перша в світі соціалістична держава, міжнародний робітничий рух і національно-визвольна боротьба народів колоніальних і залежних країн. Зростання цих сил, їх міцніюча єдність стали тими факторами, які у величезній мірі прискорили світовий революційний процес.

Ставши господарем своєї долі, трудящі нашої багатонаціональної країни з величезним ентузіазмом приступили до будівництва нового, соціалістичного суспільства. Під керівництвом Комуністичної партії за короткі історичні строки вони подолали викликані громадянською війною та іноземною інтервенцією страхітливую розруху і хаос, опір скинутих класів і успішно розв'язали найскладніше завдання соціалістичної революції — будівниче. У результаті найглибших соціально-економічних перетворень батьківщина Великого Жовтня стала могутньою індустріальною державою з передовою наукою і культурою.

У роки Великої Вітчизняної війни СРСР не тільки відстояв у смертельному двобої з ударними силами імперіалістичної реакції свою свободу і незалежність, а й вніс вирішальний вклад у визволення світової цивілізації від фашизму. Перемога радянського народу над гітлерівською Німеччиною і милітаристською Японією продемонструвала незламну силу нового суспільного ладу, зміцнила міжнародні позиції Радянського Союзу, відкрила сприятливі можливості для зростання сил соціалізму, національного визволення, демократії і миру в усьому світі.

Новий, соціалістичний лад забезпечив небачені в історії темпи розвитку всіх сторін життя радянського суспільства. Якщо царська

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 3.

Росія відставала в економічному відношенні на 50—100 років від передових капіталістичних держав, то Союз РСР за загальним обсягом промислового виробництва займає нині перше місце в Європі і друге — в світі. Лише за два з половиною дні промисловість нашої країни виробляє стільки ж продукції, скільки її виробляла дореволюційна Росія за весь 1913 рік⁷. Останнім часом СРСР досяг великих успіхів по ряду важливих показників в економічному змаганні з найрозвинутішою державою капіталістичного світу — Сполученими Штатами Америки⁸.

Радянська влада здійснила найглибші перетворення на селі. Відповідно до ленінського кооперативного плану в нашій країні створено велике соціалістичне сільськогосподарське виробництво.

Великий Жовтень поклав початок становленню нового, соціалістичного типу національних відносин, забезпечив справжню рівноправність народів нашої країни. Найважливішим підсумком діяльності Комуністичної партії було створення багатонаціональної Радянської держави, з якої відносини між народами базуються на основі рівноправності, дружби, співробітництва і братерської взаємодопомоги.

В СРСР відбулася грандіозна культурна революція, що відкрила мільйонам трудящих найширший доступ до багатств духовної культури. Великий Жовтень нерозривно зв'язав радянське суспільство з наукою, яка за роки Радянської влади досягла значних успіхів. Ще в 1918 р. В. І. Ленін написав «Начерк плану науково-технічних робіт», що став імпульсом для розробки і розв'язання проблем використання природних ресурсів і розвитку продуктивних сил нашої Батьківщини⁹. Свідченням величезного зростання інтелектуального потенціалу СРСР є той факт, що кожний четвертий науковий працівник планети — радянський спеціаліст.

Об'єктивною закономірністю соціалізму є неухильне піднесення матеріального і культурного рівня трудящих. Порівняно з 1913 роком реальні доходи робітників промисловості й будівництва у нашій країні збільшилися в 10 разів, селян — у 14 разів. З життя нашого народу назавжди відійшли в минуле такі притаманні капіталістичній явища, як голод, злидні, безробіття, соціальний гніт та ін. Якщо в СРСР проблема зайнятості відсутня, то в США нині лише згідно з офіційними даними налічується понад 7 млн. безробітних. Навіть буржуазні економісти досить песимістично оцінюють можливість щодо ліквідації безробіття в цій найбільшій капіталістичній країні у найближчі роки.

Найважливішим підсумком шляху, пройденого батьківщиною Жовтня за шістьдесят років, тріумфом ленінської генеральної лінії КПРС є побудова суспільства розвинутого соціалізму в СРСР. Розвинутий соціалізм — це сьогодні найвище досягнення соціального прогресу.

На сучасному етапі радянське суспільство характеризується далішим зміцненням союзу робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції. Послідовне проведення ленінської національної політики ще більше зміцнило непорушну єдність і дружбу народів СРСР. Велику творчу діяльність радянського народу спрямовує Комуністична партія, керівна роль якої у житті суспільства постійно зростає.

⁷ Див.: Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, стор. 6—7.

⁸ В. М. Кудров. Экономическое соревнование двух систем и его отражение в идеологической борьбе, М., 1975, стор. 27.

⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 217.

Виконуючи грандіозні накреслення XXV з'їзду КПРС, трудящі нашої країни приступили в 1976 р. до виконання завдань десятого п'ятирічного плану, що втілили у собі економічну стратегію Комуністичної партії. В її основі лежить курс на побудову матеріально-технічної бази комунізму, даліше підвищення добробуту радянських людей.

Переддень славного ювілею Великого Жовтня ознаменувався в нашій країні епохальною подією: позачергова VII сесія Верховної Ради СРСР прийняла 7 жовтня 1977 р. після всенародного обговорення нову Конституцію Союзу РСР — Основний Закон першої в світі держави розвинутого соціалізму, справжній Маніфест епохи комуністичного будівництва. Цей документ величезної історичної ваги є концентрованим підсумком шестидесятирічного розвитку Радянської держави, яскравим свідченням втілення в життя ідей Великого Жовтня.

Успіхи, досягнуті Радянським Союзом у будівництві нового суспільства, здійснюють могутній вплив на розвиток світового революційного процесу, розпочатого Жовтневою революцією. Величезне міжнародне значення має досвід, нагромаджений Комуністичною партією Радянського Союзу. Партія Леніна високо несе прапор пролетарського інтернаціоналізму. Досвід КПРС і Радянської держави вивчають і використовують з урахуванням специфічних внутрішніх умов країни соціалізму всі держави, що обирають шлях соціалістичного суспільного розвитку. Процес революційного оновлення світу, розпочатий Великим Жовтнем, сприяв утворенню світової системи соціалізму — міжнародного союзу нового типу, в основі якого лежать принципи марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму. Ця всесвітньо-історична подія ще більше ослабила імперіалізм і прискорила соціальний прогрес людства.

Нині країни соціалістичної співдружності являють собою провідну революційну силу сучасності. Вони стали вирішальним фактором світової політики, надійним оплотом народів у боротьбі за мир, національне визволення, демократію і соціалізм. Саме завдяки політиці братніх соціалістичних країн вдалося домогтися кардинального повороту у міжнародних відносинах від «холодної війни» до розрядки, забезпечити глибокі позитивні зрушення на світовій арені.

На XXV з'їзді КПРС відзначалося, що зміцнення політичних і економічних позицій соціалізму є знаменною тенденцією нашої епохи. СРСР та інші братні країни, успішно реалізуючи великі соціально-економічні програми, здійснювали впевнений поступальний рух до розвинутого соціалістичного суспільства, до комунізму. Швидкими темпами зростало суспільне виробництво, підвищувався матеріальний і культурний рівень трудящих. Спираючись на міцніючу консолідацію, єдність дій і взаємну підтримку, країни соціалізму змогли розв'язати «...величезні завдання, здійснити те, за що вони боролися протягом довгого часу»¹⁰⁻¹¹. У цьому зв'язку слід вказати на історичну перемогу В'єтнамського народу над силами імперіалізму, всесвітнє визнання НДР, утвердження принципу непорушності кордонів як основи європейської безпеки, закріплення найважливіших підсумків визвольної боротьби європейських народів у роки другої світової війни, прорив імперіалістичної ізоляції Куби на міжнародній арені і зміцнення позицій соціалізму на кубинській землі.

Наслідки боротьби у В'єтнамі докорінно змінили всю обстановку в Південно-Східній Азії, відкрили перед народами цього регіону нові

¹⁰⁻¹¹ XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, 24 лютого — 5 березня 1976 року. Стенографічний звіт, т. I, К., 1976, стор. 27.

перспективи. В'єтнамський народ, що переміг, завершив об'єднання своєї батьківщини і проголосив її Соціалістичною Республікою В'єтнам. Події у В'єтнамі показали ефективність інтернаціональної солідарності братніх країн, безсилля імперіалізму перед спільними діями сил соціалізму й національно-визвольного руху, підтримуваних широкою прогресивною громадськістю усього світу. Слідом за В'єтнамом свободу завоювали Лаос і Кампучія. З перемогою патріотичних сил у Лаосі, приходом до влади в країні марксистсько-ленінської Народно-революційної партії розширилася сім'я соціалістичних країн.

Міцніюча могутність світового соціалізму спирається на видатні досягнення країн соціалістичної співдружності в соціально-економічній галузі. Реалізація прийнятої на початку 70-х років Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції дозволяє їм широко використовувати переваги сучасної науково-технічної революції і міжнародного соціалістичного поділу праці. Соціалістична співдружність, яка стала нині найдинамічнішою економічною системою у світі, демонструє високі темпи розвитку. Про це, зокрема, свідчить той факт, що з 1948 по 1976 рр. національний дохід країн — членів РЕВ збільшився у 9,5 раза, а в промислово розвинутих капіталістичних державах — лише в 3,3 раза¹². Внаслідок проведення широкого комплексу соціально-економічних заходів неухильно поліпшується добробут трудящих братніх країн. Величезні соціальні і культурні досягнення соціалізму різко контрастують з становищем у капіталістичному світі, що переживає небачену досі інфляцію, безробіття, спад виробництва тощо.

XXV з'їзд КПРС, а також чергові з'їзди братніх комуністичних партій соціалістичних країн висунули як першочергове завдання дальшого поглиблення і розвитку соціалістичної економічної інтеграції, підвищення ефективності народного господарства. Виходячи з їхніх рішень, XXXI сесія РЕВ (відбулася в цьому році у Варшаві) наголосила, що для зміцнення матеріальної основи соціалістичної співдружності необхідне розроблення довгострокових цільових програм, які б забезпечили у перспективі потреби країн РЕВ у паливі, енергоресурсах, сировині, машинах та устаткуванні, продовольчих товарах. Реалізація цих програм — це соціалістичний шлях вирішення спільними зусиллями братніх країн тих проблем, які сьогодні стоять перед усім світом.

Для соціалістичної співдружності на сучасному етапі характерною є тенденція до послідовного зближення соціальних структур окремих країн, вирівнювання рівнів їх економічного розвитку. В міру поступального руху вперед Радянського Союзу та інших братніх країн виникає дедалі більше елементів спільності в їхньому політичному, економічному і соціальному житті. Тому XXV з'їзд КПРС дійшов висновку, що процес поступового зближення країн соціалізму цілком певно проявляється нині як закономірність¹³. Процеси, які відбуваються в межах соціалістичної співдружності, мають об'єктивний характер і сприяють зміцненню єдності й згуртованості братніх країн, зростанню могутності світового соціалізму, його впливу на революційне оновлення нашої планети.

Одним з найбільших завоявань соціалізму є новий тип міжнародних відносин, що склався між братніми країнами й базується на принципі соціалістичного інтернаціоналізму. Це — яскраве свідчення торжества ідей пролетарського інтернаціоналізму, під прапором яких переміг Великий Жовтень і які отримали в нових історичних умовах свій дальший розвиток.

¹² Див.: «Правда», 30 червня 1977 р.

¹³ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 6.

Зміцнення і розвиток світової соціалістичної системи, її вплив на революційні перетворення в світі нерозривно зв'язані з тісним співробітництвом між братніми країнами у вирішенні кардинальних питань будівництва соціалізму і комунізму. Головна роль у цьому належить міжпартійним зв'язкам. «Основа основ нашого тісного співробітництва, його жива душа і спрямовуюча, організуюча сила,— підкреслив на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев,— це, звичайно, непорушний бойовий союз **комуністичних партій країн соціалізму**, єдність їх світогляду, єдність цілей, єдність волі. Поглибленню братерської дружби з цими партіями Центральний Комітет, його Політбюро приділяли всі ці роки — можна сміливо сказати — неослабну увагу. З великим задоволенням можна сказати, що братні партії відповідають нам тим же самим»¹⁴.

Серед різноманітних контактів між братніми партіями, що охоплюють усі сфери суспільного життя, велику роль відіграють багатосторонні і двосторонні переговори керівників комуністичних і робітничих партій країн соціалізму, під час яких вирішуються актуальні питання дальшого розвитку співробітництва соціалістичних країн, внутрішньої і зовнішньої політики, світового комуністичного і революційного руху. Дуже плідними були і в Кримські зустрічі керівників компартій соціалістичних країн, їхні контакти на з'їздах комуністичних і робітничих партій в 1975 і 1976 роках, на Конференції Політичного консультативного комітету Варшавського договору в Бухаресті та ін.

Узагальнюючи величезний колективний досвід революційного перетворення соціального життя, братні партії збагатили скарбнищу марксизму-ленінізму новими висновками і положеннями, внесли багато нового і своєрідного у форми політичної й економічної організації суспільства. Як відзначається в Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», цей досвід «...неспротівно довів загальну значимість основних законів соціалістичної революції і будівництва нового суспільства, які відкриті марксистсько-ленінською наукою і які вперше втілились у практиці Жовтня, підтвердив необхідність творчого застосування цих законів з урахуванням конкретних умов і особливостей окремих країн»¹⁵.

Загальні закономірності є головними і визначальними у революційному перетворенні суспільства. Вони притаманні всім країнам, які будують соціалізм. Ігнорування їх веде до націоналістичних помилок і врешті-решт призводить до ревізіонізму. Висування т. зв. «моделей» соціалізму, як це мало місце у Чехословаччині в 1968—1969 рр., несумісне з марксистсько-ленінською теорією й спрямоване на заперечення єдності всесвітньо-історичного процесу, його об'єктивних закономірностей. З допомогою цих «моделей» ревізіоністи намагаються вбити клин у відносинах між соціалістичними країнами, послабити їх єдність і прикрити фактично свою відмову від боротьби за соціалізм.

Як свідчить історичний досвід, перехід окремих країн до соціалізму супроводжується різноманітністю економічних і політичних форм, що пов'язано з неоднаковим рівнем їх соціально-економічного розвитку, різними історико-культурними традиціями, природними умовами виробництва тощо. Це передбачав В. І. Ленін, який неодноразово вказував на необхідність врахування досвіду інших країн і партій, попе-

¹⁴ XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, 24 лютого — 5 березня 1976 року. Стенографічний звіт, т. 1, стор. 28.

¹⁵ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, стор. 16.

реджав проти нав'язування їм готових рішень¹⁶. У своїй практичній діяльності братні комуністичні і робітничі партії використовують загальні закономірності у відповідності з історичними умовами і національними особливостями тієї чи іншої країни.

Величезні досягнення соціалістичних країн переконливо демонструють трудящим усього світу переваги реального соціалізму. І, навіпаки, шість десятиріч, що минули після Жовтня, ще більше оголили суперечності капіталізму, підтвердили правильність висновків класиків марксизму-ленінізму про його історичну приреченість.

Під впливом Великого Жовтня розпочалося могутнє піднесення робітничого руху в країнах капіталу, що обумовило перехід його на якісно новий етап. Безпосередньо після соціалістичної революції у Росії майже в усіх європейських країнах відбувалися виступи пролетаріату, який взяв на озброєння гасла Жовтня. В результаті гострих класових боїв у Німеччині, Угорщині та Словаччині була проголошена Радянська влада. З Європи полум'я революційної боротьби перекинулося на інші континенти. І хоч буржуазії й вдалося в силу різних причин пригасити революційну хвилю 1918—1923 рр., її перемога мала тимчасовий характер. Жовтнева революція стала важливою віхою дальших успіхів класової боротьби пролетаріату в капіталістичному світі.

В умовах мирного наступу соціалістичних країн імперіалізовмі стає важче використовувати антикомунізм і антирадянщину з метою розколу і послаблення робітничого руху. Нині у своїй революційній боротьбі робітничий клас капіталістичних держав має можливість спертися на підтримку трудящих соціалістичних країн, використати їх багатий досвід.

У сучасних умовах, коли **«...істотно поглибилася загальна криза капіталізму, загострились його непримиренні суперечності, дедалі більшого розмаху набуває боротьба проти експлуатації, засилля монополій, за демократію і соціалізм»**¹⁷. Розширюючи фронт боротьби за соціальні права і демократичні свободи, робітничий клас розвинутих капіталістичних країн виступає проти панування монополістичного капіталу, проти його політичної влади.

Невпинно зростають кількість, організованість і свідомість робітничого класу — провідної соціально-політичної сили сучасного суспільства. Про це, зокрема, свідчить той факт, що, коли на зорі ХХ століття на нашій планеті було близько 30 млн. робітників, то нині робітничий клас налічує в своїх лавах понад 600 млн. чол. Значно розширилися масштаби страйкової боротьби в країнах капіталу, особливо в останні десятиріччя. Так, протягом 1961—1975 рр. в усьому капіталістичному світі страйкувало 800 млн. чол.¹⁸. Ця тенденція продовжує розвиватися.

Для сучасного етапу робітничого руху характерною є його дальша інтернаціоналізація — робітничий клас різних країн об'єднує свої зусилля в боротьбі проти багатонаціональних компаній, дає відсіч фашизмові та імперіалістичній реакції. Яскравим прикладом міцніючої єдності міжнародного робітничого класу, всіх демократичних сил може служити могутній рух протесту проти політики військово-фашистської диктатури в Чилі.

¹⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 157—158.

¹⁷ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, стор. 17—18.

¹⁸ Международное рабочее движение. Справочник, М., 1976, стор. 76—77.

Нині поліпшилися перспективи єдності дій робітничого класу. Цьому в значній мірі сприяє зростання впливу комуністичних партій, їхня стратегія, що враховує нові умови соціально-політичної боротьби і тісно поєднує боротьбу за соціалізм з боротьбою за розв'язання демократичних завдань, зміцнення позицій революційних профспілок, значне поліпшення мас, які йдуть за соціал-демократами, іншими некомуністичними партіями і реформістськими профспілками тощо. Вони все активніше виступають за спільні дії з комуністами у розв'язанні найактуальніших питань.

В умовах загальної кризи капіталізму, що дедалі поглиблюється, в ряді капіталістичних країн складається широкий антимонополістичний фронт лівих сил, який досягнув за останні роки відчутних успіхів у Франції й Італії. Під натиском робітничого класу і всіх демократичних сил були повалені реакційні диктатури у Греції й Португалії, зазнав краху фашистський режим у Іспанії.

У документах КПРС і міжнародного робітничого руху підкреслюється, що в сучасних умовах значно розширилися можливості для завоювання робітничим класом, лівими силами влади мирним шляхом. Однак перехід влади від буржуазії до пролетаріату в окремих країнах не можна здійснити без гострої класової боротьби, мобілізації зусиль робітничого класу, його авангарду і союзників. Про це яскраво свідчить історичний досвід, зокрема, досвід чилійської революції. Ось чому в наші дні, як і раніше, актуальним є лєнінське положення про те, що революція може закріпити свою перемогу лише в тому випадку, якщо вона захистить себе.

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила еру становлення, зміцнення і розвитку сучасного міжнародного комуністичного руху, який за шістьдесят минулих років зробив величезний крок вперед і перетворився у найвпливовішу політичну силу нашої епохи. Йдучи в авангарді робітничого класу, всіх трудящих, компартії очолюють боротьбу проти імперіалізму, за мир, демократію, національну незалежність і соціалізм. Історія не знає жодного політичного руху чи ідейної течії, що відігравали б таку важливу роль у революційному перетворенні людського суспільства, як комуністичний рух.

Сила комуністичного руху і зростання його впливу пояснюється тим, що він найтісніше зв'язаний з масами, виражає корінні інтереси робітничого класу і спирається на передове марксистсько-лєнінське вчення. Кількість компартій постійно зростає, їх ряди поповнюються новими борцями за справу трудящих. Якщо у 1917 р. в усьому світі налічувалося всього кілька сот тисяч комуністів, то нині в 90 комуністичних і робітничих партіях перебуває понад 60 млн. чол.¹⁹

На сучасному етапі далі поглиблюються співробітництво та інтернаціональна солідарність марксистсько-лєнінських партій. Важливими віхами на цьому шляху були міжнародна Народа комуністичних і робітничих партій в Москві 1969 року, Народа комуністичних партій країн Латинської Америки і Карібського басейну в Гавані в 1975 році, Конференція комуністичних і робітничих партій Європи в Берліні в 1976 році, що проаналізували процеси сучасного суспільно-економічного розвитку і накреслили програми спільної боротьби комуністів різних країн за досягнення поставленої мети.

Велике значення має Берлінська конференція представників комуністичних партій Європи, що відбулася в 1976 р. Цей форум став новим виявом інтернаціоналізму. Прийнятий на ньому документ являє собою розгорнуту і конкретну програму дальшої боротьби за мир, без-

¹⁹ «Правда», 27 червня 1977 р.

пеку і соціальний прогрес на європейському континенті. Конференція дала новий імпульс для єдності компартій, консолідації їх дій, спростувала розрахунок реакційних сил на Заході, які плекали надію на її невдачу та послаблення комуністичного руху.

Досвід світового робітничого і комуністичного руху за 60 післяжовтневих років незаперечно свідчить, що комуністи, незалежно від умов, в яких вони працюють, завжди успішно об'єднують свої дії, спираючись на принцип пролетарського інтернаціоналізму. **«Пролетарський інтернаціоналізм,— підкреслюється в Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— найважливіший, перевірений життям принцип діяльності комуністів.** Він пронизує весь зміст теорії і практики наукового комунізму»²⁰.

Жовтнева революція викликала глибоку кризу колоніальної системи імперіалізму і дала могутній імпульс піднесенню національно-визвольного руху. В. І. Ленін, який розвинув далі основні положення К. Маркса і Ф. Енгельса з національно-колоніального питання, високо оцінював революційний потенціал народів колоніальних і залежних країн, розглядав національно-визвольний рух як невід'ємну частину світового революційного процесу і геніально передбачав, що після Жовтня роль народів Азії, Африки і Латинської Америки в революційному перетворенні світу незмірно зростає. «...Рух більшості населення земної кулі,— вказував В. І. Ленін,— спочатку спрямований на національне визволення, обернеться проти капіталізму й імперіалізму і, може, відіграє далеко більшу революційну роль, ніж ми сподіваємось»²¹.

Хід історичних подій після Жовтня блискуче підтвердив це ленінське передбачення. Нове, могутнє піднесення антиколоніальної боротьби народів розпочалося після закінчення другої світової війни, виникнення світової системи соціалізму, загальної зміни співвідношення сил на світовій арені на користь соціалізму і дальшого послаблення імперіалізму. У перші післявоєнні роки національну незалежність здобули Індонезія, Індія, Пакистан, Бірма, Цейлон (Шрі Ланка), Сирія, Ліван та ін.

Народи колоніальних і залежних країн досягли національного визволення завдяки могутній підтримці СРСР та інших країн соціалізму, міжнародного робітничого руху, сила і могутність яких обмежує можливості імперіалізму в боротьбі проти національно-визвольного руху. З свого боку, боротьба народів Азії, Африки і Латинської Америки за свою незалежність зміцнює позиції всіх сил миру і соціального прогресу. У цьому виявляється глибока взаємодія трьох головних потоків світового революційного процесу.

Особливістю сучасного етапу національно-визвольної боротьби є те, що вже в основному завершено процес національного визволення колоніальних і залежних країн. Наближається час, коли зникнуть останні осередки колоніалізму на півдні Африки. Зараз на перший план дедалі більше висувається завдання соціального визволення молодих держав «третього світу».

Багато країн, які визволилися, стали на шлях соціалістичної орієнтації, у стислі історичні строки досягли серйозного соціально-економічного прогресу в інтересах широких народних мас, зміцнили свою незалежність й успішно протистоять імперіалізові і неокolonіалізові.

²⁰ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, стор. 22.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 36.

Можливість некапіталістичного шляху розвитку для колишніх колоніальних і залежних держав була теоретично доведена класиками марксизму-ленінізму. В. І. Ленін, розвинувши далі вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, дійшов важливого висновку, що в епоху імперіалізму і пролетарських революцій відстали в соціально-економічному відношенні країни можуть з допомогою пролетаріату передових держав прийти до соціалізму, минувши капіталістичну стадію. Досвід будівництва Радянської багатонаціональної держави і Монгольської Народної Республіки блискуче підтвердив цей висновок.

Під керівництвом революційно-демократичних партій, що користуються підтримкою з боку всіх антиімперіалістичних, патріотичних сил, країни соціалістичної орієнтації здійснюють загальнодемократичні перетворення, створюють матеріальні і політичні передумови для будівництва соціалізму. В числі цих країн — Алжир, Ангола, Гвінея, Мозамбік, Танзанія, Конго, Південний Йемен, Ірак, Бірма та ін.

Втілення в життя Радянським Союзом та іншими країнами соціалізму Програми миру, процес розрядки, що відбувається, сприяють перемогам народів у різних куточках світу. Зокрема, крах останньої на нашій планеті португальської колоніальної імперії свідчить, що в умовах зменшення міжнародної напруженості сили національного і соціального визволення мають можливість якнайуспішніше боротися за досягнення політичної і економічної незалежності, прискорення соціального прогресу.

Процеси, що відбуваються в країнах «третього світу», мають складний, а іноді й суперечливий характер. Не слід забувати того, що молоді національні держави зазнають постійних підступних дій з боку імперіалізму, який з допомогою різних неоколоніалістських засобів намагається будь-що зберегти свої позиції у колишній колоніальній зоні. Проте ідеї соціалізму набувають дедалі більшої популярності серед народів Азії, Африки і Латинської Америки, а передові національно-визвольні сили зближуються з марксизмом-ленінізмом.

Розвиток національних держав відбувається при широкій за своїми масштабами економічній та науково-технічній допомозі з боку СРСР, інших країн соціалізму. Про це, зокрема, свідчить той факт, що в Азії, Африці і Латинській Америці з допомогою СРСР побудовано чи будеється близько 900 промислових та інших великих об'єктів²². Союз світового соціалізму і сил національного визволення постійно міцніє, збагачується новими різноманітними формами співробітництва.

Великий Жовтень поклав початок історичному процесові докорінної перебудови міжнародних відносин. Хижацькій і антинародній політиці імперіалізму на світовій арені протистоїть соціалістична зовнішня політика, яка відстоює справу миру, свободи і соціального прогресу. Розроблені великим Леніним принципи радянської зовнішньої політики відповідають корінним інтересам широких трудящих мас на землі.

Сучасний поворот у міжнародних відносинах нерозривно зв'язаний із зростанням сил соціалізму, крахом колоніальної системи імперіалізму, піднесенням робітничого класу в країнах капіталізму, розвитком усього революційного процесу, який отримав могутній імпульс внаслідок перемоги Жовтня і привів до серйозного послаблення позицій імперіалізму.

Вирішальна роль у цьому процесі належить Комуністичній партії Радянського Союзу, яка висунула на XXIV з'їзді КПРС Програму

²² Див.: «Международная жизнь», 1976, № 10, стор. 23—24.

миру. Розвинута далі і конкретизована на XXV з'їзді партії, ця конструктивна і реалістична програма вказала вірний шлях до ліквідації «холодної війни», оздоровлення міжнародного клімату і розвитку мирного співробітництва держав з різним суспільно-політичним ладом. Вона здобула енергійну підтримку братніх партій, всіх революційних і демократичних сил.

Втілення у життя Програми миру сприяло динамічним, позитивним зрушенням на світовій арені. На зміну конфронтації прийшла ера розрядки міжнародної напруженості. Ленінський принцип мирного співіснування дедалі більше утверджується у взаєминах між державами різних суспільних систем. Домінуючою тенденцією у міжнародних відносинах стає лінія на позбавлення людства від загрози нової світової війни.

Величезним досягненням зовнішньої політики СРСР та інших країн соціалізму, всіх миролюбних і прогресивних сил було успішне завершення наради з безпеки і співробітництва в Європі, що відбулася в Хельсінкі.

Особливістю сучасного етапу міжнародних відносин є те, що поряд з процесом розрядки посилюється класова боротьба на світовій арені. Імперіалістичні кола намагаються загострити міжнародну обстановку, внести розкол у ряди соціалістичної співдружності.

Благородна мета зовнішньої політики СРСР та інших країн соціалізму зустрічає глибоке розуміння і підтримку з боку всіх чесних людей у світі. І це закономірно, бо «...мир,— як підкреслив Л. І. Брежнєв,— величезне багатство для всіх народів, важлива умова соціального прогресу людства»²³.

З часу Жовтня, що залочаткував нову історичну епоху в житті людства, сталися глибокі зміни. З кожним роком прискорюється процес революційного оновлення планети. Соціалізм став провідною силою світового розвитку. Міцніє бойова єдність усіх загонів всесвітнього антиімперіалістичного фронту. Ідеї Великого Жовтня, що продемонстрували свою незбориму життєву силу, яскравим світлом осяють шлях людства до миру і соціального прогресу.

И. А. Петерс

НОВАЯ ЭПОХА ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ

Резюме

В статье на основе документов КПСС, международного коммунистического движения раскрывается развитие мирового революционного процесса, развернувшегося под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции, которая открыла эпоху перехода от капитализма к социализму во всемирном масштабе.

²³ «Правда», 1 травня 1976 р.

ВЕЛИКА ЖОВТНЕВА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І СВІТОВИЙ КОМУНІСТИЧНИЙ ТА РОБІТНИЧИЙ РУХ

«Привид бродить по Європі — привид комунізму» — ці слова з «Маніфесту Комуністичної партії», написаного К. Марксом та Ф. Енгельсом наприкінці 1847 — на початку 1848 рр., були цілковитою реальністю. Створивши Союз комуністів і I Інтернаціонал, засновники наукового комунізму поклали початок міжнародному комуністичному руху, розробили на науковій основі стратегію і тактику боротьби пролетаріату проти своїх гнобителів.

Створена В. І. Леніним партія більшовиків була могутньою інтернаціональною силою, бойовим загonom світового революційного руху. Саме під її керівництвом трудящі Росії у жовтні 1917 р. здійснили соціалістичну революцію в найбільшій країні земної кулі. Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову еру в історії людства — еру переходу від капіталізму до соціалізму. В. І. Ленін визначив основний її зміст як «знищення капіталізму та його слідів, запровадження основ комуністичного ладу...»¹. «Перемога Жовтня — головна подія ХХ століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства», — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»². Жовтень вказав усім народам планети єдино правильний вихід з кривавого хаосу воєн, в які ввергав їх експлуататорський лад.

Значний вплив Велика Жовтнева соціалістична революція справила і на розвиток світового робітничого руху. Вона переконливо довела правильність революційної теорії марксизму-ленінізму, показала історичну місію робітничого класу у боротьбі за світле майбутнє людства — соціалізм і комунізм. Її перемога стала могутнім стимулом для розвитку революційного руху міжнародного пролетаріату.

Іскри переможної пролетарської революції потрапили на сприятливий ґрунт у країнах, де перша світова війна небачено загострила суперечності між працею і капіталом. Робітничий клас капіталістичних країн посилив тиск на імперіалістичні уряди, висуваючи політичні та економічні вимоги, суворо засуджуючи їх агресивний зовнішньополітичний курс, борючись за демократію і соціалізм. Західна Європа, яка з часів Паризької Комуні не знала революційних потрясінь, перетворилася на арену революційної боротьби.

Так, уже на початку 1918 р. перемогла пролетарська революція на півдні Фінляндії. Рада народних уповноважених, створена в Хель-

---

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 404.

² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 3.

сінкі, поставила своєю метою побудову в країні соціалістичного суспільства. Однак після тривалих кровопролитних боїв місцевої реакції при допомозі німецьких імперіалістів вдалося придушити впертий опір створених фінським робітничим класом загонів Червоної гвардії.

Назрівало революційне піднесення у знесиленій і знекровленій війною Болгарії. Під впливом Великого Жовтня 22 вересня 1918 р. неподалік від с. Владая повстали солдати болгарської армії. Вони розгромили штаб армії, зайняли м. Кюстенділ і рушили на Софію, але були розбиті об'єднаними силами болгарської реакції та німецьких військ. У вересні 1923 р. в цій країні спалахнуло антифашистське народне збройне повстання, організоване і очолюване Болгарською комуністичною партією. У ряді населених пунктів влада перейшла до робітничо-селянських комітетів. Незважаючи на те, що повстання було придушене, воно істотно вплинуло на суспільно-політичний розвиток Болгарії.

У жовтні 1918 р. в результаті буржуазно-демократичної революції, яка відбулася в Австро-Угорщині, імперія Габсбургів розвалилася. Виник ряд нових незалежних буржуазних держав — Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців (Югославія), в яких продовжувалися виступи народних мас проти гнобителів.

Особливу роль в історії міжнародного робітничого руху відіграли революції в Німеччині та Угорщині. Листопадова революція в Німеччині (розпочалася 3 листопада 1918 р. і тривала до січня 1919 р.) — буржуазно-демократична за своїм характером — здійснювалася певною мірою пролетарськими методами та засобами. В ході її в країні не лише було ліквідовано монархію і встановлено буржуазну республіку, але й надано широкі політичні права німецьким трудящим. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції ця революція була у той час наймогутнішим в Європі виявом пролетарського руху. Наступні запеклі бої німецького пролетаріату проти буржуазії також мали велике історичне значення.

Розвиток революційного процесу в Угорщині під впливом Великого Жовтня привів до виникнення 21 березня 1919 р. Угорської Радянської республіки. Ця знаменна подія наочно продемонструвала, що встановлення диктатури пролетаріату не є «специфічно російським явищем», а неодмінною, обов'язковою для всіх країн умовою переходу від капіталізму до соціалізму. Хоч Угорська Радянська республіка була потоплена в крові іноземними інтервентами при підтримці місцевої буржуазно-поміщицької реакції та соціал-ревізіоністів уже через 133 дні після проголошення, вона вписала яскраву сторінку в історію міжнародного робітничого руху.

З 13 квітня по 1 травня 1919 р. існувала Баварська Радянська республіка, а з 16 червня по 7 липня 1919 р. — Радянська республіка у Словаччині.

В Ірландії, окупованій британськими колонізаторами, у 1919 р. розпочалася буржуазно-демократична революція у формі народної антиімперіалістичної визвольної війни, в ході якої створювалися Ради. Після двох років тяжкої впертої боротьби британський уряд змушений був надати більшій частині Ірландії статут домініону під назвою Ірландської вільної держави (Ейре).

Революційний рух охопив також ряд країн Азії. Зокрема, в Японії у серпні 1918 р. відбувалися так звані рисові бунти, в яких взяло участь близько 10 млн. чол. Протестуючи проти значного підвищення цін на продовольство, насамперед на рис, трудящі захоплювали рисові склади, громили і спалювали їх. У ході кривавих сутичок повстанців

з поліцією та урядовими військами десятки людей було вбито і сотні поранено. Піднімалися на боротьбу проти експлуататорів народні маси Індії, Китаю і Кореї.

У деяких країнах Європи і Америки в ці роки у силу специфічних умов революційні виступи не відбулися, однак революційне піднесення було настільки великим, що панівні класи змушені були враховувати настрої трудящих. В Англії, Франції і Сполучених Штатах Америки робітники сприйняли соціалістичну революцію в Росії як свою кровну справу, організували широкий рух на захист молодого Республіки Рад під гаслом «Руки геть від Росії!». Цей рух поряд з масовою страйковою боротьбою, антиурядовими демонстраціями та мітингами відіграв чималу роль у тому, що буржуазні уряди названих країн вивели свої війська з Радянської Росії.

В Італії класові бої розгорталися під гаслом «Зробимо так, як у Росії». У період найвищого піднесення революційної боротьби (1920 р.) робітники почали займати фабрики і заводи. Однак внаслідок реформістської політики профспілкового керівництва і буржуазії, яку активно підтримували фашистські елементи, урядові вдалося згасити революційний порив мас.

Перемогу робітників і селян Росії палко вітали пролетарі Іспанії, які організували численні страйки і демонстрації солідарності. Гострі класові бої відбувалися також у Нідерландах, Швеції і Греції. У 1919—1920 рр. в революційних виступах активну участь брали сотні тисяч робітників і селян Румунії.

Отже, під могутнім впливом Великого Жовтня і внаслідок надмірного загострення внутрішніх суперечностей посилилися революційні процеси практично у всіх куточках земної кулі.

Керуючись принципами пролетарського інтернаціоналізму, молода Радянська держава з перших днів існування, незважаючи на тяжке становище, в якому вона перебувала, подавала всіляку допомогу пролетаріатові зарубіжних країн, зокрема Німеччини, Угорщини та ін., в його революційній боротьбі. «Радянська Росія,— писав Вільгельм Пік,— робила все можливе для того, щоб допомогти німецьким робітникам у їх важкій боротьбі. Незважаючи на те, що російські робітники самі голодували, вони надсилали німецькому народу продовольство»³. В. І. Ленін дав чимало цінних порад керівникам Баварської Радянської республіки⁴.

Водночас революційні виступи пролетаріату капіталістичних країн, який добре розумів, що загибель Радянської влади в Росії завдасть непоправного удару світовому революційному рухові, відволікали частину сил імперіалізму і тим самим полегшували становище молодій Країні Рад. «Солідарність робітничого класу, комуністів усіх країн у боротьбі за спільні цілі, підтримка ними боротьби народів за національне визволення і соціальний прогрес...,— підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— органічне поєднання ними у своїй політиці національних і інтернаціональних інтересів трудящих — це і є пролетарський інтернаціоналізм в дії. Він був і залишається могутньою, випробуваною зброєю комуністичного і робітничого руху»⁵.

Внаслідок зрадницької політики правих соціал-демократів, слабкості молодих комуністичних партій (а в деяких країнах їх взагалі

³ Великая Октябрьская социалистическая революция и мировое освободительное движение, т. I, М., 1958, стор. 268.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 311—312.

⁵ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 22.

ще не було), нарешті, іноземної збройної інтервенції революційний пролетаріат капіталістичних країн Заходу зазнав поразки. Але якщо за тих умов міжнародній контрреволюції вдалося придушити революційні виступи пролетаріату, то подолати ідейний вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на маси вона була неспроможна. Жовтнева революція переконливо свідчила про триумф марксистсько-ленінської теорії, знаменувала собою початок нової ери в історії міжнародного робітничого руху — ери перемоги марксизму-ленінізму над опортунізмом і соціал-реформізмом, народження сучасного комуністичного руху.

Під впливом Великого Жовтня значно посилювався національно-визвольний рух народів колоній і напівколоній, що свідчило про початок кризи колоніальної системи імперіалізму. Було перекинута місток між пролетарським рухом на Заході і визвольною боротьбою народів Сходу. Таким чином, Великий Жовтень відкрив новий етап у розвитку єдиного революційного процесу, могутньою керівною і об'єднуючою ланкою якого став світовий комуністичний рух.

Велика Жовтнева соціалістична революція поклала початок бурхливому процесу створення комуністичних партій у країнах Європи і Азії, Америки і Австралії. У травні 1917 р. утворилася Комуністична партія Швеції (до березня 1921 р. вона називалася Ліва соціал-демократична партія Швеції). У 1918 р. були утворені компартії в Аргентині, Фінляндії, Греції (до 1920 р. називалася Соціалістична робітнича партія Греції), Австрії, Угорщині та Польщі, на межі 1918 і 1919 рр. — в Німеччині. У 1919 р. партія болгарських тісняків була реорганізована у компартію, а також почали діяти комуністичні партії в Нідерландах, Сполучених Штатах Америки*, Ірані, Данії, Палестині та Мексиці; у 1920 р. — в Іспанії, Австралії, Бельгії, Англії (організаційне оформлення завершилося у 1921 р.), Індії, Індонезії, Туреччині, Уругваї, Франції, Югославії; у 1921 р. — в Італії, Люксембургу, Швейцарії, Португалії, Румунії, Канаді, Чехословаччині, Китаї, Єгипті, Південній Африці (Кейптаун); у 1922 р. — в Чилі, Бразилії, Японії; у 1923 р. — в Норвегії. На 1923 р. в світі налічувалося вже 43 комуністичні партії⁶.

Утворення партій нового типу відбувалося у процесі гострої боротьби революційних інтернаціоналістських сил, які викристалізувалися в середині соціал-демократичних партій під впливом марксистсько-ленінських ідей, з правими і центристами, що раніше займали провідне становище в цих партіях. Звичайно, молоді комуністичні партії не одразу зуміли подолати організаційну слабкість, характерну для лівих течій соціал-демократичних партій, і стати справжніми керівниками революційного робітничого руху, показати пролетаріатові шкідливість різних «теорій» реформістів та опортуністів. Це пояснювалося значною мірою широким розповсюдженням у той час «лівого» сектантства, що заперечувало необхідність повсякденної роботи в масах, сектантства, яке В. І. Ленін влучно назвав «дитячою хворобою «лівизни» в комунізмі».

Вирішальну роль у формуванні та ідейному загартуванні комуністичних партій, у перетворенні їх в справжній авангард трудящих, у виробленні генеральної лінії світового комуністичного руху відіграв створений у березні 1919 р. з ініціативи В. І. Леніна III, Комуністичний Інтернаціонал. Створення Комінтерну було важливою подією в історії

* У 1919 р. в США було утворено Комуністичну партію Америки на чолі з Ч. Рутенбергом та Комуністичну робітничу партію Америки, очолювану Д. Рідом. Вони об'єдналися у 1921 р.

⁶ Комуністичні і робітничі партії світу, К., 1968, стор. 8.

світового робітничого руху, великим кроком вперед у справі формування справді революційних партій пролетаріату. Діяльність цієї міжнародної комуністичної організації, зокрема затвердження на її II конгресі (липень—серпень 1920 р.) «21 умови» прийому партій у Комінтерн, а особливо праця В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» допомогли молодим комуністичним партіям позбутися сектантських помилок і озброїлися найважливішими принципами стратегії і тактики.

Досвід Великого Жовтня і наступних років свідчить, що революційна партія робітничого класу — це партія, яка керується марксистсько-ленінською теорією, тісно зв'язана з масами, побудована на принципах демократичного централізму, високої свідомості і єдиної для всіх дисципліни. Це — партія пролетарського інтернаціоналізму. «Такою партією була, є і буде партія Леніна, партія робітничого класу, бойовий авангард усього радянського народу»⁷.

Досвід ленінської партії творчо використовувався світовим комуністичним рухом. Напередодні другої світової війни на планеті існувало більше 60 компартій, в яких налічувалося 4202 тис. чол.⁸

В результаті Великої Жовтневої соціалістичної революції у міжнародному революційному процесі, що раніше включав два потоки — міжнародний робітничий і національно-визвольний рухи, які не були тісно зв'язані між собою, сталися істотні зміни. По-перше, обидва революційних потоки значно посилюлись, зблизились і були зміцнені завдяки виникненню міжнародного комуністичного руху. По-друге, виник новий потік революційного процесу — будівництво соціалістичної і комуністичної формації.

Успішна побудова соціалізму на $\frac{1}{6}$ частині земної кулі яскраво свідчила про переваги соціалістичного суспільного ладу над капіталістичним, справила величезний революціонізуючий вплив на широкі народні маси усього світу, зміцнила базу боротьби сил прогресу проти імперіалізму і реакції.

Початок наступного історичного періоду в міжнародному робітничому русі зв'язаний з розгромом фашистського блоку у другій світовій війні.

Міжнародний імперіалізм, готуючи другу світову війну, планував, насамперед, розгром могутньої Радянської держави, яка успішно будувала соціалізм, та міжнародного комуністичного руху. «В системі ідеологічної підготовки війни у міжвоєнний період з'явився якісно новий напрямок — антикомунізм, антирадянщина. Він одразу ж став головним, домінуючим в усій ідеологічній підготовці війни і охопив усі без винятку імперіалістичні країни»⁹. Подаючи гітлерівській Німеччині всебічну (політичну, воєнну, економічну, фінансову, технічну, наукову) допомогу у підготовці до війни, всіляко потураючи їй, а також фашистській Італії та мілітаристській Японії, спрямовуючи їх експансію на Схід, імперіалісти США, Англії і Франції сподівалися, що Гітлер та його союзники знищать Радянську державу. У свою чергу, Гітлер, плануючи збройним шляхом встановити світове панування, свідомо спекулював на антикомунізмі та антирадянщині своїх головних імперіалістичних конкурентів, вбачаючи в цьому єдину можливість створити сприятливі умови для досягнення наміченої мети.

У період між двома світовими війнами Радянський Союз був єдиною державою, яка послідовно і неухильно відстоювала на міжнарод-

⁷ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 14.

⁸ Международное революционное движение рабочего класса, М., 1966, стор. 351.

⁹ История второй мировой войны 1939—1945 гг., т. I, М., 1973, стор. 51.

ній арені ленінські принципи мирного співіснування країн з різним суспільним ладом, докладала багато зусиль для відвернення нової кривавої бойни. Однак правлячі кола найбільших капіталістичних держав були заінтересовані у розв'язанні війни, а розкольницькі дії правих лідерів соціал-демократії перешкоджали створенню єдиного масового антифашистського народного фронту. Все це призвело до того, що сили демократії і миру виявилися слабшими, ніж сили реакції і війни.

У роки другої світової війни — найтяжчої і найруйнівнішої війни в історії людства — «наша країна стала головною силою, яка заступила шлях німецькому фашизму до світового панування, винесла на своїх плечах основний тягар війни і відіграла вирішальну роль у розгромі гітлерівської Німеччини, а потім і мілітаристської Японії», — зазначалося у постанові ЦК КПРС «Про 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років»¹⁰.

У ході війни значно зросли вплив і авторитет комуністичних партій, які «виявили себе як найбільш самовіддані, найбільш послідовні борці проти фашистських загарбників та їх пособників»¹¹. І хоч у боротьбі з фашизмом десятки тисяч комуністів загинули (Французьку комуністичну партію, наприклад, називали «партією розстріляних»), однак у цей час кількість компартій та їх чисельність збільшилися. Наприкінці другої світової війни комуністичні і робітничі партії ленінського типу існували вже у 76 країнах, у них налічувалося майже 20 млн. чол.¹²

Перемога Радянського Союзу і демократичних сил, очолюваних комуністичними партіями, над найреакційнішими силами імперіалізму була перемогою соціалістичного суспільного ладу і світового комуністичного руху. Вона мала вирішальне значення для розгортання народно-демократичних революцій у ряді країн Європи та Азії, що розпочалися ще під час війни, в ході розвитку руху Опору, і переросли у перші післявоєнні роки в соціалістичні революції.

Розгром німецького фашизму і японського мілітаризму, перемога соціалістичних революцій у деяких європейських і азійських країнах прискорили розвиток світового революційного процесу, початого Великим Жовтнем. Відбулася докорінна зміна співвідношення сил на міжнародній арені. Сформувалася світова соціалістична система, до якої ввійшли 14 країн Європи, Азії і Латинської Америки. Вона стала вирішальним фактором розвитку людства, провідною силою світового революційного процесу. Могутність системи соціалізму зростає гігантськими темпами. У 1971—1976 рр. індустрія країн соціалістичної співдружності розвивалась у чотири рази швидше, ніж промисловість розвинутих капіталістичних держав. У 1975 р. соціалістичні держави випустили промислової продукції в два з лишком рази більше, ніж країни «Спільного ринку». «Соціалістична співдружність, — підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, — стала тепер найбільш динамічною економічною силою у світі»¹³.

Великих успіхів у розвитку народного господарства досяг Радянський Союз — батьківщина Жовтня, що є переконливим свідченням небачених раніше темпів прогресу всіх сторін життя суспільства. Перша в історії людства соціалістична держава вийшла сьогодні на перше

¹⁰ «Комуніст України», 1975, № 3, стор. 3.

¹¹ Б. П о н о м а р е в. Международное рабочее движение. — «Коммунист», 1976, № 6, стор. 23.

¹² Комуністичні і робітничі партії світу, стор. 10.

¹³ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 9.

місце в світі за обсягом виробництва сталі і цементу, мінеральних добрив, видобутку кам'яного вугілля, залізної руди, нафти. Нині в СРСР випускається 20% світової промислової продукції, тобто більше, ніж її виробляли в 1950 р. в усьому світі, за два з половиною дні промисловість виробляє стільки ж продукції, скільки її випустили за весь 1913 р. «Масштаби нашого народного господарства нині колосальні!», — вказував Л. І. Брежнєв на Берлінській конференції комуністичних і робітничих партій Європи¹⁴.

Нова Конституція СРСР — конституція розвинутого соціалізму — законодавчо закріплює грандіозні завоювання радянського народу за 60 років існування держави робітників і селян, а також накреслює перспективу дальшого розвитку Радянської держави. Цей важливий історичний документ є яскравим свідченням творчої сили марксистсько-ленінської теорії, наукової обґрунтованості політики КПРС і Радянського уряду, невпинної, цілеспрямованої, новаторської діяльності Центрального Комітету партії, його Політбюро і особисто товариша Л. І. Брежнєва.

Запорукою зростання сили і могутності країн світової системи соціалізму є зміцнення дружби і співробітництва між ними. У взаємовідносинах між собою ці країни дотримуються принципів справжньої рівноправності і заінтересованості в успіхах одна одної, виробляють спільні рішення, що враховують не лише національні, але й інтернаціональні інтереси. «Основа основ нашого тісного співробітництва, його жива душа і спрямовуюча, організуюча сила, — говорив на XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнєв, — це, звичайно, непорушний бойовий союз **комуністичних партій країн соціалізму**, єдність їх світогляду, єдність цілей, єдність волі»¹⁵. Сьогодні між братніми партіями існують найтісніші контакти. Їх постійно підтримують як керівники цих партій, так і працівники місцевих парторганів, парторганізацій заводів і колгоспів. Це сприяє систематичному обміну цінним досвідом, допомагає впевнено йти вперед по шляху будівництва соціалізму і комунізму.

Другою важливою за своїм історичним значенням подією після утворення світової системи соціалізму був крах колоніальної системи, що відбувається під натиском національно-визвольного руху. На карті світу з'явилось 80 нових незалежних держав, багато з яких уже досягли певних успіхів на шляху соціальних перетворень. Отже, виникла нова сила, яка у союзі з соціалістичними країнами має величезний антиімперіалістичний потенціал. Останнім часом цей потенціал зріс у результаті перемог, здобутих патріотами Південно-Східної Азії та Африки. Найзначнішою серед них була перемога в'єтнамського народу. «Перемога В'єтнаму, — підкреслював Л. І. Брежнєв, — відкрила нові горизонти перед усією Південно-Східною Азією. Це — славна перемога. Вона назавжди увійде в історію боротьби народів за свободу і соціалізм»¹⁶. Слідом за В'єтнамом завоювали свободу Лаос і Камбоджа. З перемогою патріотичних сил Лаосу і приходом до керівництва країною марксистсько-ленінської Народно-революційної партії розширилася сім'я соціалістичних держав. Після тривалої героїчної боротьби проти колонізаторів здобули незалежність народи Мозамбіку, Гвінеї-Бісау, Островів Зеленого Мису та Анголи.

Величезні здобутки сил соціалізму і демократії є прямим результатом перемоги Великого Жовтня, який дав могутній революційний

¹⁴ «Коммунист», 1976, № 10, стор. 10.

¹⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 8.

¹⁶ Там же, стор. 7.

імпульс усім загонам міжнародного робітничого руху, відкрив нові перспективи для розгортання національно-визвольної боротьби в колоніальних і напівколоніальних країнах, поширення і поглиблення світового революційного процесу, що вступив у третій етап свого розвитку. На сучасному етапі розвитку світового революційного процесу дедалі повніше розкривається історична роль міжнародного пролетаріату та його авангарду — комуністичних партій. У центр всього суспільного життя сучасної епохи остаточно і безповоротно став робітничий клас.

Одним з найважливіших результатів розвитку світового революційного процесу є перетворення комуністичного руху у найвпливовішу політичну силу сучасності. Нині комуністичні партії існують в усіх країнах, де є організований робітничий рух (на 1976 р. — у 89 країнах). У них налічується більше 60 млн. чол.¹⁷ Комуністичний рух складається з трьох основних загонів: 15 компартій соціалістичних країн, 26 компартій індустріально розвинутих капіталістичних країн і 48 компартій країн, що розвиваються¹⁸.

У післявоєнні роки спостерігається швидкий розвиток комуністичного руху в країнах, що борються проти колоніалізму або вже стали незалежними. З 14 комуністичних партій, які виникли після 1950 р., шість — утворено в Африці, одна — в Південно-Східній Азії, п'ять — в Латинській Америці, одна — в Океанії і одна — в Європі.

Комуністичні партії капіталістичних країн і країн, що розвиваються, перебувають на передньому краї боротьби проти імперіалізму, за демократію і соціалізм. Причому вони ніколи не замикаються у рамках свого руху. Боротьба робітничого класу під керівництвом компартій проти монополістичного капіталу зливається сьогодні на антиімперіалістичній основі з національно-визвольними і демократичними революціями. У постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслюється: «Історія неспростовно свідчить про нездоланну могутність союзу трьох основних революційних сил сучасності — світового соціалізму, міжнародного пролетаріату і національно-визвольного руху»¹⁹.

Одним із знаменних явищ сучасності є зростання впливу комуністичних партій у капіталістичному світі. У 1975 р. порівняно з 1939 р. чисельність комуністів у європейських капіталістичних країнах зросла у 5 разів — з 500 тис. до 2,5 млн., у несоціалістичних державах Азії — більш як у 35 разів — з 20 тис. до 720 тис., у державах американського континенту — майже в 3 рази — з 180 тис. до 500 тис., в Африці — в 4 рази — з 5 тис. до 20 тис.²⁰ Чимало компартій стали масовими: в Італійській комуністичній партії налічується понад 1730 тис. чол., у Комуністичній партії Індії — більше 538 тис., у Французькій комуністичній партії — 500 тис., Португальській комуністичній партії — 100 тис., Комуністичній партії Фінляндії — 46 тис., Німецькій комуністичній партії — 42,5 тис.²¹

Посилюється роль комуністичних партій у політичному житті капіталістичних країн. Комуністи входять до складу уряду Фінляндії, є депутатами парламенту, обласних, провінціальних та муніципальних рад. В Італії, наприклад, компартія, маючи 227 своїх представників

¹⁷ Международное рабочее движение. Справочник, М., 1976, стор. 51.

¹⁸ Коммунисты мира — о своих партиях, Прага, 1976 (підраховано авторами).

¹⁹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 19.

²⁰ П. Гринюк, І. Черненко, Я. Яшин. Комуністичні і робітничі партії світу, К., 1977, стор. 13.

²¹ Коммунисты мира — о своих партиях, стор. 125, 130, 132, 135, 136, 141.

у палаті депутатів та 116 — у сенаті, є другою за кількістю місць у парламенті. Італійські комуністи особисто або разом з представниками лівих сил керують 2712 муніципалітетами, 41 провінційною і 5 обласними радами. Разом з правлячою християнсько-демократичною партією та чотирма іншими партіями комуністи беруть участь у виробленні спільної урядової програми, що містить заходи для виходу країни з глибокої економічної та політичної кризи. Комуністична партія Франції має 73 депутати в Національних зборах. На муніципальних виборах 1977 р. мерами більш як $\frac{2}{3}$ французьких міст з населенням понад 30 тис. чол. обрано комуністів, соціалістів або лівих радикалів. У парламенті Фінляндії компартія має 37 місць, Швеції — 19. Комуністи входять також до парламентів Данії, Бельгії, Нідерландів, Японії та ряду інших країн.

Значним досягненням комуністичного руху є й те, що в деяких країнах, де компартії протягом тривалого часу змушені були перебувати в підпіллі (ФРН, Португалія, Іспанія та ін.), нині вони легалізовані.

Протягом минулого п'ятиріччя демократичні сили під керівництвом комуністичних партій досягли певних успіхів у боротьбі з міжнародною реакцією: відбулися революції в Чілі і Португалії, впав військово-фашистський уряд у Греції, захитався франкістський режим в Іспанії. І хоча чілійській реакції при посиленій підтримці іноземних імперіалістів удалося придушити революцію, прогресивні кола країни не припиняють боротьби. Як указував Л. І. Брежнев, «...тимчасова поразка чілійської революції не зменшує її історичних заслуг, значення її досвіду»²².

Комуністичні партії постійно ведуть наполегливу боротьбу за мир і безпеку народів, проти загрози світової термоядерної війни, проти гонки озброєнь. Авангардну роль у цій благородній справі відіграє партія Леніна — Комуністична партія Радянського Союзу на чолі з ленінським ЦК, його Політбюро і особисто Генеральним секретарем ЦК КПРС, Головою Президії Верховної Ради СРСР товаришем Л. І. Брежневим, якого народи світу заслужено називають видатним конструктором розрядки міжнародної напруженості. Присудження Л. І. Брежневу Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» і нагородження його «Золотою медаллю миру» імені Ф. Жоліо-Кюрі переконливо свідчать про визнання міжнародною громадськістю колосальних заслуг Генерального секретаря ЦК КПРС перед усім людством.

Справді, історія міжнародних відносин не знає прецедента, коли б у справі розрядки напруженості за такий короткий строк було досягнуто подібних позитивних зрушень, як за останні роки. Це стало можливим завдяки багатьом ініціативам КПРС і особисто Л. І. Брежнева. Прийнятю XXIV з'їздом КПРС Програму миру за масштабами і глибиною впливу на міжнародні відносини можна порівняти з ленінським Декретом про мир, що знаменував собою революційний переворот у відносинах між державами з різним суспільним ладом. Сформульована XXV з'їздом КПРС Програма дальшої боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів знову продемонструвала всьому світові миролюбні прагнення КПРС і Радянської держави. Разом з КПРС цю Програму активно втілюють у життя комуністичні партії братніх соціалістичних країн, усі прогресивні кола світу.

²² Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 33.

Підписання у серпні 1975 р. в Хельсінкі керівниками 33 держав Європи, а також США і Канади Заключного акту Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі є великою перемогою сил миру, на чолі яких виступають комуністи. Комуністичні партії продовжують вести повсякденну боротьбу за матеріалізацію розрядки.

Однак міжнародному комуністичному руху доводиться долати певні труднощі. Як відомо, нині відбувається третій етап загальної кризи капіталізму. Економічні кризи, невинне зростання інфляції і безробіття, нестійкість усієї системи державно-монополістичного панування, а також посилення класової боротьби, активізація революційно перетворюючої ролі робітничого класу і згуртування навколо нього прогресивних сил спонукають імперіалізм вдаватися до застосування найрізноманітніших, найвитонченіших форм і методів боротьби проти комунізму.

Всередині комуністичного руху марксистам-ленінцям також доводиться вести непримиренну боротьбу з правими і «лівними» ревізіоністами, націоналістами. В. І. Ленін вказував, що «...теоретична перемога марксизму змушує ворогів його *переодягатися* марксистами»²³. Вони всіляко намагаються «переосмислювати» основні положення марксистсько-ленінського вчення, зокрема пролетарський інтернаціоналізм — «найцінніше надбання і невичерпне джерело життєвої сили міжнародного комуністичного руху, основу й запоруку його перемог»²⁴. Ці вороги марксизму-ленінізму заперечують наявність загальних закономірностей розвитку соціалістичної революції і будівництва соціалізму і комунізму, відкритих К. Марксом, Ф. Енгельсом і В. І. Леніним, і тим самим силкуються роззброїти робітничий клас і комуністичні партії.

Останнім часом буржуазні ідеологи настирливо пропагують поняття «єврокомунізм», намагаючись таким чином перекрутити суть інтернаціоналізму, дискредитувати соціалістичний державний устрій, протиставивши комуністичні партії капіталістичних країн Західної Європи комуністичним партіям соціалістичних держав, насамперед КНРС. На жаль, ідею «єврокомунізму» підтримав Генеральний секретар Комуністичної партії Іспанії С. Каррільо у книзі «Єврокомунізм і держава», яку широко рекламує буржуазна пропаганда, силкуючись твердити про якесь «напруження» у відносинах між компартіями. Неважко зрозуміти, що прибічники «єврокомунізму», по суті, перейшли на антикомуністичні позиції.

Розширення масштабів комуністичного руху, значне прискорення світового революційного процесу, наявність різних історичних і соціально-економічних умов в окремих країнах, зростання кількісного складу деяких компартій за рахунок непролетарських елементів — все це може часом породжувати неоднакові підходи до того чи іншого питання. Ворожа пропаганда намагається створювати з цього приводу сенсації. Але марксисты-ленінці, вказував Л. І. Брежнев, підходять до таких питань з позицій інтернаціоналізму, обговорюють проблеми, які виникають, в дусі справжньої товарищескості, в рамках непорушних норм рівноправності і поважання самостійності кожної партії, дбаючи про зміцнення єдності комуністичного руху. «Звичайно,— підкреслював Л. І. Брежнев,— при цьому мова не йде і не може йти про компроміси в принципових справах, про примирення з поглядами і діями, які суперечать комуністичній ідеології... Якщо поступка опор-

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 3.

²⁴ М. А. Суєлов. Наша епоха — епоха торжества марксизма-ленінізма. — «Коммунист», 1976, № 5, стор. 17.

тунізмові і дасть якусь тимчасову перевагу, в кінцевому підсумку це обернеться шкодою для партії»²⁵.

Комуністичний рух у своїй боротьбі керується й надалі керуватиметься загальними закономірностями розвитку революції та будівництва соціалізму і комунізму, відкритими класиками марксизму-ленінізму і далі розвинутими та колективно сформульованими в документах Народ комуністичних і робітничих партій 1957, 1960 і 1969 рр., які стали знаменними віхами на шляху дальшого посилення боротьби проти імперіалізму, за мир, демократію і соціальний прогрес. Значну роль відіграли й регіональні конференції, зокрема Нарада комуністичних партій країн Латинської Америки і Карибського басейну (Гавана, 1975 р.), Конференція комуністичних і робітничих партій Європи (Берлін, 1976 р.), форуми комуністів інших районів. «Вони стали яскравою демонстрацією невичерпної життєвої сили інтернаціональної солідарності комуністів усіх країн»,— підкреслюється у постанові ЦК КППС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»²⁶.

Позиції світового комуністичного руху неухильно посилюються. Про його успіхи свідчить той факт, що програма антиімперіалістичних дій, висунута нарадою 1969 р., в багатьох пунктах вже виконана. «Сьогодні,— говорив на XXV з'їзді КППС Л. І. Брежнев,— ми разом з компартіями інших країн можемо заявити: шлях і основні напрями боротьби обрані правильно, спільна робота на благо народів знаходить широкий відгук у масах, дає корисні результати»²⁷.

Ю. Ю. Кондуфор, А. К. Мартиненко

ВЕЛИКАЯ ОКТЯБРЬСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И МИРОВОЕ КОММУНИСТИЧЕСКОЕ И РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ

Резюме

В статье освещается всемирно-историческая роль Великого Октября в становлении и развитии современного коммунистического и рабочего движения, решающее влияние коммунистического движения и мировой системы социализма на ход мирового революционного процесса.

²⁵ Матеріали XXV з'їзду КППС, стор. 34—35.

²⁶ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 21.

²⁷ Матеріали XXV з'їзду КППС, стор. 34.

БІЛЬШОВИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ У ЖОВТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

Одним з вирішальних факторів перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, 60-річчя якої урочисто відзначають радянський народ і все прогресивне людство, була керівна і спрямовуюча діяльність ленінської партії більшовиків. Революційний рух трудящих України — органічна частина загальноросійського революційного процесу — розвивався на основі загальних закономірностей суспільно-економічного розвитку і класової боротьби в Росії. Більшовицькі організації України виступали в революції як один із бойових загонів єдиної інтернаціональної ленінської партії.

У лютому 1917 р. друга буржуазно-демократична революція, за яку протягом тривалого часу боролися більшовики, перемогла. На заклик місцевих більшовицьких організацій робітники багатьох фабрик і заводів України залишили свої робочі місця і разом з солдатами взяли активну участь у масових мітингах, зборах і демонстраціях. Піднесення революційної боротьби трудящих України яскраво свідчило про їх солідарність з робітниками і солдатами Петрограда, зумовило легкість перемоги революції на Україні.

В ході Лютневої революції, всупереч закликам представників буржуазних партій до «спокою» і «порядку», були ліквідовані органи царської влади, за прикладом пролетарів Петрограда створювалися органи революційної влади — Ради робітничих і солдатських депутатів, а трохи пізніше — і Ради селянських депутатів. Значна частина Рад була утворена з ініціативи або за участю більшовиків. Зокрема, під керівництвом більшовиків діяли Берестово-Богодухівська, Ясинівська, Ільїнська, Нелепівська, Микитівська рудникові, Остерська і Ходорківська місцеві, Щербинівська підрайонна, Берестово-Кальміуська районна Ради. Але в цілому на Україні, як і в інших районах Росії, у Радах переважали меншовики і есери, яких підтримувала політично відстала частина населення, у тому числі дрібна буржуазія.

Угодовці, що захопили керівні позиції у більшості Рад, дали змогу буржуазному Тимчасовому уряду взяти владу в країні в свої руки. Його опорою на місцях стали «громадські комітети», що виникли при активній підтримці меншовиків та есерів. Згодом були призначені губернські, повітові і міські комісари — місцеві представники Тимчасового уряду.

4 березня буржуазні та дрібнобуржуазні націоналістичні партії й організації утворили в Києві Центральну раду, яка, хоча й мала несуттєві незгоди з Тимчасовим урядом, але фактично перебувала з ним в одному буржуазному таборі.

Напередодні Лютневої революції в більшовицьких організаціях України налічувалося більше 2 тис. чол.¹ Вийшовши з підпілля, вони приступили до організації своїх сил, розгорнули політичну роботу в масах, прагнули оцінити обстановку і визначити нові завдання партії. У цій роботі більшовикам України велику допомогу подали члени партії, які щойно повернулися з тюрем та заслання. За дорученням ЦК РСДРП на партійну роботу в Київ, Харків, Катеринослав, Одесу, Миколаїв, а також у Донбас прибули В. К. Аверін, М. М. Бек, О. К. Воронський, К. Є. Ворошилов, Ш. А. Грузман, Я. З. Друян, О. І. Зимак, Я. І. Ровинський, О. Ф. Розмирович, П. І. Старостін, М. Є. Суглицький, І. І. Шварц, Я. А. Яковлев та інші. Ще до Лютневої революції в Києві та на Донбасі почали працювати агенти ЦК партії М. О. Савельєв і Ю. Х. Лутовінов.

У березні 1917 р. в усіх більшовицьких організаціях було перебудовано організаційно-партійну роботу відповідно до легальних умов їх діяльності, проведено перші легальні збори і конференції. Зокрема, 3 березня відбулися загальні збори Харківської, а 6 і 8 березня — Київської організацій РСДРП, на яких обговорювалися питання про поточний момент і накреслювалися їх чергові завдання, а також обрано легальні комітети. За рішеннями цих зборів, відповідно, з 10 і 14 березня стали виходити газети «Пролетарий» і «Голос социал-демократа» — органи Харківського і Київського комітетів.

5 березня була скликана легальна конференція більшовиків Катеринослава і Донбасу. В її роботі взяли участь делегати від Катеринославської і Луганської міських та Макіївської районної організацій. Конференція в основному правильно визначила чергові політичні та організаційні завдання, рішуче висловилася проти об'єднання з меншовиками, визнала необхідність проведення соціалістичної революції та відзначила роль Рад у виконанні програмних завдань партії². На ній було обрано Катеринославський комітет РСДРП. Рішення конференції в Катеринославі обговорили учасники першої легальної районної конференції в Макіївці та легальних зборів більшовиків Луганська, що також відбулися у березні 1917 р.

Протягом березня легальні конференції і збори пройшли також у Горлівці, Єнакієвому, Конотопі, Краматорську, на Криворіжжі та в усіх інших більшовицьких організаціях і групах.

Вихід з підпілля сприяв зміцненню вже існуючих та виникненню нових партійних організацій, зростанню рядів РСДРП. Встановлювалися зв'язки місцевих парторганізацій між собою та з ЦК РСДРП. Наприклад, у роботі Всеросійської (Березневої) наради партійних працівників, скликаної Бюро ЦК РСДРП, брали участь представники 11 партійних організацій і груп України (Єнакіївської, Катеринославської, Київської, Лозово-Павлівської, Микитівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Щербинівської), зокрема Г. П. Ачканов, Н. І. Дубовий, Д. З. Лебідь, Г. А. Романович, М. О. Савельєв, І. Ф. Сорокін (всього 16 чол.)³.

Зміцнивши свої організації, більшовики України посилили політичну роботу в масах, широко використовуючи з цією метою мітинги і збори, а також пресу, на сторінках якої показували антинародну суть внутрішньої і зовнішньої політики Тимчасового уряду. Крім того, во-

¹ «УІЖ», 1967, № 2, стор. 39.

² Большевицские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов (далее — Большевицские организации Украины (март — ноябрь 1917 г.)), К., 1957, стор. 3—8.

³ «Вопросы истории КПСС», 1962, № 5, стор. 106—125; 1962, № 6, стор. 152.

ни активно працювали в Радах, допомагали створювати професійні спілки і фабрично-заводські комітети.

Незважаючи на певні успіхи, до повернення з еміграції В. І. Леніна більшовики чітко не усвідомили нових завдань, що стояли перед партією в умовах двовладдя, не проводили курсу на переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну. Навпаки, Київська організація під тиском Г. Пятакова та його прибічників прийняла платформу, в якій вказувалося на неможливість перемоги соціалістичної революції в Росії внаслідок недостатнього розвитку продуктивних сил і робітничого руху⁴. У Харкові подібні погляди поділяли члени групи Е. Лугановського⁵. Більшовики Києва, Харкова, Катеринослава протягом певного часу дотримувалися лозунгів, які були правильними до Лютневої революції, але втратили своє значення після неї, припускалися тактичних помилок, зокрема, щодо умовної підтримки Тимчасового уряду. В ряді місць більшовики рішуче не відмежувалися від меншовиків, а подекуди (Маріуполь, Павлоград, Одеса, Миколаїв, Полтава, Кременчук, Єлисаветград та ін.) навіть виникли нові об'єднані організації, що, безперечно, гальмувало процес завоювання мас на бік партії. Через брак сил інколи більшовики приділяли ще недостатньо уваги роботі на селі. Київська, Катеринославська та більшовицькі організації Донбасу недооцінювали важливість національного питання і недостатньо активно боролися проти українських буржуазних націоналістів.

Названі труднощі зумовлювалися рядом причин. Насамперед, партійні організації України були неоднорідними за складом. Поряд з робітниками промислових підприємств до них входили й дрібнобуржуазні елементи. Більшість членів цих організацій вступила в партію у 1917 р. і ще не мала досвіду політичної боротьби, а частина колишніх меншовиків-партійців дотримувалася, в основному, хибних поглядів, виступала за об'єднання з меншовиками-оборонцями, не розуміла суті ленінського вчення про соціалістичну революцію. До них, зокрема, належали Г. Пятаков та його однодумці в Київській і Харківській організаціях, які з деяких питань займали антиленінські позиції. Все це утруднювало проведення правильної тактичної лінії партії в умовах двовладдя.

Нову тактичну настанову, що націлювала більшовицьку партію на підготовку соціалістичної революції, на боротьбу за встановлення влади Рад містили Квітневі тези В. І. Леніна. Запропонована В. І. Леніним тактика була широко обговорена в партійних організаціях. Із змістом Квітневих тез членів місцевих комітетів спочатку ознайомили делегати Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів, які 4 квітня слухали виступ В. І. Леніна. Згодом цей важливий документ опублікувала «Правда», а пізніше його передрукували місцеві більшовицькі газети. Так, 13 квітня Квітневі тези було вміщено в газеті «Пролетарий» (Харків), а 29 квітня — в газеті «Звезда» (Катеринослав). У Києві, за останніми даними, ще до появи № 26 газети «Правда» (з текстом Квітневих тез) на гектографі було видрукувано листівку «Тези Леніна», де вміщено 8 з 10 тез, з частковим скороченням 4-ї і 7-ї з них⁶.

У другій декаді квітня тези В. І. Леніна були обговорені й схвалені Катеринославською, Луганською, Макіївською, Горлівською, Берестово-

⁴ Большевистские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 239—240; «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 168—169.

⁵ О. В. Емельянов-Сурік. Харківські більшовики у Лютневій і Жовтневій революціях. — «Літопис революції», 1932, № 3—4, стор. 217—218, 223.

⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 2, спр. 56а, арк. 1.

Кальміуською, Конотопською та іншими більшовицькими організаціями, а також більшовицькими групами Одеської, Миколаївської, Херсонської, Маріупольської, Кам'янської, Єлисаветградської об'єднаних соціал-демократичних організацій⁷.

У Харківській організації під час обговорення Квітневих тез проти них виступили члени опортуністичної групи Луганського. 15 квітня при публікації в газеті «Пролетарий» ленінської статті «Про двовладдя» вони зробили до неї свою примітку про незгоду редакції «з деякими положеннями т. Леніна», а наступного дня передрукували в газеті вже згадану опортуністичну платформу Київського комітету⁸. Незважаючи на опір прибічників Луганського, 18 квітня Харківський комітет схвалив ленінські тези і постановив обговорити їх на загальних партійних зборах. Заслухавши доповідь О. В. Ємельянова-Сурика, збори підтримали рішення комітету⁹. Тоді ж загальні партійні збори Міського району надіслали привітання В. І. Леніну з приводу його повернення в Росію¹⁰. Через кілька днів Харківський комітет вивів з складу редакції газети прибічників Луганського.

Ще гостріша боротьба навколо Квітневих тез розгорнулася в Київській організації. Обговорення їх розпочалося 7 квітня, коли з Петрограда повернувся М. О. Савельєв (Петров). У столиці він двічі слухав виступи В. І. Леніна, а перед від'їздом до Києва переписав текст тез, підготовлених до друку в «Правде»¹¹. Увечері 7 квітня М. О. Савельєв доповідав на засіданні комітету про роботу Всеросійської партійної наради і Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів, про виступи В. І. Леніна, зачитував і коментував ленінські тези. На засіданні комітету 9 квітня Г. Пятаков, Є. Бош, М. Майоров та інші виступили проти Квітневих тез, протиставляючи ленінському курсу на соціалістичну революцію опортуністичну платформу комітету¹². За наполяганням М. О. Савельєва та О. Ф. Розмирович обговорення тез продовжувалось 10 і 14 квітня. У ці дні багато членів організації ознайомилися з листівкою під назвою «Тези Леніна» та їх публікацією у «Правде», примірники якої надійшли в місто 10 квітня. Квітневі тези В. І. Леніна були обговорені і схвалені більшістю голосів більшовиків Міського району Києва¹³. 9 і 11 квітня М. О. Савельєв роз'яснював суть Квітневих тез на засіданні ініціативної групи по створенню соціал-демократичної спілки робітничої молоді та на масових зборах робітничої молоді і молодих членів партії¹⁴. Учасники цих зборів одностайно схвалили Квітневі тези В. І. Леніна.

14 квітня Київський комітет 7 голосами проти 4 прийняв резолюцію, в якій зазначалося, що тези «в цілому неприйнятні» і що комітет дотримується своєї платформи і резолюції про війну¹⁵. Цю резолюцію було винесено на загальні збори організації, які відбулися 15 квітня. На них Г. Пятаков і члени його групи наполягали на схваленні рішен-

⁷ В. М. Чуприна. Згуртування більшовицьких організацій України на основі Квітневих тез В. І. Леніна. — Наукові праці з історії КПРС, вип. 36, К., 1970, стор. 85—86, 92.

⁸ «Пролетарий», 15, 16 квітня 1917 р.

⁹ «Пролетарий», 22 квітня 1917 р.; Харьков в 1917 году. Вспоминания, Харьков, 1957, стор. 9.

¹⁰ «Пролетарий», 25 квітня 1917 р.

¹¹ М. О. Савельєв (Петров). На шляхах до Великого Жовтня. — «УІЖ», 1957, № 1, стор. 129; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 3, спр. 42, арк. 178.

¹² «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 171—175, 176—180.

¹³ Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Збірник спогадів, К., 1957, стор. 85; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 3, спр. 42, арк. 180.

¹⁴ Великий Жовтень на Київщині. Збірник спогадів, К., 1957, стор. 256—257, 273.

¹⁵ «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 184—189.

ня комітету, всіляко перекручували суть Квітневих тез. Але всупереч їх домаганням загальні збори Київської організації ухвалили продовжити вивчення і обговорення тез й зобов'язали комітет опублікувати цей документ у газеті «Голос социал-демократа». У числі чотирьох делегатів VII (Квітневої) конференції РСДРП(б) був обраний і М. О. Савельєв — палкий прихильник ленінських тез¹⁶.

Проте комітет ігнорував рішення загальних зборів і продовжував дотримуватися антиленінських позицій. Так, коли 19 квітня на загальних зборах солдат Петров вніс проект резолюції про схвалення Квітневих тез і його підтримали ще кілька ораторів, керівники комітету, погрожуючи відставкою, припинили дебати. Під тиском Г. Пятакова був позбавлений мандата делегата Всеросійської партійної конференції М. О. Савельєв. Збори обрали делегатами конференції тільки прибічників платформи Київського комітету¹⁷.

Незважаючи на інтриги групи Пятакова, фактичне відхилення Квітневих тез загальними зборами, значна частина Київської організації вже в період їх обговорення схвалювала положення цього документа. Після Квітневої конференції всі члени організації зрозуміли історичне значення ленінських тез і повністю схвалили їх.

Квітневі тези В. І. Леніна були також обговорені на окружній нараді більшовиків Південно-Західного краю, що відбулась у Києві 15—17 квітня. В її роботі взяли участь делегати від 10 організацій і груп Київської, Волинської, Полтавської, Подільської і Чернігівської губерній, а також представники ЦК партії О. Ф. Розмирович, М. О. Савельєв та І. І. Шварц. Співдоповідач з основних питань — про війну і про ставлення до Тимчасового уряду — М. О. Савельєв розкрив суть Квітневих тез. Учасники наради в цілому схвалили Квітневі тези. Однак під впливом Пятакова до її резолюцій було включене помилкове положення про те, що соціалістична революція в Росії можлива тільки в разі одночасного здійснення революції в інших європейських країнах¹⁸.

Отже, в процесі загальнопартійної дискусії всі більшовики України, за винятком опортуністичних елементів у Київській і Харківській організаціях, схвалили новий курс, запропонований В. І. Леніним. Обговорення Квітневих тез В. І. Леніна збіглося з підготовкою VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б), яка мала озброїти партію бойовою програмою дій, накреслити її завдання на період переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну.

У 1967 р. вперше було опубліковано повні дані про представництво більшовицьких організацій України на Квітневій конференції. Загалом у її роботі брали участь 16 чол. (делегати з вирішальним і дорадчим голосом, гості) від 10 найбільших більшовицьких організацій і груп України, які разом представляли 8,5 тис. членів партії¹⁹. На конференції були присутні: О. В. Ємельянов-Сурик, М. К. Муранов, О. М. Іванов (Харківська організація); С. І. Голнер, М. В. Копилов (Катеринославська організація); К. Є. Ворошилов (Луганська організація); Ю. Х. Лутовінов, І. Д. Вишняков-Кураженко (Макіївська районна організація); Ш. А. Грузман (Горлівська районна організація);

¹⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 11—12; спр. 3, арк. 59—66.

¹⁷ Там же, спр. 1, арк. 13—14; спр. 3, арк. 103—106.

¹⁸ «Голос социал-демократа», 22, 26, 28 квітня 1917 р.; Большевистские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 193—209.

¹⁹ П. Л. Варгачюк. Про представництво більшовицьких організацій України на VII (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б). — Комуністична партія в боротьбі за здійснення ленінського плану соціалістичної революції на Україні, К., 1967, стор. 17—20.

Є. Б. Бош, О. Г. Горбачов, М. М. Майоров, Г. Л. Пятаков (Київська організація); І. С. Гаєвський (окружна організація Південно-Західного краю); П. О. Бурій (більшовицька організація Миколаївської об'єднаної соціал-демократичної організації); Ф. А. Земіт (група латиських соціал-демократів Одеси). Єнакіївську більшовицьку організацію, напевне, представляв М. Г. Мальванов. М. О. Савельєв брав участь у роботі конференції як агент ЦК партії.

Подолавши опір Каменєва, Рикова, Пятакова та їх нечисленних прибічників, що заперечували можливість соціалістичної революції в Росії, VII (Квітнева) конференція РСДРП(б) прийняла рішення, в яких було викладено стратегічний план підготовки і проведення соціалістичної революції, схвалила тактику її мирного розвитку в умовах двовладдя. Переважна більшість делегатів більшовицьких організацій України, в тому числі й частина представників Київської організації, підтримала ленінський план переходу до соціалістичної революції.

Матеріали конференції були опубліковані в газеті «Правда», а її резолюції видані окремою брошурою і частково передруковувалися місцевою більшовицькою пресою, що дало змогу ознайомитися з ними всім членам партії. Вже у травні на зборах Харківської, Катеринославської, Луганської, Єнакіївської, Макиївської, Горлівської та інших організацій після детального обговорення доповідей делегатів конференції було схвалено її рішення.

8 травня на засіданні Київського комітету РСДРП(б) з доповіддю про роботу конференції та прийнятій нею рішеннях виступив агент ЦК партії М. О. Савельєв²⁰. Комітет постановив обговорити її підсумки на районних партійних зборах. На жаль, з документів, що збереглися, не видно, як пройшло це обговорення. Але, судячи з практичної діяльності Київської організації, усвідомлення і виправлення своїх помилок М. М. Майоровим, Є. Б. Бош і О. Г. Горбачовим, можна дійти висновку, що більшість її членів правильно зрозуміла значення рішень конференції і взяла активну участь у їх здійсненні. Що ж до Пятакова, то він і надалі дотримувався антиленінських поглядів, що негативно впливало на діяльність Київської більшовицької організації. З його вини, наприклад, у «Голосе соціал-демократа» було опубліковано лише дві (а не всі) резолюції Квітневої конференції. На загальнономіській конференції 23 липня Пятаков запропонував прийняти резолюцію з національного питання, в якій викладалися його опортуністичні погляди. Однак делегати відхилили його домагання і одностайно підтримали відповідну резолюцію VII Всеросійської конференції РСДРП(б)²¹.

Під час обговорення Квітневих тез та підсумків Квітневої конференції були остаточно відхилені пропозиції окремих членів Київської, Харківської та Катеринославської організацій РСДРП(б) про об'єднання більшовицьких організацій з меншовицькими. Більше того, після ознайомлення більшовиків з рішеннями конференції вони стали виходити з об'єднаних організацій і створювати самостійні. Уже наприкінці травня — на початку червня створили самостійні організації і встановили зв'язки з ЦК РСДРП(б) більшовики Юзівки, Павлограда, Житомира, Вінниці, Чернігова, пізніше — Маріуполя, Олександрівська, Кам'янського, Одеси та інших міст.

У цей час зростали ряди більшовицької партії. Нові організації були утворені на заводах, рудниках, у Києві, Харкові, Катеринославі і

²⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 56—57; спр. 3, арк. 124—130.

²¹ Большевицские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 703.

Луганську виникли внутрішні районні організації на чолі з районними комітетами. Виникли також Білянська, Чистяківська, Юзівсько-Макіївсько-Петрівська та інші районні (територіальні) організації. У деяких містах при комітетах РСДРП(б) були утворені районні організації та групи польських, литовських і латиських революційних соціал-демократів.

Зміцнювалися засоби ідейно-політичного впливу більшовиків України на маси. Розпочався випуск нових газет: з 1 червня — «Донецкого пролетарія» (Луганськ), з 4 червня — «Солдатской жизни» (Катеринослав), з 11 червня — «Правды гренадерской» (Південно-Західний фронт), з 6 липня — «Голоса пролетарія» (Одеса). Видавалося також багато листівок і брошур. Важливим засобом впливу на трудящих був передрук місцевою більшовицькою пресою ленінських праць. З березня по 4 липня на їх сторінках було опубліковано 64 ленінські праці (102 публікації у 75 номерах)²².

Озброєні рішеннями Квітневої конференції, більшовицькі організації активно включилися в боротьбу за здійснення курсу партії на соціалістичну революцію, зосередили свої зусилля на викритті реакційної внутрішньої і зовнішньої політики Тимчасового уряду, ізоляції угодовських партій від народних мас і завоюванні останніх на свій бік. Під впливом більшовиків ленінський лозунг «Вся влада Радам!» став дедалі популярнішим у масах. У травні — червні за перехід всієї влади до Рад висловлювалися десятки робітничих колективів. Ця ж вимога містилася у резолюціях загальноміських мітингів робітників і солдатів. Агітаційно-пропагандистська робота більшовицьких організацій особливо посилилася під час підготовки до I Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів. Від Рад України на з'їзд було направлено близько 10 делегатів-більшовиків, причому до складу делегацій від Горлівсько-Щербинівської і Кам'янської Рад входили лише більшовики²³. Більшовицька фракція з'їзду, керуючись настановами В. І. Леніна, показала антинародний характер резолюцій, які вдалося протягти угодовцям, що становили на ньому більшість.

У ході боротьби за маси в період двовладдя більшовики України значно зміцнили свій вплив у фабрично-заводських комітетах. Вони керували діяльністю таких комітетів на багатьох великих підприємствах Харкова, Луганська, Катеринослава, Києва, Одеси та інших міст, очолили центральне бюро заводських комітетів Катеринослава, взяли активну участь у створенні центральної ради фабзавкомів Харкова, центрального робітничого комітету в Одесі, об'єднання робітничих комітетів у Луганську, Макіївці тощо²⁴. Більшовики також очолили ряд великих профспілкових об'єднань, у тому числі професійні спілки металістів Харкова, Києва, Луганська, Макіївки, Горлівки. Завдяки їх невтомній діяльності Ради, фабрично-заводські комітети і профспілки Харкова, Катеринослава, Горлівсько-Щербинівського, Макіївського, Луганського, Білянського, Чистяківського районів Донбасу здійснювали деякі революційні заходи, зокрема досягли певних успіхів у запровадженні робітничого контролю над виробництвом і споживанням. Активні дії робітничого класу Донбасу позитивно оцінив у своїх виступах і

²² П. М. Шморгун. Ленінським шляхом, К., 1977, стор. 17.

²³ Октябрь в Екатеринославе. Сборник документов и материалов, Днепропетровск. 1957, стор. 193, 196; «Пролетарий», 28 травня 1917 р.; ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 2, спр. 49, ч. 2, арк. 68; ф. 6978, оп. 1, спр. 385, арк. 107.

²⁴ Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях, К., 1976, стор. 123.

статтях В. І. Ленін²⁵. Водночас Володимир Ілліч викривав антиробітничу політику Тимчасового уряду і позицію угодівського ЦВК Рад, які підтримували саботаж донецьких капіталістів²⁶.

Боротьба більшовиків за Ради і передачу їм всієї повноти влади виражала саму суть курсу на соціалістичну революцію. Разом з тим, заінтересовані в залученні на бік революції широких демократичних мас більшовики тісно поєднували боротьбу пролетаріату за владу з боротьбою трудящих за мир, землю, поліпшення їх матеріального становища, проти національного гноблення. Це сприяло розширенню соціальної бази революції.

Робота більшовиків на селі була спрямована, насамперед, на залучення широких верств трудового селянства до боротьби за землю, а його найбільшій частині — до спільної з робітничим класом боротьби за владу. З цією метою на село виїжджали агітатори — члени більшовицьких організацій і безпартійні передові робітники, які роз'яснювали місцевому населенню аграрну програму РСДРП(б), законність гегемонії пролетаріату в революції, роль у ній партії більшовиків. Велике значення мало ознайомлення селян з творами В. І. Леніна, зокрема його статтями, звернутими до них. Неабияку роль відіграла й більшовицька преса. Навесні і влітку 1917 р. на селі були утворені перші більшовицькі організації. Проте розмах агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків на селі, матеріальні можливості для її проведення в цей час були ще недостатніми.

Значну політичну та організаторську діяльність проводили більшовики серед солдатів тилових гарнізонів, запасних полків і частин Південно-Західного та Румунського фронтів. Керуючись рішеннями VII (Квітневої) конференції РСДРП(б), Всеросійської конференції фронтових і тилових військових організацій РСДРП(б), більшовики України роз'яснювали солдатам політику партії щодо війни і миру, закликали їх до активної участі в революційних виступах. Роботі в армії приділяли багато уваги В. К. Аверін, Є. Б. Бош, П. О. Воронцов, М. П. Зарніцин, М. М. Коковихін, М. В. Криленко, В. М. Примаков, О. Я. Пархоменко, Г. В. Разживін та інші. Солдати поступово починали розуміти антинародний характер політики Тимчасового уряду, брати участь у боротьбі проти війни, вступали до лав більшовицької партії. Військові організації РСДРП(б) виникли на фронті, при Катеринославському, Київському, Харківському та інших комітетах РСДРП(б). Зміцнювалися позиції більшовиків у запасних піхотних полках Катеринослава, Харкова, Одеси, Павлограда, в 3-му авіапарку Києва, 3-й автомобільній роті Олександрівська та інших міст.

Враховуючи, що можливість мирного розвитку революції була надто рідкою в історії²⁷, більшовики України, поряд з роботою серед солдатських мас, займалися створенням збройних загонів робітничого класу. Навесні і влітку 1917 р. у Харкові, Катеринославі, Києві, Луганську, Одесі та інших містах виникли перші загони Червоної гвардії.

Спрямовуючи в єдине русло боротьбу робітничого класу за соціальне визволення і національно-визвольний рух, більшовики України пропагували програму партії з національного питання, ідеї пролетарського інтернаціоналізму, боролися за єдність революційних дій українських і російських пролетарів. Справжні виразники національних ін-

²⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 345; т. 32, стор. 125—126.

²⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 115, 121—122, 125—128, 162, 228—230.

²⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 129.

тересів українського народу, вони виступали і проти великодержавного шовінізму Тимчасового уряду, і проти буржуазного націоналізму Центральної ради, зокрема викривали спроби українських буржуазних націоналістів використати боротьбу трудящих у своїх інтересах. У червні газети «Пролетарий» (Харків) і «Донецкий пролетарий» (Луганськ) передрукували ленінські статті «Україна», «Україна і поразка правлячих партій Росії»²⁸. У газеті «Звезда» (Катеринослав) була опублікована стаття «Росія і Україна». Київські більшовики також викривали шовіністичну політику Тимчасового уряду і націоналістичні амбіції Центральної ради (в зв'язку із заборонаю українського військового з'їзду та проголошенням її першого універсалу)²⁹. Проте тоді робота більшовиків у цьому напрямі ще не набула належного розмаху і наступальності.

У справі здійснення ленінської тактики мирного розвитку революції велику роль мали відіграти масові політичні демонстрації. 18 квітня в багатьох населених пунктах України відбулися могутні першотравневі демонстрації робітників, солдатів і селян, значна частина з яких пройшла під лозунгами більшовиків. Через кілька днів по всій країні прокотилася хвиля демонстрацій і мітингів протесту проти імперіалістичної політики Тимчасового уряду. Ці демонстрації сприяли зростанню впливу партії більшовиків у масах. У червні, одержавши інструкцію ЦК РСДРП(б), більшовики розгорнули підготовку до всеросійської демонстрації, учасники якої мали вимагати, щоб I Всеросійський з'їзд Рад взяв владу в країні у свої руки. 18 червня під лозунгами більшовиків відбулися демонстрації і мітинги в Харкові, Києві, Кременчуку, Кам'янському, Краматорську, Одесі, Павлограді, Горлівсько-Щербинівському районі та інших населених пунктах. У Луганську і Юзівці внаслідок опортуністичної діяльності угодовців демонстрація пройшла лише 25 червня, а в Катеринославі — 2 липня. Однак повсюдно вона свідчила про наростання революційного руху. За оцінкою В. І. Леніна, червнева демонстрація була «демонстрацією дії», що визначила «...напрям дальшого руху революції...»³⁰

У період двовладдя поряд із згуртуванням революційних мас відбувався процес мобілізації сил контрреволюції. Буржуазія трималася при владі, спираючись на підтримку угодовців та відсталого частини населення, і проводила шалену наклепницьку кампанію проти більшовиків. Розстрілявши липневу демонстрацію робітників і революційних солдатів Петрограда, вона перейшла у відкритий наступ на революційні маси. Двовладдя закінчилося перемогою буржуазії. В країні створилася обстановка, яка вимагала вироблення більшовицькою партією нової тактики, розрахованої на взяття влади збройним шляхом. Ця тактика була обгрунтована В. І. Леніним у статтях «Політична обстановка», «До лозунгів» та ін., опублікованих у газетах «Рабочий и солдат», «Пролетарское дело» і журналі «Работница», у брошурах «До лозунгів» і «До моменту», а також у директиві ЦК партії про липневі події та резолюції розширеної наради ЦК, Петроградського і Московського комітетів РСДРП(б) від 14 липня «Про поточний момент». Частину цих документів передрукували газети більшовицьких організацій України і таким чином ознайомили з їх змістом усіх членів партії.

²⁸ «Пролетарий», 20, 22 червня 1917 р.; «Донецкий пролетарий», 21 червня 1917 р.

²⁹ 1917 год на Киевщине. Хроника событий, Харьков, 1928, стор. 104—105, 121—122; «Киевская мысль», 17 червня 1917 р.; ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 3, арк. 196 зв., 198.

³⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 353.

Для подання допомоги місцевим організаціям в їх діяльності у новій обстановці ЦК РСДРП(б) направив на Україну ряд досвідчених працівників. Зокрема, з еміграції у Харків повернувся Ф. А. Сергеев (Артем) і прибув Б. Й. Магидов, у Київ — Я. Б. Гамарник, Катеринослав і Донбас — Г. І. Петровський, Г. Н. Мельничанський, Д. І. Пономарьов, В. П. Горін-Галкін, В. М. Залежський, О. А. Немо, в Одесу — В. Г. Юдовський. Вони роз'яснювали місцевим більшовикам нові завдання, що постали перед партією.

Під керівництвом ЦК РСДРП(б) більшовики України продовжували зміцнювати свої ряди. За рішенням ЦК партії у липні були скликані обласні конференції, на яких створені обласні центри РСДРП(б). Так, 10—12 липня в Києві відбулась обласна конференція РСДРП(б) Південно-Західного краю, в роботі якої взяли участь делегати від 11 організацій (Київської, Одеської, Вінницької, Гомельської, Клинцівської, Конотопської, Остерської, Чернігівської, Малинської, Білоцерківської, Переяславської), що представляли близько 7300 членів партії. Її учасники обговорили доповіді з місць, поточний момент, прийняли резолюцію про ставлення до дрібнобуржуазних партій та резолюцію протесту проти наклепів на більшовиків, обрали обласний комітет партії у складі Є. Б. Бош, А. В. Гриневича, К. Т. Неровні, М. П. Тарногородського та ін.³¹ 13—15 липня в Катеринославі працювала обласна конференція РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну, підготовлена за участю представника ЦК партії Г. Н. Мельничанського. На ній були присутні 33 делегати від 13 організацій (Катеринославської, Харківської, Луганської, Маріупольської, Криворізької, Макіївської, Юзівської, Єнакіївської, Горлівської, Нелепівської, Щербинівської, Парамонівської, Свинаревської), що представляли понад 13 600 членів партії. Обговоривши доповіді з місць, про поточний момент та економічне становище в Донбасі, конференція обрала обласний комітет партії в складі Ф. А. Сергеева (Артема), В. О. Бистрянського, Я. В. Залмаєва, Е. І. Квірінга, М. В. Копилова, А. З. Каменського та М. І. Острогорського³².

Утворення цих обласних об'єднань було важливим кроком на шляху ідейного та організаційного зміцнення рядів РСДРП(б) на Україні і сприяло встановленню тісних зв'язків більшовицьких організацій між собою та з ЦК РСДРП(б).

У липні 1917 р. в більшовицьких організаціях України налічувалося 33 тис. членів партії. Найбільшими з них були Київська (4000), Катеринославська (3500), Макіївська районна (3100), Луганська (2596), Харківська (2400), Одеська (1700—2000), Горлівсько-Щербинівська (2200), Білянська (840) та інші організації³³.

Більшовики України взяли активну участь у роботі VI з'їзду РСДРП(б). Делегати з вирішальним голосом представляли на ньому 11 організацій (Харківську, Катеринославську, Луганську, Горлівську, Щербинівсько-Микитівську, Білянську, Макіївську, Макіївсько-Юзівсько-Петрівську, Київську, Одеську, обласну організацію Південно-Західного краю), з дорадчим—п'ять (Маріупольську, Павлоградську, Парамонівську, Свинаревську та більшовицьку частину Полтавської об'єднаної організації). Всього на з'їзді було 17 делегатів з України, серед

³¹ «Голос социал-демократа», 19, 21, 25 липня 1917 р.; Большевицские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 667—671.

³² «Донецкий пролетарий», 18 липня 1917 р.; Большевицские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 394—399.

³³ Шестой съезд РСДРП (большевиков). Протоколы, М., 1958, стор. 356, 359—360; 365; Б. Корольов. На шляху до Жовтня. З історії партійного будівництва на Україні в 1917 році, К., 1968, стор. 145.

них — Ф. А. Сергеев (Артем), О. В. Ємельянов (Сурик), К. Є. Ворошилов, А. З. Каменський, М. В. Копилов, Б. А. Ройзенман, Я. А. Яковлев, С. І. Лапін, С. Г. Головін, В. П. Лотіков, Я. В. Залмаєв, Т. І. Кириленко, А. В. Іванов, Є. Б. Бош, А. Р. Зіфельдт, Г. Н. Мельничанський, а також — на запрошення ЦК партії — М. К. Муранов³⁴. Делегати від більшовицьких організацій України одностайно підтримали політичний курс, вироблений В. І. Ленінін. До складу ЦК партії, обраного на з'їзді, ввійшов і секретар Донецько-Криворізького обласного комітету РСДРП(б) Ф. А. Сергеев (Артем).

У рішеннях VI з'їзду РСДРП(б) обґрунтовувалася необхідність підготовки соціалістичної революції, зміцнення союзу робітничого класу і найбіднішого селянства, схвалено курс на збройне повстання. Його резолюції і маніфест було опубліковано в центральному органі партії, а згодом передруковано в місцевих більшовицьких газетах. У серпні рішення з'їзду були обговорені і схвалені більшовицькими організаціями України: Київською — 6 серпня, Катеринославською — 11 і 17 серпня, Луганською — 11 і 13 серпня, Харківською — 15 серпня, організаціями Макіївсько-Юзівсько-Петрівського району — 11, 12 серпня і пізніше та ін.³⁵ Керуючись рішеннями з'їзду, місцеві партійні організації змінили свою тактику і розпочали підготовку до збройного повстання.

У цей час продовжувався процес утворення нових більшовицьких організацій в промислових районах і на селі, а також у тилових гарнізонах і фронтових частинах. Протягом серпня — жовтня завершилося виділення більшовиків з об'єднаних організацій, в результаті чого виникли самостійні більшовицькі організації в Миколаєві, Херсоні, Полтаві, Єлисаветграді, Бердянську, Кременчуку, Слов'янську, остаточно перейшла на більшовицькі позиції Одеська організація. До РСДРП(б) повністю ввійшла Дружківська об'єднана соціал-демократична організація, в якій налічувалося 2100 членів³⁶. На кінець жовтня 1917 р. в більшовицьких організаціях України було близько 60 тис. чол.³⁷

Більшовики розгорнули велику агітаційно-пропагандистську роботу, роз'яснюючи широким народним масам рішення VI з'їзду партії. На мітингах і зборах, у пресі вони переконливо показували трудящим необхідність посилення революційної боротьби, підготовки до збройного повстання. Для пропаганди накреслених з'їздом завдань велике значення мали твори В. І. Леніна. Їх друкували центральний орган партії, місцева більшовицька преса, а також видавали окремими брошурами. За період з 5 липня по 25 жовтня 1917 р. в більшовицьких газетах України було вміщено 23 статті В. І. Леніна (50 публікацій у 50 номерах)³⁸.

У новій обстановці вплив більшовиків у масах неухильно зростав. Про це свідчили, зокрема, проведені в липні — серпні вибори до Рад робітничих і солдатських депутатів Катеринослава, Харкова, Кам'янського, Горлівсько-Щербинівського, Берестово-Кальміуського, Біляньського районів та інших міст і районів. Значних успіхів добилися більшовики і на виборах до міських дум Катеринослава, Полтави, Вінниці,

³⁴ Шестой съезд РСДРП(большевиков). Протоколы, стор. 303—307; Большевикские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 400.

³⁵ «Голос социал-демократа», 13 серпня 1917 р.; «Звезда», 10, 20 серпня 1917 р.; У. І. Рядніна. Більшовицькі організації України в Жовтневій революції, К., 1958, стор. 196; П. М. Шморгун. Ленінським шляхом, стор. 29.

³⁶ Большевикские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 651—652.

³⁷ Ю. В. Шиловцев. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917—липень 1918 р.). Харків, 1972, стор. 26.

³⁸ П. М. Шморгун. Ленінським шляхом, стор. 30.

Єнакієвого, Луганська та інших міст³⁹, де були утворені згуртовані більшовицькі фракції. У Луганську міську думу очолив К. Є. Ворошилов, а міським головою обрано О. І. Червякова. Вибори в повітові й губернські земства показали посилення впливу більшовиків у масах.

Боротьба більшовиків за маси розгорталася в обстановці активізації контрреволюційних сил. Велика буржуазія України взяла участь у підготовці змови проти революції. За проханням капіталістів на заводи й рудники вводилися війська і загони козаків, намічалася оголосити стан облоги в Донбасі та на Криворіжжі, застосувати проти робітників надзвичайні закони. Контрреволюційна буржуазія України беззастережно підтримувала плани встановлення в Росії військової диктатури.

Під керівництвом більшовиків робітничий клас, усі революційні сили рішуче виступили проти проведення Державної наради, розцінюючи її як спробу буржуазії «законним» шляхом встановити військову диктатуру Корнілова. Десятки тисяч робітників України також гнівно протестували проти цього ганебного збирання ворогів революції. Оцінюючи розвиток подій у серпні 1917 р., В. І. Ленін писав, що «...а к т и в ч и й пролетаріат за більшовиками...»⁴⁰.

Ще рішучіше народні маси виступили проти військової авантюри Корнілова. Керуючись телеграмою та інструктивним листом ЦК, листом В. І. Леніна в ЦК партії, надісланими на місця, більшовицькі організації України підняли трудящих на боротьбу проти контрреволюції. Особливо рішуче діяли більшовики Харкова, Катеринослава, Донбасу, Південно-Західного фронту. У деяких містах вони використовували Ради, в інших — діяли всупереч позиції їх угодовського керівництва. Боротьба проти корніловщини сприяла швидкому і значному посиленню впливу більшовиків у масах, залученню останніх на бік революції.

У цей відповідальний момент Київський комітет РСДРП(б) під впливом Г. Пятакова припустився кількох помилок у питанні про ставлення до контрреволюційних сил. 9 серпня, через кілька днів після затвердження Тимчасовим урядом інструкції Генеральному секретаріату Центральної ради, що обмежувала територію України 5 губерніями, під час розпалювання Центральною радою націоналістичних настроїв представники комітету за пропозицією останньої ввійшли до її складу⁴¹. Деякі дослідники вбачають у цьому кроці вияв гнучкої тактики київських більшовиків щодо Центральної ради, пояснюють його прагненням членів комітету використати трибуну ради в агітаційних цілях, а виголошену ними декларацію називають «зрілим марксистським документом»⁴². Насправді, вступ більшовиків до Центральної ради був невиправданим, помилковим кроком, що суперечив курсові VI з'їзду РСДРП(б) на збройне повстання. Адже цим самим ігнорувалася класова природа буржуазно-націоналістичної Центральної ради, той факт, що вона, по суті, стала місцевим органом влади Тимчасового уряду. На думку М. М. Майорова, цей крок київських більшовиків «справив на нашу партійну масу гнітюче враження». Що

³⁹ Ю. І. Терещенко. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції, К., 1974, стор. 90, 108—113.

⁴⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 74.

⁴¹ «Голос социал-демократа», 20 серпня 1917 р.; 1917 год на Киевщине. Хромика событий, стор. 199—200.

⁴² Українська РСР в період громадянської війни (1917—1920 рр.), т. I, К., 1967, стор. 87—88; С. М. Королівський, М. А. Рубач, М. І. Супруненко. Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. I, К., 1967, стор. 165; Нариси історії Комуністичної партії України, вид. 3, К., 1971, стор. 187—188.

ю до декларації, то в ній конкретно не викривалася буржуазно-націоналістична політика Центральної ради, була відсутня вимога про право націй на самовизначення, необгрунтовано говорилося про «повну розгубленість широких мас, які плетуться за меншовиками і есерами»⁴³.

У період боротьби проти змови Корнілова представник Київського комітету більшовиків Г. Пятаков увійшов до коаліційного «Особливого комітету охорони революції», що підпорядковувався Тимчасовому уряду і Центральній раді. Це означало, по суті, підтримку керівниками комітету коаліції угодовців, буржуазних і буржуазно-націоналістичних партій, Тимчасового уряду і Центральної ради. Невипадково, виступаючи 29 серпня в міській думі, Г. Пятаков закликав «забути всі старі рахунки» і об'єднатися проти корніловщини. Під його тиском більшовицька фракція думи схвалила звернення останньої до населення, в якому містився заклик про підтримку Тимчасового уряду⁴⁴. В. І. Ленін рішуче протестував проти подібних дій більшовиків і вимагав вигнання з партії тих з них, що вступили в союз з оборонцями⁴⁵. Вступ членів Київського комітету РСДРП(б) в «Особливий комітет охорони революції» був розцінений у листі секретаря ЦК партії Я. М. Свердлова як «фальшива коаліція»⁴⁶. Лише після одержання цього листа комітет виправив свою помилку⁴⁷.

Восени 1917 р. в країні створилася революційна ситуація. Дедалі більша кількість робітників включалася в боротьбу за передачу влади Радам. Разом з тим вони явочним шляхом вводили робітничий контроль над виробництвом і розподілом, самочинно займали фабрики і заводи, добивалися звільнення тих представників адміністрації підприємств, які намагалися не виконувати вимоги трудящих. Великого розмаху набув і селянський рух. Найбідніша частина селянства не тільки боролася за землю, але й активно підтримувала політичні вимоги робітничого класу. На бік революції все рішучіше переходили солдатські маси, які зневірилися в обіцянках Тимчасового уряду та угодовців.

Одним з виявів революційної ситуації була більшовизація Рад. На порядок дня знову було висунуто лозунг «Вся влада Радам!». Так, 30 серпня з'їзд Рад Горлівсько-Щербинівського району висловився за перехід усієї влади до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і встановлення революційної диктатури Рад⁴⁸. 3 вересня Вінницька Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів, а 8 вересня Київська Рада робітничих депутатів схвалили резолюції, в основу яких була покладена більшовицька резолюція «Про владу», прийнята 31 серпня Петроградською Радою робітничих і солдатських депутатів⁴⁹. У вересні — жовтні за передачу влади Радам висловилися десятки Рад робітничих і солдатських депутатів України, а 18 жовтня — обласний з'їзд Рад Південно-Західного краю, в роботі якого взяли участь делегати від 34 Рад⁵⁰.

У ході перевиборів до Рад, що відбулися наприкінці серпня, більшовики одержали більшість місць у Макіївській Раді, а у вересні — жовтні — в Луганській, Боково-Хрустальській, Єнакіївській, Маріу-

⁴³ Большевистские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 712.

⁴⁴ «Известия Киевского Совета рабочих депутатов», 31 серпня 1917 р.

⁴⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 72.

⁴⁶ Большевистские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 733—734.

⁴⁷ «Голос социал-демократа», 19 вересня 1917 р.

⁴⁸ Ю. М. Гамрецький, Ж. П. Тимченко, О. Й. Щусь. Ради України в 1917 році (липень—грудень 1917 р.), К., 1974, стор. 98—99.

⁴⁹ «Голос социал-демократа», 9 вересня 1917 р.; Боротьба за владу Рад на Поділлі. Документи і матеріали, Хмельницький, 1957, стор. 102—104.

⁵⁰ Большевистские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 745; «Киевская мысль», 18, 19 жовтня 1917 р.

польській, Катеринодонській, Рутченківській, Старо-Костянтинівській, Чугуївській Радах. Водночас на перевиборах було підтверджено більшовицьке керівництво у Горлівсько-Щербинівській, Берестово-Кальміуській, Білянській, Чистяківській та інших Радах. У деяких Радах (Вінницькій, Дружківській, Іскоростьській, Кам'янській, Краматорській, Криндачівській, Бахмутській Раді селянських депутатів та ін.) процес більшовизації відбувався без перевиборів.

Процес більшовизації Рад знайшов відображення і в складі делегатів від України на II Всеросійському з'їзді Рад. З 128 делегатів, направлених 69 Радами України, 60 були більшовиками, 74 делегати, що представляли 43 Ради, висловилися на з'їзді за встановлення в країні влади Рад⁶¹. Серед делегатів з'їзду були активні діячі більшовицьких організацій М. І. Арсенічев, М. К. Афонін, Г. П. Ачканов, П. М. Гудима, Я. В. Залмаєв, М. М. Кабаненко, Г. Д. Малашенко, М. М. Майоров, В. М. Примаков, Г. А. Романович, П. І. Старостін та ін. Більшість делегатів брала участь у Жовтневому збройному повстанні в Петрограді. Ці дані яскраво свідчать про вклад трудящих України у підготовку і проведення Жовтневої революції, переконливо викривають наклепницькі твердження буржуазних фальсифікаторів про «байдужість і непричетність» українців до соціалістичної революції в Росії.

Готуючись до вирішального етапу боротьби за владу Рад, більшість партійних організацій України зайняла правильну позицію щодо Всеросійської демократичної наради і передпарламенту, за допомогою яких лідери угодовців намагалися відвернути маси від революції, відкласти на невизначений строк скликання II Всеросійського з'їзду Рад.

Між 12 і 14 вересня В. І. Ленін написав і направив у Петроград листи «Більшовики повинні взяти владу» та «Марксизм і повстання», в яких виклав конкретний план збройного повстання. Члени ЦК партії надіслали копії цих листів у найбільші партійні організації⁵², ознайомили з їх змістом більшовиків — делегатів Демократичної наради. Повернувшись на місце, В. К. Аверін, К. Є. Ворошилов, В. М. Залезський, П. Г. Казімірчук, Г. І. Петровський, О. О. Сивцов та інші делегати цієї наради розповіли про основні положення листів вождя членам партійних організацій України. Зокрема, Г. І. Петровський, як уповноважений ЦК партії, ознайомив з ними делегатів Катеринославської губернської конференції РСДРП(б), що проходила 1—2 жовтня⁵³. Суть ленінського плану збройного повстання роз'яснювали більшовикам України також А. А. Вербов, Б. Й. Магідов, В. Г. Юдовський, направлені сюди ЦК РСДРП(б), Ф. А. Сергеев (Артем), В. О. Бистрянський, Є. Б. Бош, В. П. Тарногородський та інші члени обласних комітетів партії. Тому не випадково в ряді міст (Макіївка, Маріуполь та ін.) збройний виступ було намічено на ту ж дату, що й у Петрограді⁵⁴.

У ході підготовки до збройного повстання більшовики приділяли багато уваги організації та озброєнню загонів Червоної гвардії, закликали трудящих давати рішучу відсіч провокаційним діям контрреволюції. В рядах Червоної гвардії України напередодні Жовтня налічувалося більше 18 тис. бійців⁵⁵. Крім того, тисячі революційно

⁶¹ Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., М.—Л., 1928, стор. 113—153.

⁵² История Коммунистической партии Советского Союза, изд. 5, М., 1976, стор. 215.

⁵³ Рассказы о великих днях. Воспоминания старых большевиков Донбасса, Донецк, 1957, стор. 107.

⁵⁴ А. Трошин. Февраль и Октябрь в Makeевке. — «Летопись революции», 1925, № 4, стор. 151; ЦДАЖР СРСР, ф. 393, оп. 2, спр. 30, арк. 76.

⁵⁵ В. Верховсь. Красная гвардия в Октябрьской революции, М., 1976, стор. 251—253.

настроєних солдатів були готові зі зброєю в руках боротися за владу Рад.

Перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, рішення II Всеросійського з'їзду Рад про перехід всієї влади до Рад, прийняття ним декретів про землю і про мир, утворення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним палко вітали робітничий клас і найбідніше селянство України. В обставині революційного піднесення, викликаного перемогою збройного повстання в Петрограді, Радянська влада була встановлена мирним шляхом у Берестово-Кальміуському, Білянському, Горлівсько-Щербинівському, Дружківському, Єнакіївському, Краматорському, Луганському і Чистяківському районах Донбасу. У Вінниці трудящі взяли владу в свої руки в результаті збройної боротьби робітників і солдатів місцевого гарнізону, яких підтримали частини 2-го гвардійського корпусу. Встановленню Радянської влади в інших районах України перешкодили каледінці, українські буржуазні націоналісти та угодовці.

Натхненні перемогою Жовтневої революції, історичними рішеннями II Всеросійського з'їзду Рад, трудящі України під керівництвом партії більшовиків вступили у вирішальний етап боротьби за встановлення влади Рад. Ідучи шляхом Великого Жовтня, незважаючи на складну політичну обстановку, яка створилася на Україні, більшовицькі організації добилися переходу на бік революції більшості Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, усіх масових організацій трудящих, підтримки її робітниками і селянами.

Історичний I Всеукраїнський з'їзд Рад, що відбувся 11—12 грудня 1917 р., проголосив утворення Української Радянської соціалістичної держави, визнав її федеративною частиною Російської республіки, поширив на її територію дію декретів і розпоряджень уряду Радянської Росії. Палко привітавши перемогу соціалістичної революції, він закликав трудящих докласти всіх зусиль для якнайшвидшого розгрому військ Центральної ради і Каледіна.

Після з'їзду, долаючи шалений опір контрреволюції, збройні сили соціалістичної революції на Україні, в яких налічувалося близько 120 тис. червоногвардійців і 32 тис. солдатів та робітників, що прибули на допомогу з Росії, при підтримці народних мас протягом грудня 1917 — січня 1918 р. розгромили блокозачого атамана Каледіна і націоналістичну Центральну раду і встановили на Україні владу Рад.

Встановлення Радянської влади на Україні — складова частина перемоги загальноросійської соціалістичної революції. Воно було результатом самовідданої боротьби робітників і селян України під керівництвом ленінської партії більшовиків, братерської допомоги російських трудящих. Дружба двох братніх народів, яка зміцніла у ході спільних класових битв проти гнобителів, стала запорукою втілення в життя ідей Великого Жовтня.

П. Л. Варгатюк

БОЛЬШЕВИСТСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УКРАИНЫ В ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Резюме

В статье освещается деятельность большевистских организаций Украины — составной части ленинской партии — по мобилизации рабочих, солдат и беднейших крестьян на активное участие в Октябрьской революции. Автор показывает идеологическую, политическую и организаторскую работу большевиков в массах, ход борьбы за осуществление ленинской стратегии и тактики социалистической революции.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ — ОРГАНІЗАТОР ЗАХИСТУ ЗАВОЮВАНЬ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

З перших днів існування Радянської Росії Комуністична партія і уряд — Рада Народних Комісарів — мали терміново розв'язати невідкладне завдання — організувати захист країни від спроб імперіалістів і внутрішньої контрреволюції реставрувати в ній капіталістичні порядки. Необхідність збройного захисту держави диктатури пролетаріату В. І. Ленін передбачав ще задовго до Великої Жовтневої соціалістичної революції. Розвиваючи в нових історичних умовах вчення К. Маркса і Ф. Енгельса про пролетарську революцію, він дійшов геніального висновку про можливість в епоху імперіалізму перемоги соціалістичної революції спочатку в одній або кількох капіталістичних країнах. Безумовно, перемога соціалістичної революції в одній, окремо взятій країні, — писав Володимир Ілліч, — повинна «...викликати не тільки тертя, але й пряме прагнення буржуазії інших країн до розгрому переможеного пролетаріату соціалістичної держави»¹.

Передбачення В. І. Леніна справдилося. Одразу після перемоги Жовтневого збройного повстання у Петрограді і обнародування перших декретів Радянської влади, проголошених з трибуни II Всеросійського з'їзду Рад, російські поміщики та капіталісти розпочали збройну боротьбу проти молодого держави робітників і селян. Внутрішню контрреволюцію активно підтримали імперіалісти Німеччини, Великобританії, США, Японії та інших країн, війська яких вторглися на територію Радянської республіки і швидко окупували значну її частину. Відтоді на всіх етапах розвитку соціалістичної держави її «...крівною справою був і залишається захист завоювань соціалізму від посягань контрреволюції і світового імперіалізму»², що є, за визначенням В. І. Леніна, закономірним процесом перехідного періоду від капіталізму до комунізму. У практиці сьогодення буква і дух ленінської воєнно-теоретичної спадщини зберігають силу закону. Тому й до нової Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік включено спеціальний розділ «Захист соціалістичної Вітчизни», в якому, зокрема, вказується, що захист соціалістичної Вітчизни належить до найважливіших функцій держави і є справою всього народу»³.

У даній статті зроблено спробу висвітлити діяльність Комуністичної партії у справі здійснення безсмертного заповіту В. І. Леніна: «...Будьте насторожі, бережіть обороноздатність нашої країни і нашої Червоної Армії, як зіницю ока, і пам'ятайте, що ослаблення, у відно-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 127.

² До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС, К., 1970, стор. 21.

³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік.— «Радянська Україна», 8 жовтня 1977 р.

шенні до наших робітників і селян та їх завоювань, ми не маємо права допускати ні на секунду»⁴. При цьому автор статті враховував, що вивчення і пропаганда багатющого досвіду КПРС по втіленню в життя ленінського положення про те, що «всяка революція лише тоді чого-небудь варта, коли вона вміє захищатися...»⁵, мають велике наукове, політичне і практичне значення.

Організаторська і політична діяльність партії у справі захисту завоювань Великого Жовтня завжди ґрунтувалася і ґрунтується на ленінському вченні про захист соціалістичної Вітчизни. Це вчення включає, по-перше, обґрунтування історичної необхідності та інтернаціонального значення захисту надбань соціалізму від імперіалістичних агресорів; по-друге, теоретичну розробку і практичне розв'язання питання про створення і вдосконалення військової організації соціалістичної держави; по-третє, положення про шляхи економічної, морально-політичної і науково-технічної підготовки країни до оборони і всенародний характер захисту соціалістичної Вітчизни, про зміцнення єдності радянського народу і армії, про керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії у розробці і здійсненні військової політики, розв'язанні завдань посилення обороноздатності країни і будівництва Радянських Збройних Сил. Зрозуміло, що захист соціалістичної держави в широкому його розумінні являє собою сукупність здійснюваних під керівництвом Комуністичної партії економічних, політичних і власне воєнних заходів, що дають змогу забезпечити існування і розвиток країни в умовах ворожого капіталістичного оточення. «...Пануючий клас, пролетаріат, — вказував В. І. Ленін, — якщо тільки він хоче і буде панувати, повинен довести це і своєю військовою організацією»⁶. Саме для захисту соціалістичної Вітчизни від агресії імперіалістичних сил та від внутрішньої контрреволюції і були створені Радянські Збройні Сили — нова революційна армія, здатна відстояти завоювання трудящих.

Теоретична розробка і практичне розв'язання проблеми створення військової організації нового типу, обґрунтування принципів її будівництва належать В. І. Леніну, Комуністичній партії. Володимир Ілліч розкрив соціальну природу збройних сил соціалістичної держави, їх призначення і докорінність від капіталістичних армій. Нова армія — армія Жовтневої революції — мала захищати владу народу. «...Ця армія, — говорив В. І. Ленін, — закликається оберігати завоювання революції, нашу народну владу, Ради солдатських, робітничих і селянських депутатів, весь новий, справді демократичний лад від усіх ворогів народу, які нині вживають усіх засобів, щоб погубити революцію..., яка несе визволення всім трудящим»⁷.

Основним принципом ленінського вчення про захист соціалістичної Вітчизни став всебічно обґрунтований Володимиром Іллічем і підтверджений практикою принцип керівництва Комуністичної партії всією справою оборони й будівництва армії соціалістичної держави. Об'єктивна потреба у цьому зумовлювалася історичною місією робітничого класу, який мав при створенні армії у слабо розвинутій країні забезпечити свою керівну роль, добитися того, щоб за своїм призначенням і духом нова військова організація була соціалістичною. Для цього було необхідно, щоб увесь процес військового будівництва проходив під керівництвом Комуністичної партії.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 287.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 116.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 136.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 208.

Соціально-політичні й організаційні принципи будівництва нової військової організації, розроблені В. І. Леніним, було покладено в основу діяльності партії по створенню революційної армії. Грунтуючись на марксистсько-ленінському вченні, Комуністична партія визначила методи розв'язання складних соціальних, класових, національних та інтернаціональних завдань у ході створення армії, з наукових позицій розробила питання стратегічного керівництва військами у збройній боротьбі проти ворогів соціалістичної Вітчизни.

Одразу після перемоги Великого Жовтня перед Комуністичною партією і Радянським урядом постало складне завдання — створити якісно нову військову організацію, яка б втілювала у собі соціалістичні суспільні відносини і була здатна захистити революційні завоювання народних мас.

Першим законодавчим актом Радянської влади, в якому накреслювалися шляхи створення нової армії, була ленінська «Декларація прав трудящого і експлуатованого народу», затверджена 12 (25) січня 1918 р. III Всеросійським з'їздом Рад. «В інтересах забезпечення всієї повноти влади за трудящими масами, — зазначалось у цьому документі, — і усунення всякої можливості відновлення влади експлуататорів, декретується озброєння трудящих, утворення соціалістичної червоної армії робітників та селян, і повне роззброєння імущих класів»⁸. 15 січня 1918 р. В. І. Ленін підписав декрет Ради Народних Комісарів про створення Робітничо-Селянської Червоної Армії. 29 січня 1918 р. був виданий декрет про організацію Робітничо-Селянського Флоту. «Без збройного захисту соціалістичної республіки, — говорив В. І. Ленін, — ми існувати не могли»⁹.

Комуністична партія очолила роботу по формуванню частин і з'єднань Червоної Армії. Крім того, сотні тисяч комуністів пішли на фронт. За неповними даними, у роки громадянської війни лише в ході партійних мобілізацій в армію призвано близько 260 тис. членів партії. На серпень 1920 р. в Червоній Армії діяло вже 7000 парторганізацій¹⁰. Комісари і політпрацівники виховували у воїнів високу свідомість, залізну дисципліну, роз'яснювали їм мету боротьби Червоної Армії проти внутрішніх і зовнішніх ворогів. Партія постійно здійснювала контроль за діяльністю військового відомства, приділяла велику увагу розробці основних питань військової стратегії і практичному керівництву бойовими діями на фронтах.

У зв'язку з дальшим розширенням масштабів громадянської війни виникла необхідність створити надзвичайний орган, з допомогою якого Комуністична партія і Радянський уряд могли б рішуче й оперативно розв'язувати завдання перетворення країни в єдиний бойовий табір. З цією метою 30 листопада 1918 р. ВЦВК постановив заснувати Раду Робітничої і Селянської Оборони. Їй надавалася вся повнота влади у справі мобілізації сил і засобів для оборони країни. Постанови цього органу були обов'язковими для всіх центральних і місцевих відомств та установ, для всіх громадян. Очолив Раду Оборони вождь Комуністичної партії, голова Радянського уряду В. І. Ленін, який, здійснюючи політичне і державне керівництво, блискуче поєднував його на цьому посту із керівництвом воєнним.

У роки громадянської війни всі важливі стратегічні питання детально обговорювалися на пленумах ЦК РКП(б) або на засіданнях Політ-

⁸ Там же, стор. 213.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 136.

¹⁰ Ю. П. Петров. КПСС — руководитель и воспитатель Красной Армии (1918—1920 гг.), М., 1961, стор. 356.

бюро і Оргбюро ЦК. Тільки у період між VIII і IX з'їздами РКП(б) було проведено 6 пленумів ЦК, 29 засідань Політбюро ЦК РКП(б), 19 об'єднаних засідань Політбюро і Оргбюро та 110 засідань Оргбюро ЦК РКП(б), на порядку денному яких стояли питання військового будівництва і керівництва бойовою діяльністю Червоної Армії. У доповіді на IX з'їзді партії, говорячи про уроки громадянської війни, В. І. Ленін підкреслював, що молода соціалістична держава змогла перемогти тому, що «...авторитет партії об'єднував усі відомства й установи, і на заклик, що його дав ЦК, як один ішли десятки, сотні, тисячі і кінець кінцем мільйони...»¹¹.

Основним принципом будівництва Червоної Армії і Військово-Морського Флоту партія висунула класовий принцип, що було зумовлено соціальною природою пролетарської держави, виражало суть армії нового типу, її цілі і завдання. Як відзначав В. І. Ленін, «армія у нас класова, проти буржуазії»¹². Цього принципу партія дотримувалася з перших днів будівництва Збройних Сил. У Програмі РКП(б), прийнятій на VIII з'їзді партії, підкреслювалося, що створення нової армії на позакласовій основі неможливе і що «Червона Армія, як знаряддя пролетарської диктатури, повинна з необхідності мати відкрито класовий характер, тобто формуватися виключно з пролетаріату і близьких до нього напівпролетарських верств селянства»¹³.

У перші роки Радянської влади в ході жорстокої боротьби з ворогами революції до Червоної Армії приймали в основному робітників і найбідніших селян, про що свідчила навіть її назва — Робітничо-Селянська Червона Армія. Робітничий клас одразу став цементуючою ланкою Радянських Збройних Сил. У ньому В. І. Ленін вбачав джерело дисципліни, організованості, революційного духу, моральної стійкості, тобто якостей, таких необхідних для військової організації. Коли обстановка на фронті надзвичайно загострювалася і була несприятливою для Радянської країни, партія завжди зверталася по допомогу до робітників Петрограда, Москви, Іваново-Вознесенська та інших промислових центрів, «...туди, де лежить найглибший корінь нашої диктатури»¹⁴. Завдяки титанічній організаторській роботі ленінської партії було створено міцне пролетарське ядро багатомільйонної Робітничо-Селянської Червоної Армії. Наприкінці громадянської війни в ній налічувалося 630—760 тис. робітників¹⁵.

У доборі і розстановці керівних військових кадрів партія також виходила з класових принципів, звертаючи особливу увагу на підготовку червоних командирів з числа робітників і найбідніших селян. Разом з тим вона залучала й військових спеціалістів колишньої царської армії, контролюючи їх діяльність.

Комуністична партія, В. І. Ленін підкреслювали, що одним з основних соціально-політичних принципів будівництва армії нового типу є також єдність армії і народу. Об'єктивна необхідність такої єдності зумовлювалася характером суспільно-політичного ладу, глибокою заінтересованістю трудящих у своїх Збройних Силах. Зв'язок між народом і армією, вчив В. І. Ленін, буде міцним, коли державний і суспільний лад відбивають кровні інтереси трудового народу, якщо війна ведеться на захист цих інтересів. «Перемога буде на боці експлуатованих, — писав В. І. Ленін, — бо за них життя, за них сила числа,

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 230.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 210.

¹³ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 2, М., 1970, стор. 46.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 363.

¹⁵ С. М. Кляцкин. На защите Октября. 1917—1920 гг., М., 1965, стор. 446.

сила маси, сила невичерпних джерел усього самовідданого, ідейного, чесного, всього, що рветься вперед, прокидається до будівництва нового, всього величезного запасу енергії і талантів так званого «простонароддя», робітників і селян. За ними перемога»¹⁶.

Робітники і селяни постійно дбали про свою армію. Ще в роки громадянської війни зародилися патріотичні рухи трудящих на допомогу Червоній Армії. Населення міст і сіл збирало й відправляло фронтовикам подарунки, теплі речі, відраховувало частину свого заробітку у фонд Червоної Армії, організовувало «тижні фронту», «тижні пораненого червоноармійця», подавало допомогу сім'ям червоноармійців тощо. Нерозривний зв'язок армії з трудящими був одним з найважливіших джерел перемоги молодій Радянській республіці над інтервентами і білогвардійцями в роки громадянської війни і відтоді став невід'ємною рисою соціалістичного суспільства.

Під час будівництва нової військової організації Комуністична партія керувалася й принципом дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму. Він логічно випливав з ленінської політики дружби і братерської солідарності трудящих багатонаціональної Радянської держави, створеної на основі добровільного союзу вільних народів, що стали на шлях соціалістичного розвитку. Вже наприкінці громадянської війни у Червоній Армії були представники майже 50 національностей, зокрема й раніше пригноблених народів. «В центральних районах країни, в степах України і Поволжя, на Дону і на Кубані, поблизу Білого моря і в горах Кавказу, в пісках Середньої Азії і в далекому Приамур'ї, — зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв, — під червоними прапорами Червоної Армії пліч-о-пліч билися з ворогом сини всіх народів нашої Вітчизни. Вони разом ішли в бій за мир, хліб і землю, за владу Рад»¹⁷.

Саме багатонаціональний склад та інтернаціональний характер Червоної Армії були важливими джерелами її перемог на фронтах громадянської війни. З утворенням СРСР ще більше зміцнилася обороноздатність Радянської держави, зросла бойова могутність її Збройних Сил. «Завдяки державній єдності, — підкреслювалося в постанові ЦК КПРС про підготовку до 50-річчя утворення СРСР, — Радянська Батьківщина змогла створити незламну оборонну могутність, яка надійно забезпечує свободу і незалежність народів, умови для їх мирної творчої праці»¹⁸.

У процесі будівництва соціалізму докорінно змінилася соціально-політична структура радянського суспільства. Експлуататорські класи було повністю ліквідовано. Якісно іншими стали й трудящі класи. У своїй сукупності вони становлять єдину класову основу нового соціалістичного суспільства і його військової організації. В зв'язку з перемогою соціалізму змінився спосіб комплектування Збройних Сил. За Конституцією СРСР, прийнятою у 1936 р., і Законом про загальний військовий обов'язок (1939 р.) всі громадяни нашої країни зобов'язані були виконувати священний обов'язок по захисту соціалістичної Вітчизни. Тим самим була втілена в життя програмна вимога Комуністичної партії про перетворення класової робітничо-селянської армії у *загальнонародну армію соціалістичної держави*.

Поряд з розробкою соціально-політичних принципів будівництва Червоної Армії В. І. Ленін, Комуністична партія визначили також її

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 188.

¹⁷ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 42.

¹⁸ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС, К., 1972, стор. 13—14.

організаційні принципи. Насамперед, для надійного захисту Країни Рад від збройного нападу сил міжнародного імперіалізму та внутрішньої контрреволюції необхідно було створити постійну регулярну Червону Армію. В сучасних умовах, враховуючи ступінь розвитку військової справи і, особливо, бойової техніки, наші Збройні Сили надійно захищають суверенітет і національну незалежність Радянського Союзу. Тому цілком природно, що у новій Конституції (Основному Законі) Союзу Радянських Соціалістичних Республік вказується: «З метою захисту соціалістичних завоювань, мирної праці радянського народу, суверенітету і територіальної цілісності держави створено Збройні Сили СРСР і встановлено загальний військовий обов'язок. Обов'язок Збройних Сил СРСР перед народом — надійно захищати соціалістичну Вітчизну, бути в постійній бойовій готовності, яка гарантує негайну відсіч будь-якому агресорові»¹⁹.

Для того, щоб армія була міцною і здатною виконати свій обов'язок перед батьківщиною, при її створенні партія керувалася ленінським принципом найсуворішої централізації. У травні 1919 р. В. І. Ленін розробив «Проект директиви ЦК про воєнну єдність», в якому, зокрема, підкреслювалося, що важливою умовою перемоги у війні є створення єдиного командування, запровадження найсуворішої централізації при розподілі ресурсів радянських республік, об'єднання постачання, залізничного транспорту²⁰. 1 червня того ж року було прийнято декрет «Про об'єднання Радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби з світовим імперіалізмом». Ці документи відіграли велику роль у дальшому зміцненні дружби між народами, у їх боротьбі з ворогами революції²¹.

Особливо великого значення партія надавала і надає принципу єдиної начальності в Збройних Силах, завдяки якому найкращим чином досягається єдність дій великих мас людей. У листі ЦК РКП(б) «Всі на боротьбу з Денікіним!» В. І. Ленін зазначав: «Безвідповідальність, що прикривається посиланнями на колегіальність, є найнебезпечніше зло, яке загрожує всім, хто не має дуже великого досвіду в діловій колегіальній роботі, і яке у воєнній справі часто-густо веде неминуче до катастрофи, хаосу, паніки, багатовладдя, поразки»²². Цей принцип тісно зв'язаний з таким важливим принципом, як встановлення в армії залізної дисципліни, що ґрунтується на високій соціалістичній свідомості. В. І. Ленін писав, що для армії соціалістичної держави потрібна дисципліна «... не з-під палки, а на основі свідомості, відданості, самопожертви самих робітників і селян»²³. Завдяки залученню в армію кращих представників робітничого класу, комуністів, створенню партійно-політичного апарату партія успішно розв'язала завдання запровадження у Збройних Силах міцної свідомої дисципліни.

Соціально-політичні та організаційні принципи створення армії соціалістичної держави, розроблені В. І. Леніном, Комуністичною партією на засадах загального радянського будівництва, відображали природу і суть нового суспільного ладу, цілі, що стояли перед Збройними Силами Країни Рад. Вони і нині лежать в основі керівництва КПРС Радянськими Збройними Силами.

Отже, вперше в історії людства були створені збройні сили, які

¹⁹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік.— «Радянська Україна», 8 жовтня 1977 р.

²⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 388.

²¹ Див.: Там же, стор. 465.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 43.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 234.

викликають у трудящих не страх і ненависть, а любов і гордість. У доповіді на III Всеросійському з'їзді Рад В. І. Ленін образно показав основну відмінність соціалістичної армії від армій капіталістичних країн. Він говорив: «Ми знаємо, що в народних масах підноситься тепер інший голос; вони говорять собі: тепер не треба боятися людини з рушницею, тому що вона захищає трудящих і буде нещадна в придушенні панування експлуататорів»²⁴.

Після розгрому Червоною Армією об'єднаних сил міжнародного імперіалізму і внутрішньої контрреволюції Комуністична партія зосередила увагу на всебічному зміцненні обороноздатності країни. При цьому вона постійно керувалася ленінським вченням про захист соціалістичної Вітчизни, зокрема положенням про шляхи економічної, морально-політичної і науково-технічної підготовки країни до оборони. Про величезну увагу партії до питань зміцнення обороноздатності країни свідчить той факт, що на всіх її з'їздах розглядалися питання військового будівництва.

Так, IX з'їзд партії (1920 р.) підкреслив «необхідність підтримувати справу воєнної оборони революції на належній висоті»²⁵ і сформулював принципи програми військової підготовки, найважливішими елементами якої були: допризывна підготовка; військове навчання громадян призывного віку; повторні збори з метою підвищення воєнних знань і перевірки бойової підготовки частин тощо. X з'їзд РКП(б) (1921 р.), спеціально обговоривши воєнне питання, вказав на необхідність зміцнення армії і флоту за рахунок комуністів, посилення керівної ролі партії у житті і діяльності військ. З'їзд зажадав від партійних організацій «...вжити в належному порядку заходів до посилення ослаблених у політичному відношенні частин політпрацівниками і в першу чергу повернути в армію комуністів, що мають військовий стаж»²⁶. У його рішеннях була накреслена конкретна програма розвитку Військово-Морського Флоту.

XI з'їзд партії (1922 р.) прийняв спеціальну постанову про зміцнення Червоної Армії, в якій закликав партійні та господарські організації і надалі проводити роботу, спрямовану на всебічне підвищення її боєздатності²⁷. XII з'їзд РКП(б) (1923 р.) підкреслив особливе значення важкої промисловості для зміцнення обороноздатності Країни Рад і вказав на важливість посилення виховної роботи в армії у дусі братерства і солідарності народів СРСР. XIII з'їзд РКП(б) (1924 р.) повністю схвалив заходи Центрального Комітету щодо проведення військової реформи, зокрема створення, поряд з кадровою армією, територіально-міліцейських частин, що дало змогу організувати масову підготовку бойових резервів.

На всіх етапах соціалістичного будівництва одним з найважливіших аспектів діяльності партії була підготовка країни до оборони від агресивних посягань імперіалістів. Комуністична партія керувалась при цьому вказівкою В. І. Леніна про те, що без економічного піднесення країни «... не може бути й мови про хоч трохи серйозне підвищення обороноздатності»²⁸. Величезне значення у справі підвищення обороноздатності СРСР мав XIV з'їзд партії (1925 р.), на якому було затверджено курс на соціалістичну індустріалізацію, що дало змогу забезпечити економічну незалежність Радянської держави і підвищити її во-

²⁴ В. І. Ленін, Повне зібрання творів, т. 35, стор. 259.

²⁵ КПСС в резолюціях..., т. 2, стор. 176.

²⁶ Там же, стор. 262.

²⁷ Див.: Там же, стор. 366—367.

²⁸ В. І. Ленін, Повне зібрання творів, т. 36, стор. 158.

енну могутність. У Директивах XV з'їзду ВКП(б) (1927 р.) по першому п'ятирічному плану підкреслювалося, що, «враховуючи можливість воєнного нападу з боку капіталістичних держав на пролетарську державу, необхідно при розробці п'ятирічного плану приділити максимальну увагу якнайскорішому розвитку тих галузей народного господарства взагалі і промисловості зокрема, на які припадає головна роль у справі забезпечення оборони і господарської стійкості країни у воєнний час»²⁹.

Із задоволенням відзначаючи зрослу силу і боездатність Червоної Армії, виявлені у боях з китайськими мілітаристами на КСЗ восени 1929 р., XVI з'їзд партії (1930 р.) рішуче вказав на «...необхідність зосередження уваги партії і ще більшої мобілізації всіх сил робітничого класу і бідняцько-середняцьких мас селянства на зміцнення *обороздатності* СРСР, міцності і боездатності Червоної Армії, Морського і Повітряного Флоту»³⁰.

XVII з'їзд ВКП(б) (1934 р.), який проходив в умовах значного загострення міжнародної обстановки в зв'язку з приходом до влади фашистів у Німеччині, знову відзначив, що запорукою успішної боротьби проти імперіалістичної агресії повинна бути, насамперед, дедалі зростаюча господарська і політична могутність Радянської держави, боездатність Червоної Армії і Військово-Морського Флоту.

Винятково важливе значення для зміцнення обороноздатності країни мали рішення XVIII з'їзду партії (1939 р.) і XVIII конференції ВКП(б) (лютий 1941 р.). Завдяки заходам, вжитим партією у справі розвитку оборонної промисловості, зростання її валової продукції відбувалося значно швидше, ніж усіх інших галузей промисловості. У 1939 р. при загальному збільшенні промислового виробництва на 16% випуск військової продукції зріс на 46,5%, а протягом 1940 р. — більше ніж на третину. Зростала питома вага підприємств оборонної промисловості, розташованих у східних районах. На літо 1941 р. там знаходилась майже п'ята частина всіх воєнних заводів³¹. Все це створювало сприятливі умови для технічного переозброєння армії і флоту.

Хоч деякі питання, зв'язані з обороною країни, розв'язати не вдалося, в цілому Радянська держава в результаті проведеної партією роботи мала могутню військову організацію, необхідну для захисту батьківщини Великого Жовтня. Зростання економічної і військової могутності Радянського Союзу, керівництво Комуністичної партії, соціальна і морально-політична єдність народу, радянський патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм — усі ці фактори мали забезпечити в разі воєнної сутички з імперіалізмом перемогу Червоної Армії.

Суворою перевіркою всіх економічних і моральних сил нашої держави, її армії була Велика Вітчизняна війна. Як і в роки громадянської війни та мирного соціалістичного будівництва, в період тяжких випробувань яскраво проявилася вирішальна роль Комуністичної партії — організатора захисту соціалістичної Вітчизни.

Партія в момент нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз являла собою політичну організацію, здатну взяти на себе всю відповідальність за захист завоювань Великого Жовтня. Вона виступила як організуюче ядро соціалістичної суспільної системи, як колективний розум радянського народу, спрямувавши весь свій геній, всю силу могутньої співдружності народів СРСР на розгром фашизму.

²⁹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 4, М., 1970, стор. 33.

³⁰ Там же, стор. 409.

³¹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 5, кн. I, К., 1974, стор. 113—114.

Невичерпним джерелом мудрості партії, її рішучості у боротьбі проти фашизму були марксистсько-ленінська теорія, безсмертні заповіді В. І. Леніна про захист соціалістичної Вітчизни. Творчо розвиваючи і збагачуючи ленінське вчення в нових історичних умовах, Комуністична партія успішно виконала роль вождя і організатора радянського народу.

Вступ СРСР у війну вимагав від Комуністичної партії як партії правлячої вироблення програми перебудови всього життя країни на воєнний лад, перетворення її в єдиний воєнний табір. Геніальними ленінськими думками та ідеями про захист соціалістичної Вітчизни була пройнята директива ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР партійним і радянським організаціям прифронтових областей від 29 червня 1941 р. — основний програмний документ партії у цей період.

Генеральною лінією політики Комуністичної партії і Радянської держави стала організація всенародного захисту соціалістичної Вітчизни. Цьому була підпорядкована вся воєнно-організаторська, господарська та ідеологічна робота партії.

В основу її організаторської діяльності була покладена ленінська ідея про те, що оточена ворогом республіка «...повинна бути *єдиним військовим табором* не на словах, а на ділі. Всю роботу всіх установ пристосувати до війни і перебудувати по-воєнному!»³².

Щоб забезпечити оперативне керівництво збройною боротьбою проти загарбників та безперерйну роботу тилу, Центральний Комітет ВКП(б) і Радянський уряд внесли суттєві зміни у структуру партійних і державних органів, пристосувавши їх до умов воєнного часу. Центральний Комітет партії здійснював політико-стратегічне керівництво, приймав рішення з найважливіших воєнно-політичних, економічних та зовнішньополітичних питань. Важливою ланкою у боротьбі за виконання його рішень були ЦК Компартій союзних республік, крайкоми, обкоми, міськкоми, райкоми партії, парторги ЦК ВКП(б), первинні партійні організації. Уся повнота влади в країні була зосереджена в руках одного надзвичайного органу, здатного об'єднати зусилля фронту і тилу, швидко приймати рішення і втілювати їх у життя. Таким органом став Державний Комітет Оборони на чолі з Генеральним секретарем ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіним.

Величезну увагу партія приділяла всемірному підвищенню бойової могутності Радянських Збройних Сил, воєнно-мобілізаційній роботі, розробці воєнної стратегії. Для зміцнення діючої армії на фронт прибуло багато комуністів, було перебудовано форми і методи роботи армійських парторганізацій, що сприяло посиленню їх ролі у військах. При цьому партія керувалася вказівками В. І. Леніна, який писав: «Як ми діяли в більш небезпечні моменти громадянської війни? Ми зосереджували кращі наші партійні сили в Червоній Армії...»³³. Перерозподілом партійних кадрів безпосередньо керував Центральний Комітет. У діючу армію, головним чином членами військових рад фронтів і армій, були направлені визначні партійні працівники, зокрема майже половина членів ЦК. Загалом же за роки війни на фронт було направлено 13 850 керівних партійних працівників. За партійним призовом, добровільно і за загальною мобілізацією лише протягом перших 6 місяців з початку нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз до Збройних Сил влилося більше 1100 тис. комуністів, тобто третина складу територіальних партійних організацій, у тому числі з Компартії України — 240 тис.

³² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 42.

³³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 363.

Перерозподіл партійних сил у таких величезних масштабах і за такий короткий строк був проведений вперше в історії нашої партії. Він став вирішальним засобом зміцнення армійських партійних організацій і значною мірою сприяв стабілізації фронту. До кінця першого року війни в армії налічувалося близько 100 тис. політпрацівників і 500 тис. комуністів серед командного і керівного складу. Виховуючи у радянських воїнів високі моральні якості, партія керувалася вказівкою В. І. Леніна про те, що там, де партійна робота у військах поставлена на належну висоту, «...там немає розхлябаності в армії, там кращий її стрій та її дух, там більше перемог»³⁴.

Важливу роль партія приділяла також розгортанню боротьби радянських людей на тимчасово окупованій території. 18 липня 1941 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ», в якій, зокрема, підкреслювалося, що найважливішою умовою розгортання всенародної війни на захопленій ворогом території є партійне керівництво нею. ЦК ВКП(б) вимагав «...розгорнути мережу наших більшовицьких підпільних організацій на захопленій території для керівництва всіма діями проти фашистських окупантів»³⁵.

Під керівництвом ЦК ВКП(б) місцеві партійні органи створили широку мережу підпільних комітетів і осередків. Усього в тилу ворога наприкінці 1941 р. боролосся близько 65,5 тис. комуністів. З кожним днем на тимчасово окупованій фашистами радянській території дедалі сильніше розгоралося полум'я всенародної партизанської війни. Героїчні дії партизанських формувань, підпільних організацій і осередків, масова участь населення у зриві політичних, економічних і воєнних заходів окупантів — всі ці та інші форми боротьби переважної більшості радянських громадян проти загарбників доповнювали і посилювали одна одну.

Надихаючою і спрямовуючою силою самовідданої боротьби народу в тилу ворога була Комуністична партія.

І на фронті, і в тилу комуністи завжди були на вирішальних ділянках, там, де найважче. Їх героїзм і мужність сприяли піднесенню бойового духу мас, вселяли в трудящих тверду впевненість у перемозі над ворогом. Нормою поведінки, законом життя і діяльності кожного члена партії стало гасло: «Комуністи, вперед!» Тому й не дивно, що майже три чверті Героїв Радянського Союзу — це комуністи, а з 300 воїнів, навечно занесених до списків особового складу військових частин, — 134 були членами ленінської партії. Лише протягом перших шести місяців боїв 500 тис. комуністів полягли смертю хоробрих, а всього за роки війни — близько 2 млн., тобто більше половини передвоєнного складу Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків).

Незважаючи на великі втрати, партія не слабшала. Тисячі кращих представників усіх соціальних верств радянського суспільства, всіх народів нашої країни прагнули стати членами ВКП(б), активними борцями за її велику справу. Всього за роки війни кандидатами в члени партії було прийнято близько 5,1 млн., а в члени партії — близько 3,3 млн. чол. На весну 1945 р. кожний четвертий радянський воїн був комуністом, тимчасом як на початку війни — кожен дев'ятий³⁶. Таке бурхливе зростання рядів партії у роки тяжких воєнних випробувань — яскраве свідчення підтримки трудящими її політики, зростання її авторитету в масах.

³⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 52—53.

³⁵ КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК, т. 6, М., 1971, стор. 23.

³⁶ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 5, кн. I, стор. 358—361.

У роки Великої Вітчизняної війни Комуністична партія показала неперевершений зразок наукового керівництва соціалістичною економікою в умовах воєнного часу, оперативність і гнучкість у розв'язанні найскладніших проблем воєнно-економічної політики. При здійсненні цієї політики вона використовувала переваги соціалістичного суспільного і державного ладу над капіталістичним, плановий характер народного господарства. Приділяючи величезну увагу зміцненню радянського тилу, партія і уряд виходили з відомого лєнінського положення про те, що «для ведення війни *по-справжньому* необхідний міцний організований тил. Найкраща армія, найвідданіші справі революції люди будуть негайно винищені противником, якщо вони не будуть в достатній мірі озброєні, забезпечені продовольством, навчені»³⁷.

Комуністична партія, керуючись вказівкою В. І. Лєніна про те, що «в усякій війні перемога кінець кінцем зумовлюється станом духу тих мас, які на полі бою проливають свою кров»³⁸, постійно тримала в центрі уваги ідейно-політичне виховання трудящих. ЦК ВКП(б) ставив перед військовими радами, політорганами, партійними організаціями, командирами конкретні завдання щодо проведення партійно-політичної та ідейно-виховної роботи у військах. При цьому значне місце приділялося пропаганді марксистсько-лєнінського вчення про війну і армію, ідей і заповітів В. І. Лєніна про захист соціалістичної Вітчизни. За роки війни було здійснено більше 500 видань творів К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Лєніна загальним тиражем близько 17 млн. примірників. У ході збройної боротьби з ворогом яскраво проявилися життєвість і нездоланність комуністичної ідеології, ідейна переконаність радянських людей.

У роки Великої Вітчизняної війни Комуністична партія з честю виконала свій обов'язок перед народом. Керуючись ученням класиків марксизму-лєнінізму, вона проводила політику всенародного захисту Радянської Вітчизни, що базувалася на органічній єдності теорії і практики, на всебічному використанні переваг соціалізму над капіталізмом. Титанічна воєнно-організаторська, господарська, ідеологічна діяльність партії, її тісні зв'язки з народом дали змогу мобілізувати всі сили і засоби країни на розгром агресора.

Перемога Радянського Союзу над фашистською Німеччиною справила найглибший вплив на весь хід світового розвитку. Створилися сприятливі умови для перемоги соціалістичних революцій у ряді країн Європи і Азії, утворення світової соціалістичної системи.

Але послаблення позицій імперіалізму у післявоєнний період не знизило його агресивності. Ще не встигли зарубцюватися глибокі шрами на землі, не загоїлись рани людські, як імперіалістичні кола США, Англії та інших капіталістичних держав стали загрожувати світові новою, ще більш руйнівною війною. Володіючи ядерною зброєю, США обрали атомний шантаж головним знаряддям своєї зовнішньої політики. Вони намагалися залякати СРСР та інші соціалістичні країни, нав'язати їм свою волю за допомогою політики «з позиції сили».

У такій обстановці Комуністична партія постійно дбала про зміцнення оборонної могутності Батьківщини. За короткий строк було відбудоване народне господарство. Вже у 1948 р. в основному досягнуто довоєнного рівня виробництва промислової продукції, а в 1950 р.— й продукції сільського господарства. У наступні роки радянський народ під керівництвом партії створив реальні передумови для дальшого руху вперед прискореними темпами, які набагато перевищували темпи до-

³⁷ В. І. Лєнін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 390.

³⁸ В. І. Лєнін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 113.

воєнного розвитку країни. Про це йшлося на XIX з'їзді КПРС (1952 р.), в рішеннях якого значне місце займали питання прискореного розвитку важкої промисловості — фундаменту соціалістичної економіки і обороноздатності нашої держави.

На кожному наступному з'їзді партії — у звітних доповідях ЦК та резолюціях — питанням зміцнення воєнно-економічного потенціалу країни, військової політики і будівництва Збройних Сил приділялася неослабна увага. Так, XX з'їзд КПРС (1956 р.) вказав на необхідність вжиття заходів «...для дальшого зміцнення оборонної могутності нашої соціалістичної держави, тримати нашу оборону на рівні сучасної військової техніки і науки, забезпечити безпеку нашої Батьківщини»³⁹. XXI з'їзд партії (1959 р.), визначаючи функції соціалістичної держави у справі захисту миру, оборони країни від можливого воєнного нападу з боку імперіалістичних держав, підкреслював, що «поки існує агресивний імперіалістичний табір, Радянська держава зобов'язана зміцнювати і удосконалювати Збройні Сили — Армію і Флот, що стоять на сторожі соціалістичних завоювань і мирної праці радянського народу»⁴⁰.

Прискорений розвиток радянської промисловості, видатні досягнення вчених і конструкторів СРСР дали змогу за порівняно короткий строк створити у нашій країні могутню, якісно нову матеріально-технічну базу для оснащення армії і флоту сучасною військовою технікою. Як зазначалося на XXII з'їзді КПРС (1961 р.), звітний період став справді переломним етапом у нарощуванні могутності армії і флоту, зв'язаним з широким впровадженням ракетно-ядерної зброї. За рішенням ЦК КПРС і Радянського уряду було створено новий вид Збройних Сил — ракетні війська стратегічного призначення⁴¹.

Враховуючи той факт, що представники певних кіл імперіалістичних держав відкрито заявляли про свої плани знищення Радянського Союзу та інших соціалістичних держав, КПРС у Програмі, прийнятій на XXII з'їзді партії, записала: «...Поки залишається імперіалізм, — буде залишатися небезпека агресивних воєн. КПРС розглядає захист соціалістичної вітчизни, зміцнення оборони СРСР, могутності Радянських Збройних Сил як священний обов'язок партії, всього радянського народу, як найважливішу функцію соціалістичної держави»⁴².

З утворенням світової соціалістичної системи було покінчено з капіталістичним оточенням Радянського Союзу. Виникла можливість об'єднання сил і засобів братніх соціалістичних країн для колективного захисту революційних завоювань їх народів від посягань з боку імперіалістів. Таким чином, справа захисту соціалізму набула ще більш яскраво вираженого інтернаціонального характеру.

Керуючись ідеями В. І. Леніна, КПРС разом з братніми партіями визначає закономірності розвитку і зміцнення світової системи соціалізму, розробляє шляхи, форми і принципи організації колективного захисту соціалістичних держав, показує роль їх військового співробітництва для долі соціалізму і комунізму. «Об'єднані сили соціалістичного табору надійно гарантують кожному соціалістичну країну від посягань з боку імперіалістичної реакції, — зазначається у Програмі КПРС. — Згуртування соціалістичних держав у єдиний табір, його

³⁹ КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК, т. 7, М., 1971, стор. 103.

⁴⁰ Там же, стор. 389—390.

⁴¹ XXII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, т. II, К., 1962, стор. 109—110.

⁴² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 97.

міцніюча єдність і безупинно зростаюча могутність забезпечують повну перемогу соціалізму і комунізму в рамках усєї системи»⁴³.

Надійною гарантією збереження і зміцнення нового суспільного ладу є Організація Варшавського Договору, учасники якої добровільно взяли на себе зобов'язання подавати один одному допомогу і підтримку в справі захисту національної безпеки, історичних завоювань їх народів. Утворений на міцному фундаменті спільності інтересів соціалістичних держав, Варшавський договір уже 22 роки є могутнім інструментом політичного і оборонного співробітництва країн соціалізму. Під час спільних навчань відпрацьовується взаємодія армій і родів військ союзних держав, перевіряється сучасна бойова техніка, зміцнюється братерство збройних сил країн — учасниць Організації Варшавського Договору. «Якщо буде потрібно, — зазначалось у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їзду партії, — тісно згуртована сім'я учасників цього договору грізною силою стане на захист соціалістичного ладу, на захист вільного життя наших народів і завдасть нищівного удару будь-якому агресорові»⁴⁴. Зрозуміло, що особлива відповідальність за надійне забезпечення захисту країн соціалістичної співдружності покладена на Радянський Союз — наймогутнішу в економічному і воєнному відношенні державу Варшавського Договору.

Усьому світові відома наполеглива боротьба Радянської держави за припинення гонки озброєнь, за те, щоб назавжди усунути війни з життя людства. Розроблена XXIV з'їздом КПРС і розвинута далі XXV з'їздом партії Програма боротьби за мир і міжнародне співробітництво, за свободу і незалежність народів є втіленням лєнінського миролюбного курсу Комуністичної партії і Радянської держави. Але в умовах гонки озброєнь, яку продовжують імперіалістичні держави, Радянський уряд змушений вживати необхідних заходів для посилення обороноздатності країни, підвищення бойової готовності її Збройних Сил. На XXV з'їзді КПРС член Політбюро ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів СРСР О. М. Косигін говорив: «Звичайно, наша безпека, мирна праця радянського народу повинні бути надійно гарантовані і захищені, оскільки у світі існують сили, ворожі розрядці, які відхиляють принцип мирного співіснування як основу відносин між державами з різним соціальним ладом. Тому ми, як і раніше, будемо дбати про наші славні Збройні Сили — гордість радянського народу. Вони захищають справу революції, соціалізму і миру між народами. Не було в історії армії, яка служила б таким гуманним і великим цілям та ідеалам»⁴⁵. Цьому вчив партію В. І. Ленін, цьому вчать уроки історії, зокрема весь шістдесятирічний досвід існування Радянської держави, досвід партії у забезпеченні надійного захисту завоювань Великого Жовтня.

В. Н. Нем'ятий

КОМУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ — ОРГАНИЗАТОР ЗАЩИТЫ ЗАВОЕВАНИЙ ВЕЛИКОГО ОКТЯБРЯ

Резюме

В статье освещается руководящая роль Коммунистической партии в организации защиты завоеваний Великого Октября, строительстве Советских Вооруженных Сил и укреплении обороноспособности страны, показано дальнейшее развитие партий ленинского учения о защите социалистического Отечества в современных условиях.

⁴³ Там же, стор. 17—18.

⁴⁴ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 7.

⁴⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 172.

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА ЄДНІСТЬ, НАРОДЖЕНА ВЕЛИКИМ ЖОВТНЕМ

Велика Жовтнева соціалістична революція докорінно змінила напрям розвитку національних відносин. «Старому світові, світові національного гноблення, національної гризні або національного відособлення, робітники протиставляють новий світ єдності трудящих усіх націй...»¹. В нашій країні на зміну старому світові, який роз'їдали націоналізм і шовінізм, прийшов новий — світ дружби і братерства народів, а буржуазні нації поступилися місцем націям соціалістичним.

Після Великого Жовтня почала формуватися перша в історії соціально-класова інтернаціональна спільність людей — радянський народ. Проблеми виникнення і функціонування цієї спільності зайняли провідне місце в теорії і практиці національних відносин в СРСР. Розвиток радянського народу значною мірою вплинув на характер і зміст діяльності КПРС у галузі національних відносин. Партія виходить з того, що будь-яка теоретична чи практична проблема, пов'язана з національними відносинами в сучасних умовах, має розглядатися з позиції розвитку багатонаціонального радянського народу. Під час вивчення сучасних національних процесів дослідники, застосовуючи дедуктивний метод пізнання, переходять від загального — багатонаціонального радянського народу — до конкретного його вияву — радянських націй і народностей.

Знання про радянський народ як небачене в історії суспільне явище нагромаджувалися в міру його формування й розвитку.

Термін «радянські люди» належить В. І. Леніну. Так, у своїй промові «Звернення до Червоної Армії», виголошеній 29 березня 1919 р., Володимир Ілліч вжив його для того, щоб підкреслити свідому відданість трудящих різних національностей Радянській владі, їх готовність із зброєю в руках захищати завоювання Жовтня².

У Статуті ВКП(б), затвердженому XVIII з'їздом партії, вперше вживається категорія «радянський народ», яка характеризує його соціально-класовий склад³.

Важливе значення для дослідження категорії «радянський народ — нова історична спільність людей» мають документи ХХІІ—ХХV з'їздів КПРС, Тези ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», постанови ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», а

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 145.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 229.

³ КПРС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК, т. 5, М., 1971, стор. 382.

також доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік». У цих документах радянський народ характеризується як «історична спільність людей», «багатонаціональний радянський народ», «інтернаціональна спільність людей».

Проблеми виникнення, становлення й розвитку нової історичної спільності людей зайняли важливе місце в теорії національних відносин. За останні півтора десятиріччя опубліковано чимало монографій, брошур і статей, присвячених новій історичній спільності людей. Проблему «радянський народ—нова історична спільність людей» досліджують філософи, історики, юристи, етнографи, а також представники інших суспільних наук⁴.

Історичну закономірність виникнення соціалістичних міжнародних спільностей людей передбачали ще основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс. Їх погляди на союз націй і створення на цій основі єдиного міжнародного організму розвинув далі В. І. Ленін. Він пов'язував цей процес з перемогою соціалістичної революції, утвердженням соціалізму, розв'язанням національного питання, знищенням національних перегородок. Соціалізм, писав Володимир Ілліч, «...створить нові, вищі форми людського співжиття, коли законні потреби і прогресивні прагнення трудящих мас *всякої* національності будуть вперше задоволені в інтернаціональній єдності при умові знищення теперішніх національних перегородок»⁵.

Марксистсько-ленінська методологія вимагає при дослідженні будь-якого суспільного явища «...не забувати основного історичного зв'язку, дивитись на кожне питання з точки зору того, як певне явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору цього його розвитку дивитись, чим дана річ стала тепер»⁶.

Радянський народ—нова міжнародна історична спільність людей, як і кожне суспільне явище, має свою історію. Його виникнення пов'язане з розвитком національних спільностей, що склалися на території нашої країни задовго до Великого Жовтня. Тривале перебування в єдиному господарсько-політичному організмі, традиції їх спільної боротьби проти іноземних загарбників, а також революційної боротьби трудящих мас цих націй і народностей проти царизму, поміщиків і буржуазії створили необхідні історичні, політичні, економічні та культурні передумови для виникнення в майбутньому соціалістичної єдиної соціально-класової, інтернаціональної спільності людей.

⁴ М. Д. Каммарі. К полному единству, М., 1962; П. М. Рогачев, М. А. Свердлин. Советский народ—новая историческая общность людей. — «Коммунист», 1963, № 9; Їх же. Нации—народ—человечество, М., 1967; С. Т. Калтаханян. Ленинизм о сущности нации и пути образования интернациональной общности людей, М., 1969; А. И. Холмогоров. Советский народ—новая историческая общность людей. — Проблемы научного коммунизма, М., 1969; його ж. Единий и многонациональний, Рига, 1970; його ж. Новая историческая общность людей, М., 1975; М. И. Куличенко. Национальные отношения в СССР и тенденции их развития, М., 1972; його ж. Укрепление интернационального единства советского общества, К., 1976; М. П. Ким. Советский народ—новая историческая общность людей, М., 1972; Э. В. Тадевосян. Советский народ—новая историческая общность людей, М., 1975; Советский народ—новая историческая общность людей, М., 1975; Закономерности формирования советского народа как новой исторической общности людей, т. 1—2, М., 1975; Великий советский народ, К., 1976; Новая историческая общность людей: сущность, формирование, развитие, М., 1976; В. П. Шерстобитов. Советский народ—многонациональная общность строителей коммунизма, М., 1976; та ін.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 34.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 63.

Виникнення й розвиток радянського народу як нової соціально-класової, інтернаціональної спільності людей зумовлені дією цілої системи факторів, насамперед об'єктивних, таких, як утвердження і зміцнення соціалізму, його продуктивних сил, виробничих, класових, державних та інших видів соціалістичних суспільних відносин. Водночас величезну роль у формуванні цієї спільності відіграли й суб'єктивні фактори, основу яких становили марксистсько-ленінська ідеологія, інтереси і комуністичні ідеали робітничого класу.

Однією з найважливіших умов виникнення радянського народу була титанічна цілеспрямована діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу. Виражаючи корінні інтереси робітничого класу, всіх трудящих, вона згуртовувала нації і народності в єдине інтернаціональне братерство і спрямовувала їх зусилля на створення нового суспільства. Під керівництвом КПРС у нашій країні було розв'язане національне питання, що означало ліквідацію національного гноблення і утвердження політичної рівноправності та дружби між народами; створення соціалістичної національної державності; ліквідацію успадкованої від капіталістичного ладу економічної та культурної нерівності; створення в радянських республіках сучасної промисловості, національних кадрів робітничого класу та інтелігенції; створення національної за формою, соціалістичної за змістом культури народів СРСР та ін. У постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» розв'язання національного питання в нашій країні названо серед найважливіших перемог соціалізму. «Соціалістична індустріалізація і колективізація сільського господарства, культурна революція, справедливе розв'язання національного питання,— зазначається в постанові,— перетворили в історично найкоротший строк нашу Батьківщину в могутню соціалістичну державу»⁷.

Процес становлення й розвитку радянського народу пройшов кілька періодів, які в основному збігаються з періодами соціалістичного будівництва в нашій країні.

В роки переходу від капіталізму до соціалізму в СРСР були ліквідовані експлуататорські класи, покинчено з соціально-класовою та національною нерівністю між народами і здійснено перехід до рівноправних відносин між людьми різних національностей, закладено соціально-економічні, політичні та ідеологічні основи якісно нової соціально-класової структури соціалістичних націй і народностей, всього радянського народу. В цей перший період становлення радянського народу до нього входили тільки трудящі верстви націй і народностей: робітничий клас, трудяще селянство та народна інтелігенція, що формувалася. Тоді ж до радянського народу почали поступово вливатися й вихідці з колишніх експлуататорських класів, зокрема буржуазні спеціалісти, що перейшли на позиції Радянської влади. Цей процес був суперечливим і досить складним. Всередині націй і народностей у перший період становлення нової історичної спільності людей активно відбувалося соціально-класове розмежування.

На відміну від міжнаціональних об'єднань буржуазного суспільства, радянський народ формувалася на діаметрально протилежних соціально-економічних, політичних та ідеологічних засадах. Економічною основою виникнення нової історичної спільності людей була суспільна власність на знаряддя і засоби виробництва та планова, соціалістична система народного господарства у масштабі багатонаціональної країни, що забезпечувало рівноправність усіх трудящих, незалежно від

⁷ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 р., К., 1977, стор. 6.

їх національності, і виключало можливість експлуатації людини людиною, однієї нації іншою. Політичною основою формування нової історичної спільності була єдина Радянська багатонаціональна держава — Союз Радянських Соціалістичних Республік, — що об'єднувала всіх громадян країни, незалежно від їх національності.

Найважливішою умовою формування радянського народу було утвердження соціально-класової структури, характерної для соціалістичного суспільства, що складається з робітничого класу, колгоспного селянства і трудової соціалістичної інтелігенції. Багатонаціональний за складом, інтернаціональний за соціальною природою робітничий клас в умовах соціалістичного будівництва став головною соціальною силою нової історичної спільності людей.

Закінчення процесу формування радянського народу як нової історичної спільності людей збігається з періодом завершення будівництва соціалізму в нашій країні та становлення в СРСР розвинутого соціалізму.

І, нарешті, період розвинутого соціалізму та його поступового переходу в комунізм є періодом функціонування сформованої сталої соціально-класової, інтернаціональної спільності людей — радянського народу.

В умовах розвинутого соціалістичного суспільства, всебічного розквіту і зближення соціалістичних націй і народностей, в рамках багатонаціональної Радянської держави функціонує зріла в соціально-політичному, економічному і духовному відношеннях нова історична спільність людей, «...в основі якої лежить неперушний союз робітничого класу, селянства та інтелігенції при провідній ролі робітничого класу, дружба всіх націй і народностей країни», — говорив на XXV з'їзді партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев⁸.

У суспільстві розвинутого соціалізму створено могутні виробничі сили, передова наука і культура, постійно зростає добробут народу, складаються все сприятливіші умови для дальшого всебічного розвитку особи, вдосконалення соціалістичних суспільних відносин. Зрілість усієї системи цих відносин переконливо характеризує високий рівень одного з її компонентів — національних відносин, що свідчить про вступ останніх у новий етап розвитку.

Зрілість національних відносин виявляється у величезних досягненнях загальносоюзної економіки та економіки радянських республік, у високому рівні розвитку соціальної структури радянських націй і народностей, соціалістичної союзної і національної державності, у всебічному розквіті і зближенні культур радянських націй і народностей, в утвердженні ідеології і політики соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму, в поглибленні процесів інтернаціоналізації всіх сторін суспільного життя народів СРСР.

Радянський народ органічно втілює у собі взаємозв'язані класові та національні спільності людей при визначальній ролі класового, оскільки національне в радянському народі переломлюється через призму класового. Однак класове зовсім не заперечує існування національного. Ігнорування або перебільшення класових чи національних моментів у новій історичній спільності людей неминуче веде до помилкових тверджень і висновків. Класове і національне — дві сторони єдиного, цілісного соціального явища — міжкласової, міжнаціональної спільності людей — багатонаціонального радянського народу.

Наявність класових і національних моментів у новій історичній спільності людей зумовлює два аспекти у дослідженні її виникнення

⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 91.

та розвитку — соціально-класовий та міжнаціональний. Багатонаціональний радянський народ постає перед людством насамперед як стала соціально-класова спільність робітничого класу, колгоспного селянства, трудової інтелігенції різних національностей; спільність, яка має єдину соціалістичну Батьківщину, багатонаціональну федеративну державу, єдину марксистсько-ленінську ідеологію, єдину найвищу мету — побудову безкласового комуністичного суспільства.

Період утвердження і функціонування розвинутого соціалізму є періодом прискореного просування радянського суспільства у напрямі до повної соціальної однорідності, до комуністичної рівності, яка буде досягнута в результаті подолання соціально-класових відмінностей та відмінностей між містом і селом, розумовою і фізичною працею, а також на основі інтенсивного зближення, а згодом і поступового злиття націй і народностей.

У доповіді «Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік» товариш Л. І. Брежнев відзначив, що після побудови в нашій країні розвинутого соціалізму іншим стало соціальне обличчя радянського суспільства. Змінився робітничий клас, який нині налічує десятки мільйонів освічених, технічно грамотних, політично зрілих людей. Значно зросла громадська активність робітників, їх участь в управлінні державою. Змінилось і селянство. Психологія нинішнього колгоспника сформувалася на соціалістичній основі. Він озброєний найсучаснішою технікою, а його освітній рівень, спосіб життя часто мало чим відрізняються від міських. Справді народною, соціалістичною стала інтелігенція, питома вага якої в нашому суспільстві зростає⁹.

Визначальною силою в русі радянського народу до повної соціальної однорідності є багатонаціональний робітничий клас. Його провідна роль у цьому процесі забезпечується не тільки зростанням абсолютної чисельності робітників у складі всіх зайнятих у народному господарстві СРСР, а й тим, що робітничий клас був і залишається основною виробничою, найбільш революційною і організованою силою розвинутого соціалістичного суспільства. Робітничий клас СРСР іде на чолі прогресуючої соціальної інтеграції класів, соціальних груп, націй і народностей. Цей процес здійснюється по лінії зближення всіх елементів соціальної структури розвинутого соціалізму: за їх відношенням до засобів виробництва, за характером праці, за розподілом матеріальних і духовних благ.

Всіма процесами, пов'язаними з дальшим зміцненням соціальної однорідності нової історичної спільності людей, керувала і керує КПРС. Керівна роль Комуністичної партії законодавчо закріплена в новій Конституції СРСР, де, зокрема, зазначається: «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу. КПРС існує для народу і служить народові. Озброєна марксистсько-ленінським ученням, Комуністична партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обгрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму»¹⁰.

⁹ Див.: Л. І. Брежнев. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Доповідь на Пленумі Центрального Комітету КПРС 24 травня 1977 року, К., 1977, стор. 4.

¹⁰ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік.— «Радянська Україна», 8 жовтня 1977 р.

Радянський народ як соціально-класова спільність людей має єдину соціалістичну державу — Союз РСР, утворену «...на основі принципу соціалістичного федералізму, в результаті вільного самовизначення націй і добровільного об'єднання рівноправних Радянських Соціалістичних Республік. СРСР уособлює державну єдність радянського народу, згуртовує всі нації і народності з метою спільного будівництва комунізму»¹¹.

В Радянській багатонаціональній федеративній державі існують єдина система вищих органів влади і управління, єдине законодавство. «Закони СРСР,— зазначається в Конституції СРСР,— мають однакову силу на території всіх союзних республік. В разі розбіжності закону союзної республіки з загальносоюзним законом діє Закон СРСР»¹².

Союз РСР має єдину систему громадянства. «В СРСР,— записано в Основному Законі нашої країни,— встановлено єдине союзне громадянство. Кожний громадянин союзної республіки є громадянином СРСР. Підстави і порядок набуття і втрати радянського громадянства визначаються Законом про громадянство СРСР. ...Громадяни СРСР є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин»¹³. Рівні права радянських громадян різних національностей забезпечуються політикою всебічного розвитку і зближення всіх націй і народностей країни, вихованням людей у дусі радянського патріотизму та соціалістичного інтернаціоналізму, можливістю користуватися рідною мовою та мовами інших народів СРСР. У новій Конституції СРСР проголошено, що «будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян за расовими і національними ознаками, так само як і всяка проповідь расової або національної винятковості, ворожнечі або зневаги — караються за Законом»¹⁴.

Нова історична спільність людей має спільну територію, що також законодавчо закріплено в Основному Законі нашої країни: «Територія Союзу Радянських Соціалістичних Республік є єдиною і включає території союзних республік. Суверенітет СРСР поширюється на всю його територію»¹⁵.

В сучасних умовах радянські нації і народності при уточненні меж своїх територій виходять насамперед з того, щоб ці території якнайраціональніше використовувалися. Нації і народності нашої країни розглядають свої етнічні території як органічну частину загальної території всього радянського народу. Питання про міжреспубліканські кордони розв'язуються ними на основі державних інтересів та економічної доцільності. Про це переконливо свідчать численні факти добровільної передачі частини етнічної території одних радянських республік для більш раціонального економічного розвитку інших.

Якісні зміни, які відбулися в суті і функціональному призначенні національних кордонів в умовах комуністичного будівництва, дали підставу зробити у Програмі КПРС висновок про те, що «кордони між союзними республіками в межах СРСР все більше втрачають своє колишнє значення, оскільки всі нації рівноправні, їх життя будується на єдиній соціалістичній основі...»¹⁶. Це, звичайно, не заперечує існу-

¹¹ Там же.

¹² Там же.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 98.

вання кордонів між радянськими республіками. Йдеться лише про зтрату цими кордонами їх колишнього політичного та загальнодержавного значення. Але як етнічні межі вони продовжують відігравати досить значну роль.

Функціонування нової історичної спільності людей внесло докорінні зміни у структуру інтернаціональних та національних інтересів. Загальносоюзні інтереси та інтереси радянських націй і народностей співвідносяться між собою як ціле і частина, як інтернаціональне і національне. Провідна роль у цьому співвідношенні належить цілому, інтернаціональному — загальносоюзним, загальнорадянським інтересам, оскільки від них залежать інтереси республіканські, національні. КПРС як виразниця інтересів нової історичної спільності людей в цілому і кожної з радянських націй та народностей, що входять до складу цієї спільності, визначає вибір «...найбільш правильних шляхів розвитку окремих націй і народностей і найбільш правильного поєднання інтересів кожної з них із спільними інтересами радянського народу в цілому»¹⁷.

У буржуазних багатонаціональних державах пригноблені нації і, особливо, національні меншості позбавлені державного суверенітету, не мають національної державності. Національні антагонізми в цих державах досягли надзвичайної гостроти. Підтвердженням цьому є, зокрема, англо-канадське та франко-канадське питання в Канаді, ірландське, шотландське та уельське питання в Англії, фламандсько-валлонське — у Бельгії, баскське — в Іспанії та ін. Навіть у «зразковій» щодо національних відносин країні капіталістичного світу — Швейцарії посилюються незгоди між її різномовним населенням.

Найскладніші національні відносини спостерігаються у США. Американський народ — міжетнічний конгломерат, до складу якого, крім вихідців з Англії, входять представники майже всіх національностей світу. І, незважаючи на це, у Сполучених Штатах дедалі більших розмірів набуває дискримінація національних меншостей. Особливо трагічна доля індіців — аборигенів США, приречених на вимирання. Їх життєвий рівень удвічі менший офіційного рівня бідності в цій країні, а середня тривалість життя становить лише 44 роки. Найменша спроба індіців повернути собі землі, що їм належали, розглядається властями як «підризна діяльність». Однак це не заважає антикомуністам із США по-наклепницькому твердити про якесь «переслідування» національних меншостей в СРСР, хоч саме в Сполучених Штатах національні меншості позбавлені елементарних прав людини. Їх представники найчисленніші серед 8 млн. американських безробітних¹⁸.

У буржуазних федеративних державах всіляко ігнорується національно-територіальний принцип, порушується рівноправність їх складових частин. Ці держави дедалі більше втрачають свій колишній федеративний характер. В них посилюється централізація влади, звужується компетенція «штатів», «земель», «кантонів», «бантунстанів» та інших структурних форм буржуазного федералізму і, таким чином, все чіткішою стає тенденція до поступового перетворення їх в унітарні централізовані держави.

Антинаціональна, яскраво виражена експлуататорська суть багатонаціональних буржуазних держав загострює класові та національні антагонізми до їх крайніх меж. Ці антагонізми можуть виникнути і в тих соціалістичних країнах, керівники яких поривають з марксизмом-ленінізмом. Так, відхід маоїстів від марксистсько-ленінського вчення, від

¹⁷ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 61.

¹⁸ «Правда», 31 січня 1977 р.

принципів пролетарського інтернаціоналізму призвів до спотворення національної політики в Китаї. На XXV з'їзді КПКРС був розвінчаний великоханський шовінізм, насаджуваний прибічниками Мао Цзе-дуна. «Основною світогляду маоїстського китайського керівництва, — говорив на з'їзді перший секретар ЦК Компартії Киргизії товариш Т. У. Усубалієв, — є, як відомо, запеклий націоналізм, великодержавний шовінізм»¹⁹. У своєму виступі промовець спинився на трагічному становищі уйгурів, казахів, дунчан, киргизів, узбеків та представників інших національних меншостей, яких у Китаї налічується більш як 50 млн. чол. Про цілковите політичне безправ'я, культурну відсталість та злиденне життя неханських народів, які мешкають у Сінцзяні, що межує з Казахською РСР, говорив на з'їзді член Політбюро ЦК КПКРС, перший секретар ЦК Компартії Казахстану товариш Д. А. Кунаєв²⁰.

Про щось подібне в Радянському Союзі, де національне питання «...розв'язане повністю, розв'язане остаточно і безповоротно»²¹, не може бути й мови.

Багатонаціональний радянський народ — це не тільки соціально-класова, а й стала інтернаціональна спільність людей, що склалася на основі єдності економічного життя, території, мови міжнародного спілкування, загальних рис соціалістичної культури, способу життя, побуту, психології, усвідомлення належності радянських громадян до нової історичної спільності людей.

Радянському народові як інтернаціональній спільності притаманні певні риси, подібні до тих, що характеризують націю: спільність економічного життя, території, культурного та духовного обличчя тощо. Однак радянський народ — це не національна спільність, а спільність міжкласова, міжнародна. Наявність у нової історичної спільності людей окремих загальних рис не перетворює її ні в «нову радянську націю», ні в «суперетнічну спільність», як помилково твердять деякі дослідники сучасних національних процесів у нашій країні²².

Радянський народ являє собою єдність національної різноманітності, сукупність соціалістичних націй і народностей, що всебічно розвиваються. Він і надалі залишиться багатонаціональною спільністю людей, оскільки в його складі продовжуватимуть свій розвиток соціалістичні національні спільності, зберігаючи національні відмінності, стирання яких, «...особливо мовних відмінностей, — значно триваліший процес, ніж стирання класових граней»²³.

У нашій країні — батьківщині інтернаціональної спільності людей — дедалі активнішими стають процеси інтернаціоналізації всіх сторін суспільного життя. Соціалістична інтернаціоналізація інтенсивно розвивається і поглиблюється насамперед у матеріальній сфері суспільного життя радянських націй і народностей. Вона сприяє дальшому вдосконаленню суспільного розподілу праці, вирівнюванню рівнів економічного та культурного розвитку радянських республік, об'єднанню всіх їх матеріально-технічних засобів, природних і трудових ресурсів, досягнень науки і техніки, раціональнішому поєднанню науково-технічної революції з перевагами соціалізму.

¹⁹ XXV съезд КПСС. Стенографический отчет, т. 1, М., 1976, стор. 261—262.

²⁰ Там же, стор. 143.

²¹ Л. І. Брежнев. Ленинским курсом. Промови і статті, т. 4, стор. 48.

²² Див., наприклад; А. А. Юсупов. Национальный состав населения СССР, М., 1964, стор. 9; М. М. Ихплов. К вопросу о национальной консолидации народов Дагестана, — «Советская этнография», 1966, № 6, стор. 100—101; Ю. Н. Семенов. Место советского народа среди исторических общностей людей. — «Народы Азии и Африки», 1973, № 5, стор. 44—58; Вопросы марксистско-ленинской теории нации и национальных отношений, Пермь, 1972, стор. 20—21; та ін.

²³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 99.

У явищах надбудовного характеру процеси інтернаціоналізації не такі динамічні й інтенсивні, як у сфері матеріального виробництва. У духовному житті радянських націй інтернаціональне утверджується опосередковано і здебільшого в тих випадках, коли воно відповідає національним моральним та естетичним потребам, національним традиціям нації, яка запозичує. В процесі інтернаціоналізації соціалістична змістом культура радянських націй і народностей набуває інтернаціональних, загальнорадянських рис, що, зокрема, виявляється у спільних культурних та естетичних традиціях, подібності жанрів у різних видах мистецтва.

Інтернаціональне в соціалістичному суспільстві не витісняє національного, а збагачує його кращими естетичними здобутками інших братніх національних культур. Ламаючи національні перепони, інтернаціоналізація знищує не національне, а все застаріле і віджиле у ньому, створює сприятливі умови для дальшого розвитку національного, збагачує його новими прогресивними інтернаціональними рисами, допомагає вдосконалювати зміст і форму кожної національної культури.

Інтернаціоналізація відбувається також і в мовній, побутовій та психологічній сферах життя радянського народу. Незважаючи на яскраво виражену національну специфіку цих сфер, в умовах зрілого соціалізму утверджуються спільні інтернаціональні риси — риси подібності, що свідчить про підвищення ступеня міжнаціональної єдності, про дальшу консолідацію радянського народу — нової історичної спільності людей.

Поглиблення процесів інтернаціоналізації соціально-економічної, політичної та духовної сфер життя радянського народу веде до значних змін національної самосвідомості, специфічна сторона якої слабшає і поступово поступається місцем загальнорадянській, інтернаціональній свідомості. Інакше кажучи, національна самосвідомість розширює свої межі від почуття певної національної належності до глибокого усвідомлення нерозривного зв'язку з усім радянським народом. Людям Країни Рад притаманна загальнонаціональна гордість. Її предметом є Батьківщина Великого Жовтня — провісниця нової ери в історії людства; натхненна праця мільйонів, яка створила в нашій країні розвинуте соціалістичне суспільство; грандіозні досягнення науки і культури. «Загальнонаціональна гордість радянської людини, — говорив товариш Л. І. Брежнев, — це величезне, містке, багатоще за своїм змістом почуття. Воно глибше і ширше від природних національних почуттів кожного зокрема з народів, які складають нашу країну. Воно увібрало в себе все найкраще, що створено працею, відвагою, творчим генієм мільйонів і мільйонів радянських людей»²⁴.

У багатонаціональному радянському народі утверджується новий, вищий соціальний тип особи з такими його рисами, як безмежна відданість справі комунізму, вірність революційним і трудовим традиціям робітничого класу, колективізм, соціалістичний інтернаціоналізм, радянський патріотизм, оптимізм, соціалістична гуманність, глибоке усвідомлення високого громадського обов'язку, неухильне додержання норм соціалістичного співжиття, комуністичне ставлення до праці.

Товариш Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС дав підсумкову синтезовану характеристику шістдесятирічного розвитку радянської людини-інтернаціоналіста. «...Найважливіший підсумок минулого шістдесятиріччя, — говорив він, — це радянська людина. Людина, яка зуміла, завоювавши свободу, відстояти її в найтяжчих боях. Людина, яка бу-

²⁴ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, стор. 95.

дувала майбутнє, не шкодуючи сил і йдучи на будь-які жертви. Людина, яка, пройшовши всі випробування, сама неспізнано змінилася, поєднала в собі ідейну переконаність і величезну життєву енергію, культуру, знання і вміння їх застосовувати. Це — людина, яка, будучи палким патріотом, була і завжди буде послідовним інтернаціоналістом»²⁵.

Утвердження інтернаціональних рис у свідомості і психології соціалістичних націй — прогресуючий, але ще не завершений процес. Інтернаціональне у свідомості і психології не відразу стає надбанням усіх членів нової історичної спільності людей. Тому Комуністична партія проводить велику роботу, спрямовану на дальше зміцнення у радянських людей інтернаціональних рис їх духовного обличчя. «Найважливішим завданням ідеологічної роботи партії, — говорив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький на квітневому (1977 р.) Пленумі ЦК Компартії України, — є посилення виховання трудящих у дусі високої політичної свідомості, комуністичного ставлення до праці, радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, принципів комуністичної моралі, непримиренності до буржуазної ідеології»²⁶.

У науковому управлінні процесами, пов'язаними з дальшим удосконаленням нової історичної спільності людей, великого значення набувають конкретно-соціологічні дослідження. Так, на великих промислових підприємствах Дніпропетровщини нині проводяться масові дослідження провідної ролі індустріального загону робітничого класу в інтернаціоналізації радянського способу життя; вивчаються процеси, пов'язані з утвердженням у свідомості і психології цієї групи населення інтернаціональних рис, психологічних установок, ціннісної орієнтації у сфері національних відносин. Практичні рекомендації, що виробляються на основі матеріалів цих досліджень, на нашу думку, допоможуть у науковому визначенні шляхів і перспектив розвитку національних відносин.

Радянський народ — це не просте продовження національних спільностей людей, що передували його виникненню. Як соціально-класова, інтернаціональна спільність, що функціонує в умовах розвинутого соціалізму, він являє собою вищий ступінь у розвитку історичних форм спільностей людей на нашій планеті. Радянському народові належить провідне становище у прогресивному розвитку людства на шляху поступового переходу від міжнародних спільностей до єдиної безнаціональної спільності, яка утвердиться з перемогою комунізму в усьому світі.

В. І. Ленін передбачав неминучість формування інтернаціональної спільності людей у міжнародному масштабі. Її створення Володимир Ілліч вважав можливим лише на основі «...добровільного союзу націй», «...на яснуому усвідомленні братерської єдності, на цілком добровільній згоді»²⁷.

Саме такий добровільний союз націй склався в рамках країн соціалістичної співдружності. В ньому дедалі активнішими стають процеси інтернаціоналізації всіх сторін суспільного життя соціалістичних націй. На XXV з'їзді КПРС зазначалося, що в період між двома з'їздами нашої партії відбувалося неухильне піднесення країн соціалістичної співдружності, їх поступальний рух до розвинутого соціалістичного суспільства, до комунізму. «Одночасно з дальшою політичною консолідацією»

²⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 98.

²⁶ «Радянська Україна», 14 квітня 1977 р.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 41.

лідацією в соціалістичних країнах швидкими темпами розвивалося суспільне виробництво, підвищувався матеріальний і культурний рівень трудящих. Разом з розквітом кожної соціалістичної нації, зміцненням суверенітету соціалістичних держав все тіснішими стають їх взаємозв'язки, виникає все більше елементів спільності в їх політиці, економіці, соціальному житті, відбувається поступове вирівнювання рівнів розвитку. Цей процес поступового зближення країн соціалізму цілком певно проявляється нині як закономірність»²⁸.

Поступове формування інтернаціональної спільності націй, що живуть у країнах соціалістичної співдружності, здійснюється під впливом ряду сприятливих об'єктивних та суб'єктивних факторів. Ця спільність базується на однотипних суспільних відносинах, економічній, політичній та ідеологічній основах. Важливою умовою її виникнення і розвитку є відсутність класових і національних антагонізмів, дальше підвищення рівня соціальної однорідності в соціалістичних країнах.

Формування інтернаціональної спільності народів країн соціалістичної співдружності відбувається на основі глибокого пізнання законів суспільного розвитку, шляхом свідомого регулювання комуністичними партіями цих країн об'єктивних явищ у соціально-економічному і духовному житті. І, безумовно, велику роль у створенні інтернаціональної спільності націй, що населяють країни соціалістичної співдружності, відіграє радянський народ як нова історична спільність людей. Створені ним економіка, багатонаціональна культура, всі матеріальні та духовні цінності, його багатющий досвід становлять своєрідне ядро, навколо якого формується економічна та культурна спільність країн соціалізму.

А. И. Холмогоров

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОЕ ЕДИНСТВО.
РОЖДЕННОЕ ВЕЛИКИМ ОКТЯБРЕМ

Резюме

В статье на основе марксистско-ленинской методологии, документов КПСС, положений и выводов, содержащихся в докладах и выступлениях Генерального секретаря ЦК КПСС, Председателя Президиума Верховного Совета СССР товарища Л. И. Брежнева, рассмотрены объективные и субъективные факторы возникновения и развития советского народа как новой исторической социально-классовой, интернациональной общности людей.

²⁸ Матеріали XXV з'їзду КПКР, стор. 1.

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

В. Г. КОРОЛЬКО (Київ)

НАУКОВІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ ПАРТІЇ ПО ФОРМУВАННЮ І РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Одним із найголовніших підсумків революційно-перетворюючої діяльності Комуністичної партії, всього радянського народу за роки соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні є утвердження радянського способу життя. «Атмосфера справжнього колективізму і товарищескості, згуртованість, дружба всіх націй і народів країни, які міцніють день у день, моральне здоров'я, яке робить нас сильними, стійкими,— такими є яскраві грані нашого способу життя, такими є великі завоювання соціалізму, що увійшли в плоть і кров нашої дійсності»¹.

Радянський спосіб життя як нове соціальне явище складався не стихійно, він формувався цілеспрямовано, на основі пізнання об'єктивних законів суспільного розвитку і відповідно до ідеалів робітничого класу, які знайшли своє втілення в марксистсько-ленінському революційному вченні, в соціальній політиці КПРС. Історія соціалістичного будівництва в СРСР після Великої Жовтневої соціалістичної революції була одночасно й історією формування радянського способу життя. Новий спосіб життя прокладав собі шлях у ході боротьби передового революційного робітничого класу на чолі з Комуністичною партією проти укладів і устоїв життя повалених експлуататорських класів. Спрямовуючи діяльність робітничого класу і всіх трудящих мас на розв'язання корінних економічних, соціальних, політичних, ідеологічних і культурних завдань, Комуністична партія на кожному етапі історії соціалістичного будівництва виробляла науково обґрунтовану політику, невід'ємною і складовою частиною якої були й питання формування нового способу життя людей.

Наші ідейні вороги твердять нібито на протязі попередніх десятиріч соціалістичного будівництва проблеми способу життя і, зокрема, формування і розвитку радянського соціалістичного способу життя не були в центрі уваги теоретичної і практичної діяльності КПРС. Навпаки, незважаючи на те, що самі терміни «спосіб життя», «соціалістичний спосіб життя» рідко вживалися, вся діяльність Комуністичної партії, натхненна праця всього радянського народу були спрямовані на формування, утвердження і розвиток нового способу життя.

Невичерпним теоретичним джерелом діяльності партії завжди було марксистсько-ленінське вчення революційного перетворення суспіль-

---

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 98.

ства, будівництва соціалізму і формування на його основі нового соціалістичного способу життєдіяльності людей.

Основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс довели, що людина, її спосіб життя змінюються лише в ході зміни матеріальних умов життя, усієї системи суспільних відносин. Розробляючи матеріалістичну концепцію способу життя, вони, насамперед, показали, що між способом життя людей і способом матеріального виробництва існує органічний взаємозв'язок.

К. Маркс і Ф. Енгельс писали, що спосіб виробництва є не тільки спосіб виробництва необхідних засобів до життя, відтворення фізичного існування індивідів, а «ще в більшій мірі, це — певний спосіб діяльності даних індивідів, певний вид їх життєдіяльності, їх певний *спосіб життя*»².

Класики марксизму-ленізму підкреслювали, що з ліквідацією капіталістичного способу виробництва й усіх суспільних відносин, які на них базуються, і переходом до соціалізму відбувається приведення виробничих відносин у відповідність з рівнем і характером розвитку продуктивних сил, за якого вперше в історії людства створюються найсприятливіші умови для життєдіяльності трудящих, для повного задоволення їх матеріальних і духовних потреб, для всебічного розвитку членів суспільства. Утвердження комуністичної суспільно-економічної формації, вважали вони, означає якісну зміну у способі виробництва матеріальних благ, у суспільному ладі й на цій основі — у способі життя людей, у способі їх мислення і поведінки, в самій структурі якісних властивостей особи.

Основоположники наукового комунізму, розглядаючи спосіб життя як цілісне суспільне явище, показали, що спосіб життєдіяльності людей визначається, з одного боку, рівнем розвитку продуктивних сил суспільства (рівень прогресу, науки і техніки, продуктивність, зміст і характер праці тощо), і, з другого, характером виробничих відносин, соціально-політичним ладом даного суспільства. При цьому вплив існуючої системи суспільних відносин на спосіб життя є вирішальним. Яка суспільно-економічна формація, такий і спосіб життя людей.

Важливе значення для вироблення політики партії по формуванню і розвитку соціалістичного способу життя мали положення К. Маркса і Ф. Енгельса про те, що спосіб життєдіяльності індивідів значною мірою залежить від розвитку не тільки економічних, але й політичних і культурних умов життя людей, моралі й моральних принципів, що утвердились у суспільстві, а також від суб'єктивних устремлінь, волі й свідомості людей, їх орієнтацій на ті чи інші цінності життя. Розглядаючи спосіб життя як складне суспільне явище, вони завжди наголошували на необхідність розвитку його як матеріальних, так і духовних основ.

У становленні нового способу життя важливе місце посідає і діяльність самих індивідів, їх активність у матеріальному виробництві й духовному житті, ставлення до своєї повсякденної життєдіяльності. Діяльність людей спрямована на перетворення природи й суспільства. У ході діяльності відтворюються й розвиваються продуктивні сили, суспільні відносини, створюється матеріальна й духовна культура, твориться сам спосіб життя. В. І. Ленін звертав особливу увагу на виховання у трудящих нового ставлення до своєї трудової діяльності, до праці. Соціалістична революція, писав він, саме й поклала початок повороту мас у їх ставленні до праці, повороту, труднішого,

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 19.

істотнішого, докоріннішого, вирішальнішого, ніж скинення буржуазії³.

Марксистсько-ленінська концепція способу життя була органічною частиною наукового вчення про соціалізм і комунізм. Концепція способу життя, проходячи через усі праці класиків марксизму-ленінізму, постійно збагачувалась, стаючи невід'ємним елементом науково розроблених теоретичних основ будівництва нового суспільства. На основі ідей К. Маркса і Ф. Енгельса в працях В. І. Леніна (особливо післяжовтневого періоду), в документах КПРС отримала розвиток цільна система поглядів на соціалістичний спосіб життя, на шляхи його формування і розвитку.

Формуванню основ радянського способу життя поклала початок Велика Жовтнева соціалістична революція, яка ліквідувала приватну власність на знаряддя і засоби виробництва, знищила експлуатацію людини людиною й ті устої, що закріплювали знедолене і безправне життя трудящих, зробила народ господарем усіх матеріальних і духовних багатств своєї батьківщини. В історичних документах Жовтневої революції, якими були декрети другого Всеросійського з'їзду Рад, наступні декрети Радянського уряду, в «Декларації прав народів Росії», «Декларації прав трудящого й експлуатованого народу», в Програмі партії, прийнятій на VIII з'їзді РКП(б), були сформульовані головні принципи, на основі яких розпочалася реальна перебудова життя трудящих на соціалістичних засадах. Керований Комуністичною партією, робітничий клас у союзі з трудовим селянством повів рішучу боротьбу не лише проти залишків експлуаторських класів, а й проти того способу життя, традицій, уявлень, які були притаманні старому суспільству.

Між капіталізмом і соціалізмом, писав К. Маркс у «Критиці Готської програми», лежить перехідний період, сутність якого полягає у боротьбі вмираючого капіталізму і соціалізму, що стверджується, у революційному перетворенні першого в друге⁴. «...Стан переходу,— переходу від старого до нового,— є стан росту цього нового»⁵,— писав В. І. Ленін. Характерною особливістю способу життя перехідного періоду від капіталізму до соціалізму в нашій країні була велика диференційованість, переплетення старих і нових елементів життєдіяльності, яке зумовлювалося багатоукладністю економічного життя. Так, деякі народності Крайньої Півночі й Середньої Азії не пройшли стадії капіталістичного розвитку і їх спосіб життя базувався на патріархальному укладі. Носіями дрібнотоварного укладу виступали численні маси селян, кустарів і ремісників, що становили більшість населення країни, і яким був притаманний дрібнобуржуазний спосіб життя. Приватнокапіталістичний уклад був представлений дрібними капіталістичними торговими підприємствами в місті й куркульськими господарствами на селі. Цей прошарок населення був носієм старого, буржуазного способу життя.

Провідне місце в економіці перехідного періоду посідав соціалістичний зміст способу життя, що формувався. Робітничий клас виступав носієм нових, соціалістичних суспільних відносин і відігравав провідну роль у перетворенні усіх сторін життя. Елементи нового способу життя, що зароджувалися у робітничому середовищі ще в ході революційної боротьби до Жовтня і проявлялися у пролетарській солідарності, товариськості, взаємодопомозі, взаємопідтримці, пролетарській ети-

³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 5.

⁴ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, стор. 28.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 145.

ці і взаєминах, у почуттях ненависті до несправедливості, експлуатації й гніту, дістали простір для свого ствердження і розвитку після революції. В цьому головну роль відігравала політика Комуністичної партії. Уже в ході Жовтневої революції, в перші роки Радянської влади партією під керівництвом В. І. Леніна були зроблені рішучі кроки по шляху знищення буржуазних і створення соціалістичних форм життя. У працях Володимира Ілліча «Чергові завдання Радянської влади», «Як організувати змагання?», «Великий почин», «Про кооперацію» та інших націоналізація фабрик, заводів, землі розглядалась як початок економічної реорганізації суспільства, створення справді колективного соціалістичного виробництва і розвитку на цій основі нових форм соціалістичної організації і принципів життєдіяльності людей.

У процесі соціалістичного будівництва утверджувалося колективне виробництво без експлуататорів, виробництво трудівників, що працюють на себе, на своє суспільство і одержують винагороду залежно від кількості і якості праці. В нашій країні відбулася, писав В. І. Ленін, «велика зміна праці підневільної працею на себе, працею, плано-мірно організованою в гігантському, загальнодержавному (до певної міри і в інтернаціональному, в світовому) масштабі...»⁶. Це стало фундаментом, на якому утверджувалися такі принципи нового способу життя, як «хто не працює, той не їсть», «всі за одного і один за всіх» й багато інших, що відповідали інтересам робітничого класу, принципам соціалізму. Комуністична партія звертала особливу увагу на наполегливу і послідовну роботу, спрямовану на формування нового ставлення до праці, утвердження соціалістичної трудової дисципліни на виробництві, організацію змагання, на залучення мас до управління суспільством. Створення нових форм суспільних зв'язків між людьми, здійснення докорінних перетворень в усіх сферах суспільного життя В. І. Ленін розглядав як роботу багатьох років і десятиліть. Розв'язання цих завдань передбачалося ленінським планом побудови соціалізму в нашій країні.

Керуючись ленінськими положеннями про шляхи побудови соціалізму, КПРС послідовно проводила політику соціалістичної індустріалізації. В ході її зміцніла суспільна власність у вирішальній сфері економіки. Було забезпечено витіснення капіталістичних елементів у місті. Перемогу здобув соціалістичний уклад в промисловості. Справжньою революцією в способі життя багатомільйонних мас селянства стала політика колективізації сільського господарства. Колгоспний лад докорінно змінив соціально-економічне обличчя села, весь уклад життя селянства, зробив його соціалістичним.

Соціалістична індустріалізація і кооперування сільського господарства мали важливі наслідки для формування радянського способу життя. Ліквідація залишків експлуататорських класів усунула соціальну базу відтворення чужих соціалізмів і устоїв життя. Кількісне і якісне зростання робітничого класу збільшило число носіїв прогресивних елементів нового способу життя. Було створено найсприятливіші умови для швидкого поширення в суспільстві його ідеології, норм моралі, способу життєдіяльності. Одна з найважливіших сфер способу життя людей — сфера виробництва — стала соціалістичною як у місті, так і на селі. Індустріалізація країни і кооперування сільського господарства викликали до життя нові, соціалістичні традиції і звичаї, соціальні ідеали, моральні цінності і потреби, сприяли ліквідації, особливо на селі, традиційних патріархальних рис життя, приватно-

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 191.

власницьких настроїв, ізоляваності людей, недовір'я і ворожнечі між ними. Соціалістичний спосіб життя з перемогою соціалізму став відною формою життєдіяльності людей.

Надзвичайно важливе значення для формування соціалістичного способу життя мало не тільки створення нових матеріальних і соціальних відносин у суспільстві, але й формування нової людини. Наочним прикладом цього була культурна революція — складова частина ленінського плану побудови соціалізму в СРСР. Здійснюючи її, Комуністична партія ставила перед собою завдання не лише залучити трудящі маси до досягнень науки і культури, а й до самого процесу творення культурних і духовних цінностей. У ході культурної революції в нашій країні була створена нова, радянська інтелігенція, широкі трудящі маси прилучались до політики, знань, естетичних цінностей, сформувалась дійсно народна, соціалістична культура. Якщо соціалістичні перетворення в економічній і політичній структурі нашого суспільства сприяли докорінним змінам у відносинах між людьми, то наслідком культурної революції були докорінні зміни у свідомості людей, поширення наукової соціалістичної ідеології та організації на її принципах усього духовного життя народу.

Формуванню радянського способу життя у величезній мірі сприяла ленінська національна політика партії. Здобувши державну самостійність, десятки раніше пригноблених і відсталих націй і народностей подолали вікову економічну і культурну відсталість, прилучились, минаючи капіталістичну стадію розвитку, до вищих, соціалістичних форм господарювання і культури. Скасування всяких національних привілеїв і обмежень, встановлення рівноправності націй і народностей, забезпечення їх фактичної рівності і утвердження дружби народів на принципах пролетарського інтернаціоналізму стали знаменною рисою соціалістичного укладу життя. В результаті здійснення ленінської національної політики утвердився інтернаціональний характер радянського способу життя.

Радянський спосіб життя з самого початку формувався на принципах соціалістичної демократії, яка знайшла своє втілення, зокрема, в діяльності Рад, що виражали інтереси всіх верств соціалістичного суспільства, сприяли залученню народних мас до активного управління всіма сферами суспільного життя. Участь найширших мас трудящих в управлінні суспільними справами розвивалась через зміцнення політичної системи соціалістичного суспільства, яка охоплювала, крім Рад, різноманітні громадські організації.

Ядром політичної системи радянського суспільства була і є КПРС — керівна і спрямовуюча сила нашого суспільства, яка визначає генеральну перспективу його розвитку, керує творчою діяльністю радянського народу, науково обґрунтовує боротьбу трудящих за соціалізм і комунізм. Комуністична партія, здійснюючи свою соціальну політику, постійно дбала про зростання матеріального добробуту трудящих, поліпшення їх побутових умов, розвиток системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, впровадження в усі сфери життя справді соціалістичних засад.

Перехідний період завершився перемогою соціалізму. Згідно з досягнутим рівнем розвитку матеріальних, соціально-політичних і духовно-моральних передумов на той час в нашій країні склався в загальних рисах і соціалістичний спосіб життя. **«Під керівництвом Комуністичної партії, — як зазначалося у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — трудящі нашої країни успішно справилися з найголовнішим і найскладнішим**

завданням соціалістичної революції — будівничим. Було втілено в життя ленінський план будівництва соціалізму, який охоплює всі основні сфери життя суспільства»⁷.

Наступні десятиріччя являли собою новий етап у формуванні і розвитку радянського способу життя. В цей період наш народ під керівництвом Комуністичної партії забезпечив зміцнення завоювань соціалізму і побудову розвинутого соціалістичного суспільства. В результаті всіх перетворень змінилися соціальні, матеріальні й духовні умови життя людей. Утвердився соціалістичний спосіб життя у такій конкретно-історичній формі, як радянський спосіб життя. На цьому етапі елементи нового способу життя зміцнили в усіх галузях людської життєдіяльності і поступово переросли в цілісну систему якісно вищих життєвих форм, які відбивають об'єктивні риси власне соціалістичних суспільних відносин і ввійшли у плоть і кров радянських людей, стали критерієм їх політичних, ідейних і моральних принципів.

Якісно новою стала економічна основа способу життя радянських людей, яка нині являє собою зрілу, технічно оснащену систему господарства як у місті, так і на селі. Економіка Радянського Союзу стала єдиним народногосподарським комплексом. При збереженні провідної ролі робітничого класу відбулося зближення усіх класів і соціальних груп, утвердження соціальної однорідності соціалістичного суспільства. Відбувається далі стирання істотних відмінностей між фізичною і розумовою працею, між умовами праці і життя у місті і на селі. Докорінні зміни відбулися у розвитку соціалістичної демократії і у сфері культури. Велетенські зрушення, що сталися в нашій країні за роки Радянської влади, знайшли своє яскраве відображення у новій Конституції СРСР. «В СРСР,— як констатується в новій Конституції,— побудовано розвинуте соціалістичне суспільство. На цьому етапі, коли соціалізм розвивається на своїй власній основі, все повніше розкриваються творчі сили нового ладу, переваги соціалістичного способу життя, трудящі все ширше користуються плодами великих революційних завоювань»⁸.

Радянський спосіб життя, що сформувався в нашій країні і досяг своєї зрілості, в усіх своїх характерних рисах і особливостях докорінно відрізняється від буржуазного способу життя. Якщо соціалізму органічно притаманні вільна праця, визнання й оцінка трудового внеску кожної людини у справу комуністичного будівництва, то капіталізму властиві експлуатація людини людиною і оцінюється людина за розміром капіталу і доходів. Зневажанню людської гідності в умовах капіталістичного способу життя соціалізм протиставляє колективізм, почуття товаришкості, згуртованість і дружбу всіх народів, високу комуністичну свідомість, моральне здоров'я. Наш спосіб життя своєю суттю спрямований на швидке зростання суспільних продуктивних сил, на використання матеріальних, суспільно-політичних і духовних умов в інтересах суспільства і всіх трудящих з метою підвищення їх добробуту і створення належних передумов для всебічного і гармонійного розвитку особи.

З побудовою розвинутого соціалістичного суспільства в нашій країні почався новий етап дальшого розвитку і вдосконалення соціалістичного способу життя. Розвинутий соціалізм характеризується більш високим, якісно відмінним від попереднього періоду рівнем продуктив-

⁷ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 5.

⁸ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік.— «Радянська Україна», 8 жовтня 1977 р.

них сил, більшою мірою зрілості виробничих відносин. У зрілому соціалістичному суспільстві здійснюється гармонійний розвиток усіх його сторін: економічної, соціально-політичної й ідеологічної,— завдяки чому створюються найважливіші матеріальні і духовні передумови для всебічного розвитку особи, для дальшого розвитку соціалістичного способу життя і його поступового переростання, в міру створення відповідних умов, у комуністичний спосіб життя. Шлях до цього лежить через органічне поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму, через розв'язання головних завдань комуністичного будівництва: створення матеріально-технічної бази комунізму, формування комуністичних суспільних відносин і виховання нової, всебічно розвиненої людини.

Історичний досвід революційних перетворень у способі життя радянського народу показав, що однією з найголовніших закономірностей становлення і розвитку нового, соціалістичного способу життя є провідна роль робітничого класу в житті суспільства — передової суспільної сили, носія нових, соціалістичних суспільних відносин. «На досвіді нашої країни,— підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— було переконливо продемонстровано істинність фундаментального ленінського положення про те, що тільки робітничий клас, який веде Комуністична партія, здатний керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за повалення іґа капіталу, в ході самого повалення, в боротьбі за утримання і зміцнення перемоги, в справі створення нового суспільного ладу»⁹.

Робітничий клас на всіх етапах розвитку соціалізму справляв вирішальний вплив на всі соціальні групи суспільства як найпослідовніший носій ідеалів комунізму, наукового світогляду, ідеології марксизму-ленізму, що стала панівною ідеологією соціалістичного суспільства. Перетворення світогляду, ідеології, моральних норм робітничого класу у панівні, загальнозначущі для всіх трудящих і складає сутність процесу становлення соціалістичного способу життя з точки зору його змісту.

Ідейні й моральні якості, форми праці і побуту, культури і поведінки, що властиві робітничому класу, були головним ядром формування і розвитку єдиного радянського способу життя. Пригаманні робітничому класу характерні риси, такі як колективізм, революційність, свідомі дисципліна, патріотизм й інтернаціоналізм стали загальними і перетворились у головні цінності способу життєдіяльності всіх членів нашого суспільства. Моральні цінності робітничого класу ввійшли у свідомість усіх класів і соціальних груп, втілилися в їх житті, поведінці, зміцнюючи тим самим морально-політичну єдність всього радянського суспільства. Зростання творчої, перетворюючої ролі робітничого класу є закономірністю дальшого зміцнення і поступового переростання соціалістичного способу життя у комуністичний.

Найважливішою закономірністю формування і розвитку радянського способу життя, як показав історичний досвід соціалістичних перетворень в СРСР, є керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії. Немає й не могло бути іншої політичної сили, яка була б здатна з такою ж повнотою і послідовністю враховувати, поєднувати й координувати інтереси і потреби всіх класів і соціальних груп, всіх націй і народностей, всіх поколінь нашого суспільства, як це робила і робить Комуністична партія. На всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва КПРС дбала про розвиток радянського способу життя,

⁹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 5.

спрямовувала свої зусилля на те, щоб робити все для блага людини, в ім'я людини. Завдяки послідовній боротьбі партії за досягнення цієї найвищої гуманної мети в нашій країні сформувався і продовжує удосконалюватися соціалістичний спосіб життя. Зв'язана з усім народом міцними, нерозривними узами, партія добилась того, що її помисли й ідеали перетворились у глибокі переконання радянських людей, органічно входять в їх діла і вчинки, стають нормою повсякденної життєдіяльності.

Успіх політики КПРС, як і всієї системи використовуваних нею економічних, політичних, ідеологічних, організаційних і виховних заходів, спрямованих на розв'язання таких проблем, як ліквідація протилежності, а потім істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, між містом і селом, на дальший розвиток братерського співробітництва між соціалістичними націями і народностями, полягає в тому, що партія завжди вміла виявити основні закономірності й найперспективніші тенденції історичного розвитку. Вона на кожному етапі творчо, на основі марксизму-ленінізму, оцінювала об'єктивну дійсність, нові явища суспільного життя і виробляла таку соціальну політику, яка найсприятливішим чином впливала на розвиток і гармонізацію життєдіяльності радянських людей.

Формування і зміцнення соціалістичного способу життя Комуністична партія тісно пов'язувала із створенням всього комплексу матеріальних і духовних умов життєдіяльності людей, адекватних соціалізму. На всіх етапах соціалістичного будівництва особливою турботою партії було неухильне поліпшення матеріальних умов життя — основи способу життя радянських людей. Зростання матеріального добробуту трудящих завжди підпорядковувалося основній меті комуністичного будівництва — забезпеченню передумов для всебічного розвитку особи.

Історичний досвід КПРС по будівництву соціалістичного суспільства переконливо показав, що задоволення зростаючих потреб трудящих є важливою закономірністю формування і розвитку соціалістичного способу життя. Політика партії полягала в тому, щоб в міру задоволення так званих первинних потреб матеріального характеру сприяти і цілеспрямовано формувати у людей потреби соціального й інтелектуального характеру — в суспільній діяльності, у поповненні знань, у високій культурі, міжособистісному спілкуванні, що свідчить про зростання багатства змісту соціалістичного способу життя. Партія завжди надавала виключного значення гармонійній рівновазі у розвитку як матеріальних, так і духовних потреб людини. Завдяки такій політиці у буднях соціалістичного будівництва формувалась і ґартувалась радянська людина. Вона сьогодні поєднує в собі ідейну переконаність і величезну життєву енергію, постійне прагнення до висот знання і культури, почуття колективізму і товариської взаємодопомоги. Радянська людина палко любить свою соціалістичну батьківщину. Змістом усього її життя стала натхненна, творча праця в ім'я комунізму.

Марксистсько-ленінське вчення і багатий досвід Комуністичної партії у справі соціалістичного будівництва мають величезне значення для розв'язання теоретичних і практичних завдань по дальшому удосконаленню соціалістичного способу життя в умовах розвинутого соціалістичного суспільства.

Розробляючи й здійснюючи свою соціальну політику, партія насамперед виходить з того, що розвиток нового способу життя відбувається у органічному зв'язку з розв'язанням головних завдань комуністичного

будівництва і передусім завдання створення матеріально-технічної бази комунізму. Це визначається тим, що економіка, матеріальне виробництво — основа, на якій розвивається соціальне, політичне й духовне життя суспільства, удосконалюється спосіб життя людей. Розробляючи економічну стратегію, партія підпорядковує її завданням і цілям, які мають безпосереднє відношення до розвитку соціалістичного способу життя. XXV з'їзд КПРС не випадково підкреслив, що найвищою метою партії «...було і лишається неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу»¹⁰. Всі величезні ресурси, які матиме наше суспільство, передбачається спрямувати на розв'язання соціально-економічних завдань, які стосуються «...насамперед **дальшого підвищення добробуту радянських людей, поліпшення умов їх праці і побуту, значного прогресу охорони здоров'я, освіти, культури — всього, що сприяє формуванню нової людини, всебічному розвитку особи, удосконаленню соціалістичного способу життя**»¹¹.

Партією визначені засоби й шляхи, які ведуть до цієї мети. Це — динамічний і пропорційний розвиток суспільного виробництва, підвищення його ефективності на основі органічного поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичних форм господарювання. «...Тільки на основі прискореного розвитку науки і техніки, — наголошувалось на XXV з'їзді КПРС, — можуть бути розв'язані кінцеві завдання революції соціальної — побудоване комуністичне суспільство»¹².

Особливість матеріально-технічної бази розвинутого соціалістичного суспільства полягає в тому, що на її основі стало можливим найбільш повно, комплексно вирішувати економічні й соціальні проблеми, все більше здійснювати корінний поворот економіки до розв'язання багатогранних завдань комуністичного будівництва. Посилення соціальної орієнтації народногосподарських планів, комплексний характер заходів партії стали важливим принципом її діяльності по дальшому розвитку соціалістичного способу життя.

Гармонійний розвиток радянського способу життя здійснюється на основі соціальної політики партії, яка охоплює цілий комплекс виробничої і позавиробничої сфер життя діяльності людей на різних рівнях: в масштабах всього суспільства, у рамках того чи іншого соціалістичного колективу, а також окремого індивіду. Головним завданням соціальної політики партії на рівні всього суспільства є забезпечення таких загальних змін соціалістичного способу життя, які з'являються в результаті розв'язання найбільш масштабних соціально-економічних і політичних завдань. Найголовнішими серед них є: забезпечення неухильного зростання продуктивності праці, прогресивних змін в її змісті і характері; неухильне піднесення матеріального рівня життя народу; найбільш повне задоволення матеріальних і духовних потреб трудящих; формування соціальної однорідності радянського суспільства через подолання істотних відмінностей між класами і соціальними групами, між містом і селом; інтернаціоналізація соціалістичного суспільства, дальше зміцнення єдності і братерства всіх націй і народностей нашої країни; дальший розвиток соціалістичної демократії; піднесення ідейного і культурного рівня радянських людей. Удосконалюючи об'єктивні соціально-економічні і політичні умови, в яких протікає життєдіяльність людей, партія тим самим регулює систему

¹⁰ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 44.

¹¹ Там же, стор. 45.

¹² Там же, стор. 53.

відносин між суспільством в цілому і його окремими членами, враховуючи як загальні, так й індивідуальні потреби.

Комплексний характер соціальної політики партії по удосконаленню соціалістичного способу життя охоплює також цілий ряд заходів, спрямованих на розвиток життєдіяльності людей на рівні колективу. Соціалістичний виробничий колектив — це те соціальне оточення, яке безпосередньо впливає на життєдіяльність особи, стимулює її трудову й громадсько-політичну активність, виховує у людини такі риси характеру, які найбільше відповідають змісту соціалістичного способу життя. Звертаючи особливу увагу на розвиток трудових колективів — основних осередків соціалістичного суспільства, XXIV з'їзд КПРС наголосив, що «тут важливе поле боротьби за підвищення трудової й громадської активності радянських людей. Тут формуються нові, соціалістичні якості трудящих, складаються відносини дружби і товариської взаємодопомоги. Відповідальність кожного перед колективом і відповідальність колективу за кожного працівника — ось невід'ємна риса нашого способу життя»¹³.

Трудовий колектив — це школа формування соціалістичного типу особи. Від трудового колективу, в якому працює людина, набагато залежить, чи втілює вона в своїй конкретній діяльності норми, цінності і вимоги соціалістичного способу життя. У колективі особа проявляє свою трудову й громадську активність, відчуває суспільне визнання своєї праці, свій зв'язок з суспільством в цілому. Саме в колективі загальні принципи й цінності соціалістичного способу життя, що формуються на рівні суспільства, перевіряються і закріплюються власним трудовим досвідом людини. Тут формуються міцні установки, стійка орієнтація особи на певний тип поведінки, що відповідає інтересам всього суспільства й колективу.

Сприяючи розвитку соціалістичних трудових колективів, партія прагне конкретизувати досягнення соціалістичного способу життя, зробити їх доступними для кожного рядового трудівника. Цьому підпорядковане планування соціального розвитку колективів промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, районів, міст і більш значних регіонів. В «Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» звертається увага на те, щоб «...здійснити розробку комплексних програм з найважливіших науково-технічних, економічних і соціальних проблем. Поліпшувати комплексне планування економічного і соціального розвитку на підприємствах, в об'єднаннях, у районах і містах»¹⁴. Воно, передбачаючи комплексне розв'язання завдань соціального розвитку колективів, охоплює всі найголовніші елементи життєдіяльності людини. Конкретизуючи свою соціальну політику через плани соціального розвитку колективів, партія прагне до того, щоб у їх розробці й здійсненні якомога ширше використовувався місцевий досвід та ініціатива.

Удосконалення соціалістичного способу життя, що здійснюється на основі соціальної політики партії, міцно пов'язане з розв'язанням завдань щодо реалізації індивідуальних інтересів, потреб і здібностей. Багато тут залежить від самої людини, її культури, освіти, здібностей, ціннісних установок, морально-психологічних властивостей. Вирішальним фактором формування цих цінностей людини є політика партії по вихованню трудящих, прищепленню індивіду високих культурних, моральних, політичних і етичних норм, що відповідають інтересам і цілям як комуністичного будівництва, так і інтересам кожної радянської

¹³ XXIV з'їзд КПРС. Стенографічний звіт. т. 1, стор. 100.

¹⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 192.

людини. Завдання соціальної політики КПРС по формуванню й удосконаленню соціалістичного способу життя на рівні особи в цілому своїх основних напрямках співпадають із завданнями формування нової людини, з комуністичним вихованням трудящих.

Всебічний розвиток людини — це не тільки кінцева мета комуністичного будівництва, а й повсякденна турбота партії про розвиток соціалістичного способу життя. Адже даліше удосконалення соціалістичного способу життя і формування нової людини виступають як єдине завдання.

Величезну увагу приділяє КПРС розвитку позавиробничої сфери соціалістичного способу життя і особливо побуту й дозвілля радянських людей. Тут передбачається здійснення цілого комплексу соціальних заходів, які охоплюють, крім підвищення матеріального добробуту, розвиток охорони здоров'я і забезпечення відпочинку трудящих, поліпшення і удосконалення рівня споживання і обслуговування, соціального забезпечення, механізації найбільш трудомістких видів домашньої праці, розширення мережі дошкільних установ, розвиток громадського транспорту, засобів зв'язку та інше. Такі соціальні заходи сприяють вивільненню часу для культурного відпочинку людини, її саморозвитку, навчання, активної участі у громадському житті тощо.

Якісно новим змістом сповнюються форми життєдіяльності радянських людей, пов'язані з підвищенням освіти, професійної майстерності, піднесення їх загальнокультурного рівня. Це доводить, що партія всю свою політику в сферах матеріального і духовного життя суспільства підпорядковує інтересам розвитку людини. На цьому і ґрунтується принцип гуманізму соціальної політики КПРС по удосконаленню соціалістичного способу життя.

Дальший розвиток соціалістичного способу життя КПРС зв'язує з постійним удосконаленням ідейно-виховної роботи. Велика увага приділяється комплексному підходові в постановці всієї справи виховання, який означає: використання всіх засобів ідейно-політичного трудового і морального виховання; формування у особи якостей, не обхідних для життя в розвинутому соціалістичному суспільстві; диференційований підхід до різних груп населення з урахуванням демографічних, професійних і інших факторів. Здійснюючи комуністичне виховання радянських людей, формуючи у них високі моральні якості і свідомість, партія активно бореться не тільки проти спроб буржуазної ідеології і пропаганди насадити в нашому суспільстві буржуазний спосіб життя, а й проти тих окремих елементів у нашому середовищі які намагаються вести несоціалістичний спосіб життя.

Виховна робота партії здійснюється у нерозривному зв'язку принципом класового підходу, комуністичної цілеспрямованості в удосконаленні і розвитку соціалістичного способу життя. Політика КПРС спрямовується на те, щоб інтереси, цілі та ідеали робітничого класу які відображають інтереси всього народу, діставали якомога ширшої розвитку.

Королько В. Г.

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ПОЛИТИКИ ПАРТИИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ И РАЗВИТИЮ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Резюме

В статье анализируются основные этапы и общие закономерности становления советского образа жизни, исследуются научные основы социальной политики КПС по его формированию и развитию, комплексный характер мероприятий партии в этом вопросе.

На допомогу викладачу історії

КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ, ПРИСВЯЧЕНИХ ВЕЛИКІЙ ЖОВТНЕВІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

Теми 1 і 2 розділу «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і побудова соціалізму в СРСР» належать до найважливіших у курсі історії середньої школи.

У процесі вивчення на уроках цих питань величезне значення має використання постанови ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», в якій наголошується: «Глибоко і всебічно розкривати всесвітньо-історичне значення Жовтневої революції, положення і висновки, дані в працях В. І. Леніна, документах КПРС, міжнародного комуністичного руху, в доповідях і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва та інших керівників партії»¹.

При підготовці до викладання цих тем учителі мають звернути особливу увагу на підбір допоміжного матеріалу, повинні продумати методичку викладу матеріалу, його дохідливість до учнів. При опрацюванні теми велике значення має також використання місцевих краєзнавчих матеріалів. Так, певного досвіду в цій справі набули вчителі Чернігівщини. На більшості уроків названої теми вони знайомлять учнів з окремими місцевими подіями, фактами, а також проводять спеціальний урок «Встановлення Радянської влади на Чернігівщині».

Кращі вчителі області складають перспективні плани використання краєзнавчих матеріалів з найважливіших тем курсу, де передбачається, який факт або подію з історії Чернігівщини використати, де їх знайти і якими методами опрацювати.

Висвітлюючи обстановку в країні після Лютневої революції, вчитель Добрянської середньої школи Ріпкінського району О. Ф. Поздняков розповідає учням, що в той час повсюдно почали виникати Ради робітничих і солдатських депутатів. Для підтвердження цього він зачитує спогади А. І. Прянішнікової².

«...У селищі одразу ж після Лютневої революції бурхливо зростала політична активність населення. В квітні 1917 року на одних із зборів трудящих Добрянки, що перетворилися на великий мітинг, було ухвалено рішення створити Раду робітничих депутатів.

...На перших же загальних зборах громадян Добрянки було поставлено питання про потребу скасувати розпорядження управи про користування луками, перерозділити всі лучні землі і надати їх сім'ям робітників, солдатів, вдовам та малоімущим...

Добрянська Рада робітничих депутатів встановила тісний зв'язок з Гомельською і Новобілицькою Радами робітничих депутатів, а також з полковими Радами солдатських депутатів у Гомелі. Ми регулярно одер-

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 28.

² А. І. Прянішнікова — член президії Добрянської Ради робітничих депутатів у 1917 р., вчителька Олександрівської школи, делегат з'їзду вчителів-інтернаціоналістів у червні 1918 р., секретар Городнянського повітового комітету КП(б)У.

жували газети «Правда», «Окопная правда», масову літературу, яку видавали більшовицькі організації»³.

Знайомлячи учнів з Квітневими тезами В. І. Леніна, вчителі середніх шкіл міста Чернігова підкреслюють, що ленінську працю, в якій висунуто головне завдання — здійснити перехід до соціалістичної революції, з великою радістю зустріли як трудящі всієї країни, так і трудящі Чернігівщини. Тези викликали лють у ворогів пролетаріату. Розгорнулася наклепницька кампанія проти більшовиків і Володимира Ілліча Леніна. Трудящі маси на це відповіли гнівними резолюціями протесту. Далі зачитується резолюція мітингу солдатів, що відбувся у м. Чернігові 29 квітня 1917 р.:

«Ми протестуємо проти розгнужданого і наклепницького цькування буржуазними газетами та їх прислужниками солдатів, робітників, газети «Правда» і товариша Леніна. «Руки геть!» — говоримо ми цим панам.— «Вам не вдасться посяяти ворожнечу між робітниками й солдатами і їх найбільш вірним і послідовним представником товаришем Леніним!

Від усієї душі вітаємо Петроградську Раду робітничих і солдатських депутатів, газету «Правда» і дорогого нам товариша Леніна...»⁴.

Розповідаючи про боротьбу більшовиків за маси, учитель Дніпровської середньої школи Чернігівського району, кавалер ордена Леніна І. П. Чернінко зазначає, що велику роль у поширенні більшовицьких ідей серед мас відіграли газети і журнали, зокрема газета «Правда», в якій майже щодня публікувалися статті В. І. Леніна. 23 квітня у с. Навози (нині Дніпровське) цього ж району на сільському майдані зібралося близько 300 селян. Збори прийняли рішення надіслати привітання газеті «Правда» і дорогому Володимиру Іллічу. 6 травня 1917 р. привітання було опубліковано в «Правде».

«З далекої глушини,— писали селяни,— куди долітає твій сміливий клич, клич боротьби з поміщицькою і капіталістичною Росією, вітаємо тебе як істинну захисницю інтересів робітничого класу і багатомільйонного селянства. Лише в «Правде» ми читаємо всю правду про те, кому потрібна братовбивча війна: поміщикам і капіталістам, що збагачуються за рахунок безмежного моря крові наших братів. Брешуть ті, хто від імені селян кличе наших братів на смерть, ніби для оборони. Селянству потрібні мир, земля і свобода!

Хай живе «Правда»! Хай живуть лозунги «Правды» — мир і братерство народів!»⁵.

У Чернігівській школі-інтернаті, що носить ім'я Ю. М. Коцюбинського, зібрано багато цікавих матеріалів про його діяльність. Так, розповідаючи учням про події, які відбувалися в Петрограді в 1917 р., вчителька О. Ф. Книш наголошує, що прапорщик 180 запасного полку Ю. М. Коцюбинський — пропагандист і агітатор більшовицької військової організації при Петроградському комітеті партії — закликав солдатів взяти участь у липневій демонстрації. 3 липня 1917 р. він повів полк до Таврійського палацу, де засідав Центральний Виконавчий Комітет Рад. Полкові уповноважені передали членам ЦВК наказ солдатів про негайне взяття влади в свої руки. Однак есеро-меншовицькі ватажки і слухати не хотіли про це⁶.

³ Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, Чернігів, 1958, стор. 57—59.

⁴ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов в 3 томах, т. 1, К., 1957, стор. 398.

⁵ Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917—1919 гг.). Сборник документов и материалов, Чернигов, 1957, стор. 33.

⁶ А. Д. Ярошенко. Юрий Михайлович Коцюбинский, К., 1965, стор. 32.

«4 липня, коли ще можливий був мирний розвиток вперед російської революції,— продовжує вчителька,— почалася нова, ще грандіозна демонстрація солдатів і робітників столиці. І Юрій Михайлович знову на чолі представників свого полку. Проте, незважаючи на мирний характер демонстрації, буржуазний Тимчасовий уряд придушив її. Почалися масові арешти»⁷. Тимчасовий уряд заарештував і Юрія Михайловича. Слідча комісія обвинуватила його в державній зраді. За цю провину Ю. М. Коцюбинський підлягав смертній карі.

Далі вчителька зачитує рішучий протест учасників Чернігівської губернської партійної конференції в зв'язку з арештом Ю. М. Коцюбинського, в якому зазначалося, що «він був і залишається послідовним і стійким марксистом і всі ці звинувачення є лише випробуваною зброєю контрреволюційної буржуазії»⁸.

Учитель Чернігівської СШ № 4 М. Г. Ярковий зазначає, що під час корніловського заколоту більшовицька організація мобілізувала робітників і солдатів на боротьбу з контрреволюцією. Очолювані більшовиками В. М. Примаковим і Ф. І. Кремницьким, солдати Чернігівського гарнізону заарештували групу офіцерів, яка пробиралася з штабу Корнілова до Києва. В. М. Примаков і Ф. І. Кремницький тоді служили рядовими 13-го піхотного полку, що розташовувався у Чернігові⁹.

Далі зачитується уривок із статті «Рабочий путь», надрукованої в газеті «Правда» 1 листопада 1917 р. «Нарешті і наша Рада робітничих і солдатських депутатів стала на правильний шлях захисту інтересів робітничого класу. На останньому засіданні Ради 10 жовтня було прийнято резолюцію, запропоновану товаришами більшовиками, яка висловлювала недовіря Тимчасовому уряду і вимагала скликання Всеросійської Ради робітничих і солдатських депутатів...

Це перший випадок прийняття в Чернігівській Раді резолюції більшовиків...»¹⁰. Учням ставиться запитання: «Які можна зробити висновки?». «Як і по всій країні, в Чернігові відбулася більшовизація Ради» — відповідь учнів.

При вивченні теми «Ленінський план збройного повстання» вчитель Щорської СШ № 1 П. П. Герб говорить, що під керівництвом більшовиків створювалися загони Червоної гвардії. Активним організатором Червоної гвардії на Путілівському (нині — Кіровський) заводі був наш земляк, робітник цього ж підприємства Г. І. Самодід. Учитель зачитує уривок із збірника документів з історії лєнінградських заводів у 1917 р.:

«Незвичайну активність в придбанні зброї проявляв шрапнельник Григорій Самодід. Всюди, де він з'являвся, розмова обов'язково велася про озброєння робітників. Самодід невтомно агітував: «Добуйте зброю, озбройтеся, збирайте сили для виступу. Цілими днями він нищпорив по військових частинах. Він знаходив гвинтівки, револьвери, холодну зброю. На власні, зароблені на заводі гроші, купував револьвери і віддавав їх червоногвардійцям, які не мали зброї... Самодід був одним з багатьох невтомних будівників і організаторів Червоної

⁷ М. С. Чуприна. Юрій Коцюбинський, К., 1971, стор. 8.

⁸ Большевикские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов, К., 1957, стор. 758.

⁹ Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область, К., 1972, стор. 106.

¹⁰ Хрестоматія з історії Чернігівщини, К., 1969, стор. 89.

гвардії, які віддавали весь свій час і силу справі підготовки збройного повстання»¹¹.

Активними учасниками Жовтневого збройного повстання у Петрограді були широко відомі партійні та військові діячі — вихідці з Чернігівщини: М. І. Подвойський — голова Петроградського військово-революційного комітету, В. О. Антонов-Овсієнко — секретар цього ж комітету, Ю. М. Коцюбинський — член комітету, командир червоногвардійського загону Московсько-Заставського району столиці, П. Ю. Дибенко — член комітету, голова Центробалту, В. М. Примаков — член Київського Комітету РСДРП(б). Про їх діяльність написано ряд художніх і документальних творів, з яких учителі використовують уривки для ілюстрації своєї розповіді, а також рекомендують ці твори учням для підготовки рефератів і для позакласного читання.

Наприклад, при вивченні теми «Жовтневе збройне повстання в Петрограді» вчителі багатьох шкіл області зачитують уривок з книги І. Цюпи «Через терни до зірок» про зустріч Ю. М. Коцюбинського і В. М. Примакова під час штурму Зимового палацу:

«Грозової ночі Юрій Коцюбинський повів гвардійців на штурм. Тисячі бородатих солдатів пішли за своїм вожаком, багато серед них було українців, які звали Коцюбинського батьком, не підозрюючи, що їхньому русобородому комісарові всього лише двадцять один рік...

Коцюбинський ждав. Хоч йому і не терпілося, але він знав, без наказу вступати в бій не можна...

Так, у напруженому чеканні минає ще кілька хвилин. Та ось із каламуті пошматованої вогнями, з темряви з'являється вістовий...

— Гей, гвардійці, хто у вас комісар? Я від Антонова-Овсієнка.

Коцюбинський виступив наперед. Він дивився на молоденького вістового і не вірив своїм очам. Та невже це Віталій? Звідки?

— Комісар Коцюбинський Вас слухає, — сказав він, і магаючись говорити спокійно.

В очах посильного штабу — подив, та він переборов у собі хвилювання і відкарбував кожне слово: «Товаришу комісар, Вам наказано виступати на лівий фланг...».

І вже після цього кинувся до бородатого комісара, якого нізащо б не влізнав, коли б той не назвався Коцюбинським.

— Юрку! Юрку! Друже, брате мій!

— Віталію! Приймаче! Звідки, яким вітром? — гаряче обіймав Примакова Коцюбинський...»¹².

Трудящі маси Чернігівщини гаряче вітали перемогу Жовтневої революції в Петрограді і заявили про свою повну підтримку Радянського уряду, очолюваного В. І. Леніним. На уроці «Боротьба за встановлення Радянської влади на Україні» вчителі Менського району розказують про Перший Всеукраїнський з'їзд Рад. На початку грудня, підтримуючи ініціативу Київської обласної Ради про скликання з'їзду, до Києва виїхали делегати від Чернігівщини. Але Центральна рада зірвала з'їзд. Тоді більшовики прийняли резолюцію перенести роботу з'їзду до Харкова. В числі 124 підписів під цією резолюцією стояли також підписи трьох делегатів від Сосниці, двох від Мени, одного з Ніжина, двох з Остра та інших міст губернії¹³. З'їзд відбувся 24—25 грудня 1917 р. у Харкові. Він проголосив Україну Республікою Рад, обрав керівні органи. До складу Центрального Виконавчого Комітету і одним із

¹¹ Бастионы революции. Сборник материалов из истории ленинградских заводов в 1917 году, Л., стор. 96—97.

¹² І. Цюп і а. Через терни до зірок, К., 1966, стор. 213—218.

¹³ «Деснянська правда», 13 грудня 1967 р.

заступників голови був обраний депутат із Сосниці С. В. Шелудько, членом уряду — Ю. М. Коцюбинський.

Враховуючи великий розмах революційних боїв, перший Радянський уряд — Народний Секретаріат — прийняв рішення 4 січня 1918 р. розпочати визвольний похід на Київ. Здійснення воєнних операцій було покладено на члена уряду Ю. М. Коцюбинського. У поході по розгрому військ Центральної ради взяв також участь організатор і командир полку Червоних козаків, член Київського партійного комітету В. М. Примаков. Велику допомогу у боротьбі з кадетсько-каледінською контрреволюцією на Півдні подав командуючий радянськими військами В. О. Антонов-Овсієнко.

Розповідаючи про Січневе збройне повстання у Києві, вчитель Чернігівської СШ № 22 М. І. Колодяжний зачитує уривок із спогадів А. Чеканівського про чернігівця В. А. Селюка, який влітку 1917 р. переїхав до Києва, де ввійшов до складу партійного комітету більшовиків і був обраний членом Київської Ради.

«...Володимир Андрійович розвинув незвичайно кипучу діяльність як серед Київського гарнізону, так і серед робітників. Він невтомно працював по організації повстання, обираючи для себе найнебезпечніші, найвідповідальніші ділянки бойового фронту.

Ось він на чолі арсенальців хоробро відбиває наступ жовтоблукитників. А тут, дивисься, він на вулицях керує загонами повсталих робітників і солдатів...». Володимир Андрійович Селюк загинув у Києві під час вуличних боїв з військами Центральної ради у січні 1918 р.¹⁴

На уроці «Встановлення Радянської влади на Чернігівщині» вчителі області показують складність боротьби з поміщиками і капіталістами, разом з тим підкреслюють, що йшов єдиний процес боротьби за перемогу Радянської влади в губернії, республіці та в усій країні в цілому. Вони пропонують учням такий план уроку: 1. Захоплення влади українською націоналістичною буржуазією; 2. Створення ревкомів та червоногвардійських загонів у містах і селах губернії; 3. Братня допомога червоногвардійських загонів і бітників Москви, Брянська, Курська, Мінська; 4. Збройна боротьба проти Центральної ради українських радянських військ та встановлення Радянської влади на Чернігівщині.

Записавши план, прослухавши розповідь учителя, дев'ятикласники одержують такі запитання і завдання: 1. Коли і як була встановлена Радянська влада у вашому селі або місті? 2. Назвіть перших керівників місцевих Рад, ревкомів, командирів червоногвардійських загонів; 3. Якщо у вашому селі (місті) є учасники Жовтневої революції, запишіть коротко їх спогади; 4. Прочитайте повість І. Цюпи «Через терни до зірок» і підготуйтеся до її обговорення в позакласний час; 5. Продовжуйте заповнювати таблицю подій Великої Жовтневої соціалістичної революції¹⁵:

Події, що відбувалися в Росії		Події, що відбувалися на Україні		Події, що відбувалися на Чернігівщині	
Дата	Зміст подій	Дата	Зміст подій	Дата	Зміст подій

¹⁴ Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 36.

¹⁵ Див.: М. М. Лисенко. Методика викладання історії Української РСР, ч. II, К., 1971, стор. 73. Таблицю почали вести на попередніх уроках.

Для виконання цих завдань учням рекомендована необхідна література.

Часто учителі міст Чернігова, Ніжина, Прилук, Остра, Мени та ін. урок на тему «Встановлення Радянської влади на Чернігівщині» проводять у краєзнавчих і шкільних музеях. Вони домовляються з працівниками музеїв, які питання слід висвітлити під час уроку-екскурсії.

Вивчаючи тему «Розвиток соціалістичної революції і зміцнення Радянської влади» користуються матеріалами шкільного музею вчителька Чернігівської СШ № 6 С. П. Склярова, учитель Берестовської середньої школи Борзнянського району, кавалер ордена Жовтневої Революції М. Ю. Барішевський.

Для кращого засвоєння матеріалу він опрацьовує з учнями «Хрестоматію з історії Чернігівщини», звертаючи їх увагу на «Об'яву ніжинського повітового старости від 23 травня 1918 року про негайне повернення поміщикам і куркулям майна, конфіскованого і розданого селянам органами Радянської влади»¹⁶⁻¹⁹. Після того як учні ознайомилися з цим документом учитель ставить їм такі питання: 1. Чому повітовий староста так турбувався про майно поміщиків та куркулів? Які порядки намагалися відновити гетьманці?

До матеріалів шкільного музею звертаються вчителі Семенівської СШ ім. В. І. Леніна, розповідаючи учням, що на початку березня 1918 р. під керівництвом партійної організації в містечку почав формуватися червоногвардійський загін. З усіх кінців до Семенівки йшли добровольці. Через три дні загін виріс до 400 чол. З Новозибкова надійшли гвинтівки, гранати, боєприпаси, кулемети і навіть кілька гармат. З бойовим Червоним прапором загін під командуванням М. Щорса вирушив на фронт, вів бої під Злинкою, Клинцями²⁰. На карті «Чернігівщина в роки промадянської війни» учні вивчали бойовий шлях загону.

Як показує досвід учителів Чернігівщини, використання краєзнавчих матеріалів при вивченні теми «Велика Жовтнева соціалістична революція» сприяє більш свідомому і міцному засвоєнню цієї важливої теми, допомагає вихованню в учнів радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму.

¹⁶⁻¹⁹ Хрестоматія з історії Чернігівщини, стор. 92.

²⁰ А. І. Левенко. Трудящі Чернігівщини в боротьбі за владу Рад (1917—1920 рр.), Чернігів, 1957, стор. 27.

Ю. Я. СІМЕНТОВ (Чернігів),
М. С. ЧУПРИНА (Чернігів)

ДОКУМЕНТИ та МАТЕРІАЛИ

БІЛЬШОВИКИ УКРАЇНИ В ЖОВТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

(Хроніка подій).

ЖОВТЕНЬ 1917 р.

1 жовтня — неділя

В. І. Ленін закінчив роботу над статтею «Чи вдержать більшовики державну владу?». Викривши наклепи кадетів, меншовиків і есерів на партію більшовиків, довівши, що в країні склалися об'єктивні і суб'єктивні умови для перемоги соціалістичної революції, він підкреслив, що «коли є в наявності ці умови, тоді не знайдеться тієї сили на землі, яка перешкодила б більшовикам, якщо вони не дадуть себе залакати і зуміють взяти владу, вдержати її до перемоги всесвітньої соціалістичної революції».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 273—315.

Харків. Відбулася губернська конференція РСДРП(б), на якій розглянуто питання про поточний момент (доповідач Ф. А. Сергеев (Артем), про вибори до Установчих зборів, доповіді з місць та організаційні питання, створено губернську комісію, якій було надано функції губернського комітету для проведення виборів.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 477—479; «Известия Юга» (Харків), №№ 171 і 172, 3 і 4 жовтня 1917 р.

Катеринослав. 1—2 жовтня. Відбулася губернська конференція РСДРП(б), на якій заслухано доповіді з місць, розглянуто організаційне питання, про вибори до установчих зборів, про з'їзд Рад, озброєння робітників та ін. Конференція ухвалила на виборах до Установчих зборів не вступати ні в які блоки з іншими політичними партіями і затвердила більшовицький список кандидатів до Установчих зборів.

«Звезда» (Катеринослав), №№ 101 і 103, 3 і 5 жовтня 1917 р.

Полтава. Загальні збори організації РСДРП більшістю голосів, відмежувавшись від меншовиків, ухвалили ввійти до складу РСДРП(б).

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 772.

Одеса. Загальні збори членів Союзу соціалістичної робітничої молоді заслухали звіт про діяльність Союзу і доповідь про завдання молоді в революції.

«Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 153, 10 жовтня 1917 р.

Мітинг солдатів запасного піхотного полка, заслухавши доповідь більшовика В. Г. Юдовського, ухвалив резолюцію з вимогою передачі всієї влади Радам, скликання Всеросійського з'їзду Рад, передачі землі революційним земельним комітетам.

«Голос пролетария», № 19, 4 жовтня 1917 р.

---

* Документи і матеріали під назвою «Більшовики України в Жовтневій революції» (Хроніка подій), опубліковані в №№ 3—10 «Українського історичного журналу» за 1977 р., підготували старші наукові співробітники Інституту історії партії при ЦК Компартії України П. Л. Варгатюк, Т. М. Колішер, В. Ф. Солдатенко, А. А. Соловйова.

2 жовтня — понеділок

Секретаріат ЦК РСДРП(б) направив Харківському, Катеринославському і Луганському комітетам РСДРП(б) листи про план роботи ЦК по створенню Всеросійської спілки гірників. ЦК вважав, що провідну роль в організації спілки мали відіграти робітники Донбасу.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. I, стор. 62.

Вінниця. Більшовицьким організаціям і групам губернії розіслано за підписом члена обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю, члена Вінницького комітету більшовиків М. П. Тарногородського звернення з приводу скликання губернської партійної конференції з таким порядком денним: новий етап революції і організація влади (доповідач Є. Б. Бош); перегляд партійної програми; вибори до Установчих зборів, на партійний з'їзд і до губернського комітету РСДРП(б), та ін.

Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. I, оп. I, спр. I, арк. 2.

Херсон. Голова комітету РСДРП(б) В. В. Ліпшиць в листі ЦК РСДРП(б) повідомляв про вихід більшовиків з об'єднаної організації і створення самостійної більшовицької організації, яка налічувала 120 членів партії.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. I, стор. 310—311.

3 жовтня — вівторок

Між 3 і 10 жовтня. В. І. Ленін нелегально повернувся з Выборга в Петроград, бере в свої руки безпосередню підготовку збройного повстання.

Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 372—374.

Секретаріат ЦК РСДРП(б), одержавши звістку комітету про приєднання Полтавської соціал-демократичної організації до РСДРП(б), у відповідь рекомендував йому керуватися в своїй діяльності рішеннями VI з'їзду партії, циркулярними листами, що їх надсилав ЦК. Зокрема, пропонувалось ознайомитися з циркулярним листом про скликання Всеросійського з'їзду Рад і зробити все можливе для виконання директив ЦК.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. I, стор. 64—65.

Київ. На засіданні Ради робітничих депутатів відбулися перевибори виконавчого комітету Рад. З 30 місць більшовики одержали 14.

«Киевская мысль», № 239, 4 жовтня 1917 р.

4 жовтня — середа

Харків. Пленум обласного комітету РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну обговорив звіт секретаря обласного комітету Ф. А. Сергеева (Артема), розглянув питання про друкарню, газету, стан у Донецькому басейні, та ін. Пленум ухвалив закріпити відповідальних працівників за окремими районами Донбасу. Головою обласного комітету РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну обрано В. О. Бистрянського (Ватіна).

«Звезда», № 118, 22 жовтня 1917 р.

Катеринослав. Об'єднана конференція фабрично-заводських комітетів, заслухавши доповідь про становище в Донецькому басейні, ухвалила резолюцію запропонувати більшовиком Е. І. Квірінгом, в якій висувалася вимога про перехід влади до рук Рад робітничих і солдатських депутатів.

«Звезда», № 104, 6 жовтня 1917 р.

Єнакієве. Голова комісії РСДРП(б) Я. З. Друян повідомляв у ЦК РСДРП(б), що в партійній організації налічувалось близько 1200 членів партії, які користувались великим впливом серед робітників.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. I, стор. 314.

Кременчук. Загальні збори організації РСДРП(б) заслухали доповіді про поточний момент і про наступну губернську конференцію РСДРП(б), розглянули організаційне питання. На зборах було обрано тимчасовий комітет РСДРП(б) в складі 25 чоловік.

«Дело революции» (Кременчук), № 57, 5 жовтня 1917 р.

5 жовтня — четвер

Раніше 5 жовтня. Видавництво «Прибой» випустило працю В. І. Леніна «Загрожує катастрофа і як з нею боротися».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 144—188; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 375.

ЦК РСДРП(б) заслухав доповідь Я. М. Свердлова про створення на Південно-Західному фронті обласного бюро військових організацій РСДРП(б). Вирішено виділити бюро 2—3 тис. крб. для видання газети.

Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б), стор. 75.

Бахмутський повіт. Відбувся Веровський районний з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів, який пройшов під впливом більшовиків.

Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, стор. 248.

Кременчук. Тимчасовий комітет більшовиків обрав бюро комітету з 7 чол. і 3 делегатів на губернську партійну конференцію в Полтаві. Прийнято рішення партійну організацію будувати порайонно. По два чоловіка делеговано у виконавчий комітет Ради і в Центральне бюро професійних спілок. Вирішено утворити більшовицьку фракцію в Раді, а також випустити відозву до робітників і солдатів у зв'язку з створенням у місті самостійної більшовицької організації.

«Дело революции» (Кременчук), № 61, 10 жовтня 1917 р.

Одеса. Оpubліковано повідомлення про організацію Червоної гвардії залізничників, у яку записалось 100 чоловік. Організаторами Червоної гвардії були більшовики П. П. Мізікевич, К. Т. Непомнящий та ін.

«Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 149, 5 жовтня 1917 р.

6 жовтня — п'ятниця

Катеринослав. В газеті «Звезда» надруковано звернення ЦК РСДРП(б) «Перед з'їздом Рад», яке закликало до посилення боротьби проти контрреволюційної буржуазії і угодовців, до активної участі у підготовці II Всеросійського з'їзду Рад.

«Звезда», № 104, 6 жовтня 1917 р.

Київ. В газеті «Голос социал-демократа» опубліковано лист солдатів 53-ї польової військової хлібопекарні з подякою редакції газети за захист інтересів трудящих. Солдати таврували ганьбою угодовство меншовиків і есерів, просили надіслати більше більшовицьких газет.

«Голос социал-демократа», № 57, 6 жовтня 1917 р.

Полтава. Відбулася губернська конференція РСДРП(б), яка розглянула питання, пов'язані з виборами до Установчих зборів.

«Дело революции» (Кременчук), №№ 57, 69, 5 і 19 жовтня 1917 р.

Херсон. Голова комітету РСДРП(б) В. В. Ліпшиць звернувся в ЦК РСДРП(б) з проханням надіслати останні партійні видання (особливо листівки), присвячені виборам до Установчих зборів.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 825.

Бердянськ. Комітет РСДРП(б) направив ЦК РСДРП(б) матеріали про роботу комітету і повідомляв про регулярну висилку своїх протоколів.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 870.

7 жовтня — субота

Секретаріат ЦК РСДРП(б) в листі обласному комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю повідомляв про пересилку 2 тис. крб. для постановки роботи обласного бюро військових організацій РСДРП(б) Південно-Західного фронту і для видання газети. В листі нагадувалось, що бюро повинно бути при обласному комітеті РСДРП(б).

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 686—687.

Секретаріат ЦК РСДРП(б) в листі на ім'я голови обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю Є. Б. Бош підтримав думку комітету про важливість роботи на фронті і просив товаришів, які працюють на фронті, писати докладно про роботу в армії.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. I, стор. 71.

Маріуполь. Голова комітету РСДРП(б) заводу «Никополь» В. О. Варганов направив в ЦК РСДРП(б) лист, в якому повідомляв про роботу заводської партійної організації, зростання впливу більшовиків і про втрату авторитету есерами і меншовиками

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. I, стор. 323—326.

Глухов. Начальник гарнізону повідомляв командуючого Київським військовим округом про зростання революційних настроїв серед солдатів гарнізону, більшовизації Глуховської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, її прагнення взяти владу в свої руки, а також про вплив солдатської секції Ради через комітети на солдатські маси, а також про популярність більшовницької пропаганди серед солдатів.

Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий, т. IV, стор. 352.

8 жовтня — неділя

В. І. Ленін написав статтю «Поради стороннього», в якій підкреслив, що в умовах, які склалися, перехід влади до Рад означав на практиці збройне повстання. Узагальнивши висловлювання Маркса і Енгельса, він розкрив загальні закономірності збройного повстання як мистецтва, детально обгрунтував практичний план його здійснення.

В. І. Ленин. Полное собрание творив, т. 34, стор. 362—364.

Харків. На загальних зборах робітників-будівельників міста з питання про організацію бойових дружин виступив більшовик В. Р. Моргунов. Було ухвалено рішення про необхідність озброєння робітників і створення бойових дружин.

Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 209—210.

Єнакієве. Загальні збори організації РСДРП(б) розглянули порядок проведення виборів до Ради робітничих і солдатських депутатів. Збори висловили одностайний протест проти політики меншовиків і есерів, які намагалися зірвати скликання Всеросійського з'їзду Рад, вимагали негайного переходу всієї влади до рук Рад робітничих і солдатських депутатів.

«Народная жизнь» (Єнакієве) № 116, 12 жовтня 1917 р.

Чернігів. Раніше 8 жовтня. Губернська конференція РСДРП(б) розглянула питання про вибори до Установчих зборів.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 762—763.

9 жовтня — понеділок

Секретаріат ЦК РСДРП(б) в листі комітету більшовиків 48-го окремого артилерійського дивізіону, вітаючи створення партійної організації дивізіону, повідомляв, що її затвердження ЦК доручив обласному комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю.

В листі вказувалось, що в своїй роботі організація повинна керуватися рішеннями VII (Квітневої) Всеросійської конференції і VI з'їзду РСДРП(б).

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. 1, стор. 73.

Кременчук. Організаційні збори Військової організації РСДРП(б), на яких були присутні понад 50 членів партії, обрали комітет в складі 5 чоловік. В кінці зборів відбулася співбесіда про програму більшовиків з земельного питання.

«Дело революции» (Кременчук). № 62, 11 жовтня 1917 р.

Вінниця. Не пізніше 9 жовтня. Губернська конференція РСДРП(б) затвердила список кандидатів до Установчих зборів від більшовиків губернії.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 791.

Миколаїв. Загальноміська конференція більшовиків та інтернаціоналістів, на якій були присутні 547 чол., заслухала доповідь про поточний момент, губернську партійну конференцію, звіт про діяльність комітету. В звіті було відзначено посилення впливу більшовиків у масах, приєднання до комітету групи соціал-демократів Польщі і Литви, латиської і естонської соціал-демократичних груп.

Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине, стор. 124—128; Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації, стор. 57.

Одеса. Загальноміська конференція більшовиків більшістю голосів відхилила пропозицію про блок з бундівцями на виборах до Установчих зборів і обрала свого кандидата. Більшовицькій фракції Ради було рекомендовано при виборах делегата на II Всеросійський з'їзд Рад виставити самостійний список, не блокуючись з есе-рами-інтернаціоналістами.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 828.

10 жовтня — вівторок

За участю В. І. Леніна відбулося засідання ЦК РСДРП(б). В. І. Ленін виступив з доповіддю про поточний момент, у якій наполягав на завершенні організаційно-технічної підготовки збройного повстання. ЦК прийняв ленінську резолюцію, в якій визнав, що «збройне повстання неминуче і цілком назріло», і запропонував «всім організаціям партії керуватися цим і з цієї точки зору обговорювати і вирішувати всі практичні питання». Для політичного керівництва на найближчий час ЦК обрав Політичне бюро на чолі з В. І. Леніном.

Протоколы Центрального Комитета РСДРП(б), стор. 83—86.

Кам'янське. Пленарне засідання Ради робітничих депутатів, обравши більшовика М. І. Арсенічева делегатом II Всеросійського з'їзду Рад, наказало йому відстоювати на з'їзді вимоги переходу влади до рук Рад, встановлення робітничого контролю над виробництвом і розподілом, передачі землі в руки селянам, прийняття рішучих заходів для досягнення негайного миру, відміни репресій проти діячів більшовицької партії та ін.

«Красный архив», 1937, № 3, стор. 10; Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 114, 147.

Олександрівськ. Відбулися перевибори повітової Ради, на яких більшовики завоювали в Раді близько половини місць.

Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, стор. 229—230.

Луганськ. Голова комітету РСДРП(б) К. Є. Ворошилов в листі до ЦК РСДРП(б) повідомляв про активізацію каледінців у Донецькому басейні, про протидію силам контрреволюції з боку робітників, а також про вплив більшовиків як у місті, так і в повіті.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. 1, стор. 336—337.

Чернігів. Раніше 10 жовтня. З ініціативи місцевої більшовицької організації створено Спілку пролетарської молоді.

Большевистские организации Украины.. (март—ноябрь 1917 г.), стор. 763.

На засіданні Ради робітничих і солдатських депутатів вперше було ухвалено більшовицьку резолюцію, яка висловлювала недовіря Тимчасовому уряду і вимагала скликання Всеросійського з'їзду Рад. Резолюцію оборонців, спрямовану проти з'їзду, було відхилено 46 голосами проти 34.

«Голос социал-демократа», № 100. 25 жовтня 1917 р.

Кременчук. Відбулися збори членів РСДРП(б) Крюківського району. Збори розглянули питання про губернську конференцію більшовиків, про поточний момент і організаційне питання. Було обрано районний комітет РСДРП(б).

«Дело революции» (Кременчук), № 69, 19 жовтня 1917 р.

11 жовтня — середа

У видавництві «Прибой» опубліковані брошури статей В. І. Леніна «Уроки революції» і «Одне з корінних питань революції».

В. І. Ленин. Пове зібрання творів, т. 34, стор. 51—66, 189—196; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 383.

Горлівка. Партийна конференція Горлівсько-Щербинівського району (об'єднувала близько 3 тис. членів партії), в якій взяло участь 28 делегатів, 2 представника від обласного комітету партії, обрала районний комітет РСДРП(б). Секретарем комітету обрано Ш. А. Грузмана.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. 1, стор. 356—357, 380.

Маріуполь. Переобрано Раду робітничих і солдатських депутатів, яка в своїй більшості стала більшовицькою.

«Звезда», № 115, 19 жовтня 1917 р.

Миколаїв. Вийшов перший номер газети «Пролетарское знамя» — органу Миколаївського комітету РСДРП(б).

«Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов», № 131, 11 жовтня 1917 р.

Одеса. Пізніше 11 жовтня. У видавництві «Голос пролетарія» вийшла брошура стаття В. І. Леніна «Одне з корінних питань революції».

В. І. Ленин. Пове зібрання творів, т. 34, стр. 189—196; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 384.

Відбулося об'єднане засідання Рад робітничих, солдатських, селянських і матроських депутатів. Після обговорення питань, зв'язаних із скликанням II Всеросійського з'їзду Рад, більшістю в 306 голосів проти 169 при 10, що утримались, було ухвалено резолюцію, запропоновану фракцією більшовиків, з вимогою передачі влади до рук Рад в центрі і на місцях. Визнано за необхідне проведення загального озброєння народу для захисту революції. На засіданні обрали 8 делегатів на II Всеросійський з'їзд Рад, в тому числі більшовиків Ф. П. Ачканова, Й. А. Кристаловського, П. І. Старостіна та ін.

«Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 155, 12 жовтня 1917 р.

12 жовтня — четвер

Чугуїв. Відбулися перевибори районної Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Більшість в Раді одержали більшовики.

Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, стор. 363—364.

Верхньодніпровський повіт. Раніше 12 жовтня. На зборах робітників на рудниках Олександрівському, Дубовій Балці і Ростковському з доповіддю про події в Росії виступив більшовик А. А. Вербов. На зборах були ухвалені резолюції, які вимагали передачі влади Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів, закликали трудящих підтримати партію більшовиків, як єдино революційну партію*.

«Звезда», № 109, 12 жовтня 1917 р.

Лозова-Павлівка. Не раніше 12 жовтня. Рада робітничих і солдатських депутатів обрала делегатами на II Всеросійський з'їзд Рад більшовиків А. М. Ананівського і Ф. А. Хамова, доручивши їм відстоювати на з'їзді вимогу встановлення влади Рад

Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 114, 138, 147.

13 жовтня — п'ятниця

Бахмутський повіт. Раніше 13 жовтня. Повітовий з'їзд селянських депутатів ухвалив підтримати на виборах до Установчих зборів більшовицький список.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. I, стор. 354—355.

14 жовтня — субота

Краматорськ. Не раніше 14 жовтня. Рада робітничих депутатів обрала більшовика Ф. З. Чекирисова делегатом II Всеросійського з'їзду Рад, доручивши йому вимагати на з'їзді встановлення в країні влади Рад.

Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 139, 147.

Юзівка. Переобрано Раду робітничих і солдатських депутатів. Із 162 обраних депутатів 50 — більшовики.

Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, стор. 368.

Алчевськ. Раніше 14 жовтня. Створено організацію РСДРП(б) на Донецько-Юр'ївському заводі.

«Заря» (Луганськ), № 37, 14 жовтня 1917 р.

Одеса. Опубліковано повідомлення Олександрівського районного комітету про створення більшовицьких осередків на ряді заводів і у військових частинах. В осередках обрано президії, розгорнулася агітаційна робота.

«Голос пролетария», № 22, 14 жовтня 1917 р.

15 жовтня — неділя

Бахмутський повіт. Раніше 15 жовтня. Збори гірників Щербинівського рудника, на яких були присутні 500 чол., заслухали доповідь про поточний момент, з економічного питання і про Установчі збори. Учасники зборів висловились за скликання Всеросійського з'їзду Рад, який «повинен взяти владу в свої руки для порятунку революції і її завоювань».

«Звезда», № 112, 15 жовтня 1917 р.

Київ. Пізніше 15 жовтня. Рада робітничих депутатів делегувала на II Всеросійський з'їзд Рад більшовиків І. П. Лисовського, М. М. Майорова, І. М. Фіалека і одного українського соціал-демократа. Окружна Рада солдатських депутатів обрала на з'їзд 8 делегатів, в тому числі більшовиків М. С. Богданова, В. С. Пашенка, А. М. Смойловського, М. С. Титаренка, наказавши їм вимагати переходу влади до рук Рад.

Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, стор. 280, 281, 282, 390; Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 115, 116, 127, 131, 135, 137, 138.

* На доповідь А. А. Вербова таку ж резолюцію було ухвалено робітниками Гдаицьєвсько-Інгульського руднику Херсонського повіту Херсонської губернії.

Полтава. Не пізніше 15 жовтня. Комітет інформував ЦК РСДРП(б) про створення і діяльність Полтавського комітету РСДРП(б), відмову більшовиків від пропозиції українських есерів скласти спільний список кандидатів до Установчих зборів. В листі вказувалось, що делегатом Всеросійського з'їзду Рад від Полтавської Ради робітничих і солдатських депутатів обрано С. Л. Козюру.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) з місцевими партійними організаціями, т. 1, стор. 370—372.

Вінниця. На засіданні Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів більшістю 38 голосів проти 6 ухвалено більшовицьку резолюцію про необхідність скликання 20 жовтня II Всеросійського з'їзду Рад. Делегатом на з'їзд обрано більшовика І. О. Яковлева.

Боротьба за владу Рад на Поділлі, стор. 125—126.

16 жовтня — понеділок

Під керівництвом В. І. Леніна відбулося розширене засідання ЦК РСДРП(б) з представниками Петербурзького комітету, Військової організації РСДРП(б), Петроградського окружного комітету більшовиків, більшовицьких фракцій Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, професійних спілок, фабрично-заводських комітетів та інших організацій, скликане для обговорення питання про збройне повстання. Заслухавши і обговоривши доповідь В. І. Леніна, засідання заклало «всі організації і всіх робітників і солдатів до всебічної і посиленої підготовки збройного повстання». Ленінська резолюція була ухвалена переважною більшістю голосів.

На закритому засіданні ЦК РСДРП(б) було ухвалено постанову про створення Військово-революційного центру по керівництву повстанням в складі членів ЦК А. С. Бубнова, Ф. Е. Держинського, Я. М. Свердлова, Й. В. Сталіна, М. С. Урицького. Військово-революційний центр ввійшов як керівне ядро до складу Військово-революційного комітету при Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів.

В. І. Ленін. Повче зібрання творів, т. 34, стор. 374—377; Протоколи Центрального Комітету РСДРП(б), стор. 93—105.

Харків. Виконавчий комітет Ради робітничих і солдатських депутатів ухвалив створити комісію для організації робітничих дружин, придбання зброї в місті і на збройових заводах.

«Известия Юга» (Харків), № 184, 18 жовтня 1917 р.

Катеринославська Рада робітничих і солдатських депутатів в числі інших обрала делегатами на II Всеросійський з'їзд Рад більшовиків П. М. Гудиму, В. А. Новікова і Я. А. Епштейна.

«Звезда» № 116, 20 жовтня 1917 р.; Втрой Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д. стор. 119, 130, 140, 146.

17 жовтня — вівторок

Нижньодніпровськ. Комітет РСДРП(б) Задніпровського району ухвалив винести на районні збори питання про перейменування районного комітету в міський комітет Амур-Нижньодніпровська.

«Звезда», № 121, 26 жовтня 1917 р.

Єнакієве. Раніше 17 жовтня. Районний з'їзд РСДРП(б), який представляв 2844 члена партії, розглянув питання про вибори делегата на партійний з'їзд в Петроград, доповідь про губернську конференцію РСДРП(б), про вибори у земство, про районне бюро та ін. Учасники з'їзду висловились за скликання II Всеросійського з'їзду Рад.

«Звезда», № 119, 24 жовтня 1917 р.

Київ. 17—18 жовтня. Відбувся з'їзд Рад Південно-Західного краю, на якому були присутні представники 34 Рад. З доповіддю про Всеросійський з'їзд Рад, що мав відбутися 20 жовтня, виступив більшовик Я. Б. Гамарник. Більшістю 30 голосів проти 24 при 12, що утримались, з'їзд ухвалив запропоновану більшовиками резолюцію про передачу всієї влади Радам, з вимогою щоб передача цю здійснив Всеросійський з'їзд Рад. На нараді було заслухано також питання про необхідність створення в усіх містах області Червоної гвардії.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) з місцевими партійними організаціями, т. 1, стор. 401—402; «Киевская мысль», №№ 251 і 252, 18 і 19 жовтня 1917 р.

Не раніше 17 жовтня. Обласна Рада робітничих і солдатських депутатів Південно-Західного краю обрала на II Всеросійський з'їзд Рад трьох делегатів, в тому числі більшовиків В. М. Примакова і А. Ф. Россомахіна, наказавши їм відстоювати вимогу «Вся влада Радам!»

Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, стор. 279; Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 133.

18 жовтня — середа

В. І. Ленін написав «Лист до членів партії більшовиків», в якому затаврував Зінов'єва і Каменєва, як штрейкбрехерів, а їх поведінку — як зраду революції, які розголосили через напівменшовицьку газету «Новая жизнь» таємне рішення ЦК РСДРП(б) від 16 жовтня про підготовку збройного повстання.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 398—401.

Харків. Опубліковано звернення організаційної комісії по створенню Спілки соціалістичної робітничої молоді «До пролстарської молоді» з закликом до об'єднання в спілку.

«Известия Юга» (Харків), № 184, 18 жовтня 1917 р.

Дружківка. Раніше 18 жовтня. Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів обрала на II Всеросійський з'їзд Рад двох делегатів, в тому числі більшовика О. А. Недріта.

Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 130, 146.

Рутченкове. Відбулися перевибори Ради робітничих депутатів. Рада перейшла під керівництво більшовиків. Делегатом на II Всеросійський з'їзд Рад обрано більшовика Ф. С. Кривозубова.

Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, стор. 337—338; Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 125.

Херсонський повіт. На повітовій конференції Рад робітничих депутатів спільно з представниками робітничих комітетів поміщицьких економій було ухвалено рішення про організацію в повіті Червоної гвардії з робітників і селян.

Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 1, стор. 801—805.

19 жовтня — четвер

Олександрівськ. Рада робітничих і солдатських депутатів в обстановці гострої боротьби між більшовиками і угодовцями більшістю голосів обрала двох депутатів, в тому числі більшовика М. С. Буфетова, делегатами II Всеросійського з'їзду Рад.

«Александровская жизнь», № 6, 28 жовтня 1917 р.; Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, стор. 230; Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 116.

Дружківка. Відбулися загальні збори організації РСДРП (об'єднаних інтернаціоналістів), яка налічувала 2100 членів. Збори визнали єдиним своїм центром Центральний Комітет РСДРП(б), а своїм органом — газету «Рабочий путь».

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. 1, стор. 387.

Полтава. Вийшов перший номер газети «Молот» — органу Полтавського комітету РСДРП(б).

«Правда», № 176, 2 листопада 1917 р.

Миколаїв. Раніше 19 жовтня. Відбулася губернська конференція металістів. Головою губернського комітету металістів обрано більшовика І. С. Скляра.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 837.

Одеса. Відбулися загальні збори організації РСДРП(б), на яких обговорювалися питання про перевибори загальноміського комітету, революційні виступи мас, фінанси. Збори визнали діяльність комітету задовільною, залишивши його попередній склад до кінця виборчої кампанії. Щодо масових виступів збори застерegli пролетарські маси від передчасних розрізнених виступів і закликали їх активно готуватися до піднесення революції.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 837—841.

Румунський фронт. В газеті «Красное знамя» передруковано статтю В. І. Леніна «Криза назріла».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 258—268; «Красное знамя» (Могилів-Подільський), № 5, 19 жовтня 1917 р.

20 жовтня — п'ятниця

Харків. Раніше 20 жовтня. Рада робітничих і солдатських депутатів в числі делегатів II Всеросійського з'їзду Рад обрала більшовиків М. М. Кабапенко і Г. А. Романовича.

Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 123; Второй Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов, стор. 360.

Маріуполь. Раніше 20 жовтня. Рада робітничих і солдатських депутатів обрала делегатами II Всеросійського з'їзду Рад більшовиків Л. Б. Горхова і П. П. Московченка, наказавши їм голосувати на з'їзді за встановлення влади Рад.

Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 119, 129, 148.

Луганськ. Раніше 20 жовтня. Рада робітничих і солдатських депутатів делегувала на II Всеросійський з'їзд Рад більшовиків М. К. Афоніна і М. В. Кравцова, давши їм наказ добиватися негайного переходу влади до рук Рад, розпуску Предпарламенту, заключення демократичного миру без анексій і контрибуцій, негайного введення контролю робітничих організацій над виробництвом, передачі землі у ведення земельних комітетів, виводу з Донецького басейну козачих і військових команд.

ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 1, спр. 15, арк. 53; спр. 16, арк. 14, 14 зв.; Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 114, 125; Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 1, стор. 690—691.

Іловайське. Загальні збори групи РСДРП більшістю голосів висловилися за прийняття платформи більшовиків і за перейменування Іловайського комітету РСДРП в комітет РСДРП(б), ухвалили резолюцію з вимогою розпуску Предпарламенту і скликання Всеросійського з'їзду Рад.

Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий, т. IV, стор. 521.

Макіївка. Раніше 20 жовтня. Районна Рада робітничих і солдатських депутатів обрала більшовиків В. М. Бажанова, Г. Д. Малашенка і одного лівого есера делегатами II Всеросійського з'їзду Рад, доручивши їм відстоювати на з'їзді вимогу встановлення влади Рад.

Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 114, 128, 148.

Луцьк. Раніше 20 жовтня. Повітова Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів обрала делегатом II Всеросійського з'їзду Рад більшовика А. А. Кузьмичова.

Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 126.

Ромни. Раніше 20 жовтня. Рада робітничих і солдатських депутатів доручила своєму делегату на II Всеросійському з'їзді Рад більшовику А. С. Біляєву голосувати за встановлення влади Рад.

Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 115, 150.

Херсон. Раніше 20 жовтня. Рада робітничих і солдатських депутатів обрала делегатами II Всеросійського з'їзду Рад більшовиків Т. Є. Євгенєва і А. С. Мар'янова.

Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор. 120, 128.

Південно-Західний фронт. Корпусні комітети XI-ої армії в числі інших обрали делегатами II Всеросійського з'їзду Рад більшовиків О. К. Ілюшина, М. В. Миронцева, В. А. Тер-Ваганяна, П. Д. Трубачова.

Второй Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д., стор 122, 129, 137.

21 жовтня — субота

Одеса. Опубліковано привітання II Всеросійському з'їздові Рад робітничих і солдатських депутатів, ухвалене загальними зборами 3500 службовців, майстрів і робітників Головних майстерень Південно-Західних залізниць. В привітанні висувалася вимога передачі всієї влади Радам.

«Солдатская мысль» (Одеса), № 178, 21 жовтня 1917 р.

22 жовтня — неділя

Харків. На загальних зборах членів РСДРП(б) Петинського району було заслухано доповідь В. І. Межлаука про становище в країні і провокаційну діяльність буржуазії. Збори ухвалили резолюцію, в якій висувалась вимога про негайний перехід всієї влади до Рад. Збори вітали В. І. Леніна — невтомного бійця пролетаріату, а також солдатів, робітників і матросів Петрограда і Балтійського флоту, пролетарів Донецького і Криворізького басейнів.

«Известия Юга» (Харків), № 189, 24 жовтня 1917 р.

Київ. Відбулися загальні збори робітничої молоді міста, в яких взяло участь понад 200 чоловік. Збори прийняли запропонований ініціативною групою Статут союзу і його назву — Соціалістична спілка робітничої молоді — III Інтернаціонал. Було обрано міський комітет союзу.

«Юный коммунар», 1922, № 3—4, стор. 45.

Південно-Західний фронт. В телеграмі помічника комісара VII-ої армії ЦВК Рад робітничих і солдатських депутатів повідомлялось про негативне ставлення солдатів до війни, про їх прагнення до миру. В телеграмі вказувалось про відмову 3-х полків 108-ї дивізії виконати бойовий наказ про виступ на позиції. Підкреслювалась також більшовизація фронту за рахунок поповнень, що прибували з тилу.

Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 1, стор. 862—864.

23 жовтня — понеділок

Юзівка. Загальні збори організації РСДРП(б) заслухали доповідь Б. Й. Магіюва про політичне становище і завдання партії та співдоповідь Г. І. Петровського про політичну роботу. Збори обрали комісії: агітаційно-пропагандистську, культурно-освітню, професійну, заводських і рудничих комітетів.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 655—657.

Вінниця. На засіданні виконавчого комітету Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів обговорювалось питання про озброєння солдатів гарнізону, обрано революційний комітет під назвою Комітет охорони революції в складі 7 чол.: П. М. Кукова, Я. М. Журальова, С. Г. Кудряшова, М. П. Тарногородського, І. І. Прохорцева а ін.

Борьба за власть Рад на Подолле, стор. 136—137.

Одеса. Збори солдатів 40-го запасного піхотного полка ухвалили резолюцію, в якій підкреслювалось, що солдати з усіх існуючих в Росії політичних партій визнають тільки партію більшовиків — єдину партію, яка стійко і послідовно захищає інтереси робітничого класу. Учасники зборів вимагали негайного встановлення влади Рад.

Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 166, 25 жовтня 1917 р.

24 жовтня — вівторок

В Петрограді під керівництвом ЦК РСДРП(б) почалося збройне повстання. Звечері В. І. Ленін залишив конспіративну квартиру, перейшов у Смольний і безпосередньо очолював збройне повстання.

Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 399—401.

Секретаріат ЦК РСДРП(б) в своєму листі вітав новостворений Горлівський Щербинівський комітет РСДРП(б), висловлював надію, що «він буде рости і поширюватися».

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) местными партийными организациями т. 1, стор. 99.

Катеринослав. 24, 26, 27 і 28 жовтня, в №№ 119, 121, 122 і 123 газети «Звезда» передруковано написаний В. І. Леніним «Лист до товаришів».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів т. 34, стор. 378—397; «Звезда», №№ 11, 121, 122 і 123, 24, 26, 27 і 28 жовтня 1917 р.

Раніше 24 жовтня. В газеті «Рабочий путь» опубліковано повідомлення про те, що Катеринославська конференція заводських комітетів, вітаючи II Всеросійський з'їзд Рад, зажадала від нього негайно взяти в свої руки всю повноту влади в країні, обіцяючи йому підтримку всіма засобами.

«Рабочий путь», № 44, 24 жовтня 1917 р.

Київ. Секретар комітету РСДРП(б) Я. Б. Гамарник повідомляв ЦК РСДРП(б), що останнім часом в середовищі пролетаріату і в гарнізоні міста відбулися великі зрушення вліво; на більшості фабрик і заводів перевибори в Раду робітничих депутатів дали перевагу більшовикам; Рада робітничих депутатів йшла за більшовиками; в Раді солдатських депутатів переважав вплив українських націоналістичних партій; проте на об'єднаних засіданнях проходили резолюції більшовиків з вимогами скасування з'їзду Рад і передачі всієї влади Радам; за пропозицією більшовиків створено революційний комітет з 6-ти чоловік.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) местными партийными организациями т. 1, стор. 401.

25 жовтня — среда

День перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка відкрила нову епоху в історії людства — епоху революційного переходу від капіталізму до соціалізму і комунізму.

В ніч на 25 жовтня повстали робітники і солдати, керовані ленінською партією, захопили основні стратегічні пункти Петрограду. Вранці все місто, за виключенням Зимового палацу, було захоплено червоногвардійцями і революційними військами.

Вранці 25 жовтня під головуванням В. І. Леніна відбулося засідання ЦК РСДРП(б), яке заслухало повідомлення про хід збройного повстання, обговорило питання про склад і найменування нового, Радянського уряду в Росії, про вироблення декрету про землю.

В. І. Ленін написав звернення «До громадян Росії!», яке в той же день за підписом Військово-революційного комітету при Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів було опубліковано окремою листівкою і в № 8 газети «Рабочий и Солдат». В зверненні говорилося: «Тимчасовий уряд скинутий. Державна влада перейшла в руки органу Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів — Військово-революційного комітету, який стоїть на чолі петроградського пролетаріату і гарнізону.

Справа, за яку боровся народ: негайне запропонування демократичного миру, скасування поміщицької власності на землю, робітничий контроль над виробництвом, утворення Радянського уряду, ця справа забезпечена.

Хай живе революція робітників, солдатів і селян!».

О 2 год. 35 хв. дня в актовому залі Смольного відкрилось екстрене засідання Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, на якому виступив з доповіддю В. І. Ленін і заявив: «Робітнича і селянська революція, про необхідність якої весь час говорили більшовики, здійснилася... Віднині настає нова епоха в історії Росії, і дана, третя російська революція повинна в своєму кінцевому підсумку привести до перемоги соціалізму».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів т. 35, стор. 1, 2—3; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 401—404; «Рабочий и солдат», № 8, 25 жовтня 1917 р.; «Рабочий путь», № 46, 26 жовтня 1917 р.

Спогади

М. О. САВЕЛЬЄВ

В. І. ЛЕНІН І ЖОВТЕНЬ

Автор спогадів, Максиміліан Олександрович Савельєв — професіональний революціонер, член КПРС з 1903 р., партійний і радянський діяч, вчений і журналіст. Народився в лютому 1884 р. в Нижньому Новгороді, у дворянській сім'ї. Будучи студентом Московського університету, з 1902 р. брав активну участь у соціал-демократичному русі. Восени 1903 р. був заарештований за належність до Московського комітету РСДРП. У роки першої російської революції вів партійну роботу в Нижньому Новгороді, Тулі, Петербурзі, Москві, Катеринославі, його двічі заарештовували. Наприкінці 1907 р. емігрував за кордон, де в 1910 р. закінчив економічне відділення Лейпцигського університету, захистив докторську дисертацію. В цей час входив до закордонної організації більшовиків, був членом Соціал-демократичної партії Німеччини. Влітку 1911 р. за дорученням В. І. Леніна як агент ЦК РСДРП повернувся в Росію, організував видання у Петербурзі журналу «Просвещение», став його редактором. У 1912—1913 рр. був членом редколегії «Правды», «обізнаною особою» при більшовицькій фракції IV Державної думи, контролював роботу видавництва «Прибой». В кінці 1913 р. заарештований, висланий до Воронежа. У 1914 р., перебуваючи в Харкові, брав участь у підготовці чергового партійного з'їзду.

Лютнева революція застала М. О. Савельєва в Києві. У березні 1917 р. його обрали членом Київського комітету РСДРП, членом президії і секретарем Ради робітничих депутатів. Як делегат Київського комітету РСДРП і Київської Ради робітничих депутатів у кінці березня — на початку квітня брав участь у Всеросійській (Березневій) нараді партійних працівників і Всеросійській нараді Рад робітничих і солдатських депутатів у Петрограді. В Київській організації РСДРП боровся проти Г. Пятакова та його прибічників, за схвалення і проведення в життя Квітневих тез В. І. Леніна. Після VII (Квітневої) конференції РСДРП(б) був викликаний у Петроград, де його обрали членом Нарвського райкому партії, членом редакції «Правды». Після перемоги Жовтня він комісар Вищої Економічної Народи, член колегії ВРНГ, член колегії газети «Экономическая жизнь». У 1919 р. — редактор органу ЦК КП(б)У газети «Коммунист», в 1920 р. — секретар Туркестанського крайкому РКП(б), голова Економічної ради і заступник голови ТуркЦВК Рад.

М. О. Савельєв вніс великий вклад у збирання, видання і пропаганду ленінської спадщини, партійних документів, розробку історії партії. У 1921—1931 рр. він був членом колегії, заступником завідуючого Істпарту ЦК ВКП(б), відповідальним редактором журналу «Пролетарская революция». З 1928 р. він директор Інституту В. І. Леніна, з 1936 р. — заступник директора Інституту Маркса — Енгельса — Леніна при ЦК ВКП(б). З його активною участю підготовлено II і III видання Творів В. І. Леніна, IX—XXXII «Ленинские сборники», вибрані твори В. І. Леніна у трьох і шести томах, перше видання «Протоколів ЦК РСДРП(б). 1917—1918 р.», передруки «Правды» та інших більшовицьких газет. Його перу належить ряд історико-партійних праць, статей і спогадів.

У 1921—1926 рр. М. О. Савельєв редагував журнал «Народное хозяйство» і «Торгово-промышленную газету», написав понад 200 статей, оглядів і рецензій, що пропагували економічну політику партії, рішуче викривали антипартійні течії. У 1932 р. талановитого вченого-економіста обрали дійсним членом Академії наук, а пізніше він очолює Інститут економіки АН СРСР.

М. О. Савельєв був делегатом VI, VII, VIII, XV, XVI і XVII з'їздів партії. На XVI з'їзді ВКП(б) він обирається кандидатом у члени ЦК партії.

Пропоновані увазі читачів спогади М. О. Савельєва, що зберігаються у фонді Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ЦПА ІМЛ при КПРС)*, є його виступом на вечорі спогадів «Ленін і Жовтень» в Інституті В. І. Леніна 29 жовтня 1927 р. Цей виступ частково публікувався у 1964 р. в № 16 недільного додатку до газети «Известия» — «Неделе» і передрукований у збірнику спогадів «Ленин в «Правде» (М., 1970). Повністю публікується вперше.

Текст спогадів і примітки до нього підготували до друку старші наукові співробітники Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС П. Л. Варгатюк і В. Ф. Солдатенко.

* ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 72, оп. 3, стр. 737, арк. 1—6.

Моя перша зустріч з Володимиром Іллічем відбулась у момент його приїзду * в 1917 році¹. Ми поїхали тоді зустрічати Володимира Ілліча і в Белоострові чекали поїзда², з яким мав прибути цілий ряд товаришів, які тоді поверталися в Росію³. Я пам'ятаю, яка радісна була зустріч. Зі мною тоді з Петрограда поїхав ряд товаришів⁴. Пам'ятаю, що вже з перших слів, після першої ж зустрічі, у короткій розмові Володимир Ілліч досить рішуче обрушився на російських товаришів за деяке викривлення лінії, за деякий ухил тоді в «Правде» щодо лозунгів, щодо відсутності чіткої постановки питання і щодо більш революційного підходу до всіх подій⁵, в дусі його тез⁶.

Володимир Ілліч приїхав у Петроград уже з певним, ясним поглядом на революцію. Цей погляд уже промайнув у нього, він уже сформульований ним у «Листах з далека» **. І ось надзвичайно цікаво було спостерігати, як Володимир Ілліч після тривалого емігрантського життя, після колосальної відірваності від російських умов⁷, в такий винятковий момент приїхав у Росію. На Фінляндський вокзал його прийшли зустрічати величезні маси народу, вся площа була заповнена. Навіть представники угодовської Ради прийшли його зустрічати⁸. Був навіть вишикуваний караул, причому я пам'ятаю, що начальник караулу чи якась відповідна особа рапортувала йому⁹. Вони¹⁰ нібито були настроєні дуже довірливо і доброзичливо до революції, до Тимчасового уряду і говорили якусь ліберальну нісенітницю або, в усякому разі, говорили в дусі загального «растворення воздухів»¹¹. Я пам'ятаю, як одразу ж у відповідь на це рапортування, на привітання в дусі загальних обіймів, Ілліч виголосив дуже енергійну промову, яку закінчив: «Хай живе соціальна революція!», підкресливши, що ми пройшли певний етап, що ми йдемо далі¹². І ці слова повторювались і далі, поки він їхав до палацу Кшесинської, де знову відбулася зустріч¹³. Там він знову говорив Каменєву та іншим про деяке викривлення лінії і висунув цілий ряд своїх чітких положень¹⁴. Це показує виняткову принципальність В. І. Леніна, виняткову підготовленість до тієї самої революції, хід і розвиток якої він передбачив задовго до її початку¹⁵. У товаришів, можна сказати, ще був цілий парламент думок щодо цього, а у нього вже була чітка лінія, з якою він приїхав¹⁶.

Деякі уривчасті спогади збереглись у мене про роботу Леніна в редакції «Правди», на Мойці. Володимир Ілліч газеті надавав величезного значення, він бачив, що через газету, шляхом газети, шляхом впливу друкованого органу, ми більшовики, здобули колосальний вплив на маси. Щодо цього надзвичайно цікаво було бачити, як він підходив до редакційної роботи в цілому¹⁷. Тоді Єремєєв був головним організатором «Правди»¹⁸. Не можу точно сказати, з якого часу взято чіткий курс через «Правду» впливати на маси¹⁹, але пригадую окремі виступи Володимира Ілліча, коли в Пітерській організації, особливо під впливом настроїв, що відбулися в лозунгах і виступах Багдатеєва, стали форсувати посилений темп розвитку революційних подій²⁰. Володимир Ілліч стримував їх і говорив: «Товариші взяли трошки лівіше». Цю фразу я чув кілька разів від нього: «Товариші взяли трошечки лівіше».

Пам'ятаю, як він послав мене на Петроградську сторону, там була конференція, здається, на Вищих жіночих курсах, і примушував через 5—10 хвилин дзвонити йому в «Правду», повідомляти, як там розгортаються дебати, які там відбуваються цікаві виступи і т. д., словом,

* В. І. Ленін повернувся з другої еміграції в Росію 3 (16) квітня 1917 р.

** Диз.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 11—57.

встановив одразу ж безпосередній телефонний зв'язок, оскільки він був зайнятий у «Правде»²¹.

Дуже скоро після приїзду Володимира Ілліча обстановка вже так загострилася, і пристрасті настільки розпалилися²², що ми почали боятися всіляких ексцесів, і ніколи не відпускали Володимира Ілліча самого. Пам'ятаю, як мені особисто довелося одного разу, — він засидів пізніше, ніж звичайно, у «Правде», — проваджати його на Петроградську сторону, на Широку вулицю, причому, звичайно, їхати довелось у трамваї. Володимир Ілліч сів, як зараз пам'ятаю, в куточок, у нього був піднятий комір блаженного пальта, навколо відбувалася досить жвава розмова, і йому самому про себе доводилося слухати не зовсім приємні сентенції з боку публіки, що сиділа там, з боку обивательок і міщан, які несли про більшовиків і Володимира Ілліча всіляку нісенітницю. Думалося, що ось сидить вождь, глава революції, а якісь оскраженілі юнкери, знавіснілі контррозвідники чи люди Керенського можуть вчинити над ним насильство.

Пам'ятаю, товариші, як мені довелося в липневі дні поїхати за Володимиром Іллічем. Атмосфера тоді була вже дуже напружена, маси були вже розчаровані в політиці Керенського, в угодовстві і т. д., з їх боку почав відчуватися уже досить великий натиск.

У зв'язку із збройним виступом гарнізону і солдатів²³ мене послали до Володимира Ілліча, який страшенно перевтомився, бо дуже багато працював в цій ненормальній обстановці, і на кілька днів він поїхав на ст. Райвола * по Фінляндській дорозі, де була дача Бонч-Бруєвича. Він відпочивав там два дні, а може й менше²⁴. Мені довелося близько години ночі ** поїхати на Фінляндський вокзал. О другій годині я поїхав туди ***. Поки доїхав, була шоста година ранку. Розбудив Ілліча. Пам'ятаю, як він стрепенувся, як потім захвилювався, що без нього можуть зробити якісь хибні кроки.

О 7-й годині ранку ми вже вирушили назад з тим, щоб йому відразу і негайно поїхати до Петрограда. Ми поверталися якраз у той момент, коли деякі різного роду меншовики, які жили на дачах, різна публіка, надто виразно по-обивательському настроєна, вкрай вороже ставилася до Леніна. І я пам'ятаю, як тоді відразу ж пустили в «Биржевку»²⁵ якийсь пасквіль, і мене тут приплели, і ще когось, і кажуть — ось секретарі Леніна. Видно було, що буржуазія і всі буржуазні ополічники надзвичайну увагу приділяють особі Леніна і, безперечно, йому загрожувала колосальна небезпека.

Що ж до Жовтня, то мені особисто довелося цілком і повністю весь цей час провести у «Правде», де я працював як завідуючий редакцією, випускаючий, одним словом, за малим не однією прислугою, правда, разом з Марією Іллінічною ми однією прислугою були. Вся поточна робота виконувалася руками дуже небагатьох товаришів, і не було людей, які могли б у цьому відношенні щось зробити. Звичайно, через це ніяких особливих «Жовтневих» спогадів у мене нема. Але я думаю, товариші, що Жовтневі спогади нам особливо цінні саме тим, що якраз у Жовтні виявилася далекоглядність Володимира Ілліча, його вміння дивитися вглиб, у корінь, передбачити мало не на місяць, на два вперед, як будуть розвиватися події, і давати свої геніальні директиви. Справді, змушений ховатися, він зумів переломити настрої Петро-

---

* Дача В. Д. Бонч-Бруєвича знаходилася в селі Нейвола, біля станції Мустам'яки.

** 4 липня 1917 р.

*** На дачу В. Д. Бонч-Бруєвича.

градської організації, зумів перевернути настрої ЦК, хоч вони в перший момент були проти повстання²⁶. Більше того, щойно опублікований один з протоколів, де ЦК більшістю, правда одного голосу, ухвалив навіть листи Володимира Ілліча про повстання, що їх він надсилав в ЦК, не поширювати серед організацій, а зберігати лише в одному примірнику, щоб не викликати збентеження умів²⁷. Але, звичайно, це збентеження умів дуже швидко сталося. Володимир Ілліч переконав і згуртував усю Ленінську гвардію, добився одностайності і в загрозливих зовнішніх умовах зумів повести партію в найвідповідальніший момент правильним шляхом.

Ось це колосальний факт, який, звичайно, не можна не відзначити.

Спинимось ще на одному моменті, який залишився в пам'яті. Цей момент стосується Установчих зборів. Взагалі це питання про Установчі збори для широкого партійного активу було ще недосить ясним. Неясно було, як ще складеться обстановка. Пам'ятаю, я був тоді* в Таврійському палаці, якраз потрапив в одну із задніх кімнат, де сидів Володимир Ілліч. До нього підходили Урицький та інші товариші й розповідали про настрої Установчих зборів. Пам'ятаю, як Володимир Ілліч потирав руки, хоч нібито становище страшенно загострилося, справді ці «учредилівці» закусили вудила, але у нього був цілком ясний, чіткий тактичний план²⁸, і він був тут надзвичайно непохитний, щодо цього у нього вимальовувалися цілком певні перспективи.

Ось ті невеликі спогади, які стосуються періоду лютого і жовтня 1917 року, періоду, який ми зараз особливо старанно повинні згадувати і записувати, в момент, коли наближається десятиріччя Жовтневої революції. Нам це потрібно для того, щоб можна було на весь зріст намалювати велетенську постать Володимира Ілліча, його колосальний вплив на хід подій.

ПРИМІТКИ

¹ Мова йде про першу зустріч М. О. Савельєва з В. І. Леніним у 1917 р. Але автор спогадів зустрічався з Іллічем і раніше. У липні 1911 р. на запрошення В. І. Леніна він їздив з Лейпцига в Париж, дістав доручення організувати в Росії видання легального більшовицького журналу «Просвещение». Як редактор журналу «Просвещение» і член редколегії зустрічався з Володимиром Іллічем 1 (14) вересня 1913 р. в Пороніні (див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 48, стор. 161, 162; Володимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 2, 1905—1912, М., 1971, стор. 621; т. 3, 1912—1917, М., 1972, стор. 40, 80, 139; Спогади про Володимира Ілліча Леніна, т. 1, К., 1969, стор. 389; «Пролетарская революция», 1923, № 14, стор. 387, 388; Из эпохи «Звезды» и «Правды», вип. III, Л., 1923, стор. 39, 45—46).

² Як агент ЦК РСДРП з 1911 р., делегат Всеросійської (Березневої) наради партійних працівників, який особисто знав В. І. Леніна, М. О. Савельєв був у складі групи більшовиків, що виїхали на станцію Белоостров зустрічати Ілліча («Український історичний журнал» (далі — «УІЖ»), 1957, № 1, стор. 129; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 124, оп. 1, спр. 1689, арк. 1зв.; ф. 70, оп. 3, спр. 42, арк. 178).

³ Разом з В. І. Леніним із Швейцарії в Росію повернулися 30 чол., у тому числі 19 більшовиків, серед них: І. Ф. Арманд, Н. К. Крупська, Г. О. Усієвич, М. Г. Цхакая та інші (див.: Володимир Ілліч Ленін. Біографія, К., 1970, стор. 304).

⁴ Неповний перелік осіб, які зустрічали В. І. Леніна у Белоострові, в літературі наводиться на основі спогадів (див.: Спогади про Володимира Ілліча Леніна, т. 1, стор. 488; Володимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4. Март—сентябрь 1917, М., 1973, стор. 54, 55).

⁵ В умовах нової політичної обстановки, до повернення В. І. Леніна в Росію Російське бюро ЦК РСДРП не змогло виробити чіткої тактичної лінії, висунуло ряд неправильних лозунгів. На сторінках «Правды» були опубліковані матеріали (насамперед, статті Л. Каменєва), що неправильно оцінювали перспективи розвитку

* Очевидно, 5 січня 1918 р., в день відкриття Установчих зборів.

революції і пропонували хибну лінію щодо буржуазного Тимчасового уряду та імперіалістичної війни (див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. І. Березень 1917—Березень 1918 р., К., 1968, стор. 32—39).

⁶ М. О. Савельєв мав на увазі Квітневі тези В. І. Леніна, які вождь партії підготував по дорозі в Петроград і проголосив 4 (17) квітня 1917 р., спочатку на зборах більшовиків — учасників Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів й активних працівників партії, а потім на об'єднаних зборах більшовиків і меншовиків — учасників Всеросійської наради Рад (див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 96—99, 100—109; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 53, 59—63).

⁷ М. О. Савельєв помилявся, твердячи про «колосальну відірваність» В. І. Леніна від Росії. Насправді вождь партії, перебуваючи у вимушеній еміграції, підтримував постійні зв'язки з більшовицькими організаціями, одержував велику інформацію про розвиток революційного руху в країні. Все це давало можливість В. І. Леніну здійснювати ефективне керівництво діяльністю більшовицьких організацій, розробляти науково обгрунтовану стратегію і тактику більшовицької партії (див.: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 3, стор. 1—610; т. 4, стор. 1—43).

⁸ Цими представниками Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів були меншовики М. Скобелев і М. Чхеїдзе.

⁹ На пероні Фінляндського вокзалу був вишикуваний почесний караул із військових моряків. По прибутті поїзда начальник караулу — морський офіцер віддав рапорт В. І. Леніну. Після цього офіцер, звертаючись до Володимира Ілліча, висловив сподівання бачити його у складі Тимчасового уряду. Не відповівши на це побажання, В. І. Ленін звернувся до присутніх на пероні з короткою вітальною промовою (див.: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 55—56; Жизнь в борьбе. По воспоминаниям современников о В. И. Ленине, Л., 1975; стор. 248—254).

¹⁰ Після рапорту начальника караулу, ввійшовши до приміщення вокзалу, В. І. Ленін був зустрінутий «привітанням» М. Чхеїдзе. Не відповівши на нього, Володимир Ілліч звернувся з промовою до присутніх у залі петроградських більшовиків, делегацій заводів, фабрик, полків і флотських екіпажів (див.: Владимир Ильич Ленин. Биография, стор. 310; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 56).

¹¹ Дрібнобуржуазні партії меншовиків і есерів дотримувались опортуністичної концепції революції. Так, меншовики, заперечуючи провідну роль робітничого класу в боротьбі за повалення самодержавства, водночас твердили, що між буржуазно-демократичною і соціалістичною революціями лежить тривалий період капіталістичного розвитку. Посилаючись на економічну відсталість Росії, опортуністи виключали можливість перемоги в ній соціалістичної революції до повалення капіталізму на Заході, закликали робітників утримуватися від боротьби за свої класові інтереси, а всі зусилля спрямувати на закріплення вже досягнутих «політичних завойовань». З цією ж метою меншовики розгорнули широку і галасливу кампанію за об'єднання «всіх живих сил революції», прагнучи витягнути у безпринципні блоки й угоди, насамперед, партію більшовиків, щоб розчинити її в дрібнобуржуазній, опортуністичній масі, «задушити в своїх обіймах».

В. І. Ленін послідовно боровся за чітку, принципову політичну лінію більшовиків, неодноразово вказував на загрозу, яку таїли в собі об'єднаничі тенденції, рішуче виступав за збереження організаційної самостійності нашої партії (див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 7, 179; т. 49, стор. 385, 387, 394, 397, 403, 404, 406, 407 та ін.).

¹² Мається на увазі вітальна промова В. І. Леніна, виголошена ним з броньовика на площі біля Фінляндського вокзалу. Зміст промови зберігся у короткому газетному звіті «Правды», в деяких спогадах. М. О. Савельєв додає до нього деякі нові риси (див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 95; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 56).

¹³ В особняку Кшесинської знаходилися Центральний і Петербурзький комітети РСДРП. Тут В. І. Леніну була влаштована урочиста зустріч. З балкона будинку Ілліч кілька разів виступав з промовами перед делегаціями робітників, солдатів і матросів, що прибували. Після цього відбулася зустріч В. І. Леніна з його соратниками, членами ЦК і ПК, активними працівниками Петроградської партійної організації. У півторагодинній промові він виклав завдання і тактику партії. Бесіда затягнулася до ранку (див.: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 57—58; Жизнь в борьбе, стор. 255—260).

¹⁴ В ніч з 3 на 4 квітня у промові на урочистій зустрічі в особняку Кшесинської В. І. Ленін висунув ряд положень, які 4 квітня 1917 р. розвинув і докладно обгрунтував у знаменитих Квітневих тезах (див.: Володимир Ілліч Ленін. Біографія, стор. 310—311; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 58; Жизнь в борьбе, стор. 258—259).

¹⁶ Розвиток подій після Лютого 1917 р., перемога у жовтні того ж року соціалістичної революції в Росії блискуче підтвердили правильність лєнінської теорії соціалістичної революції і, зокрема, її невід'ємної складової частини — теорії переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, яка була всебічно розроблена і обґрунтована Володимиром Іллічем ще в 1905 р. у праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», доповнена і конкретизована в ряді наступних праць.

¹⁶ У Квітневих тезах В. І. Леніна розроблено курс на переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, тактику мирного розвитку революції в умовах двовладдя. Ця тактика передбачала мирне встановлення єдиновладдя Рад, утворення Республіки Рад, мирну боротьбу партій за маси і за вплив у Радах, мирний перехід Рад в руки революційних робітників, солдатів і селян, керованих більшовиками (див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 96—114, 147—180).

¹⁷ В. І. Ленін приступив до редагування «Правды» 4 або 5 (17 або 18) квітня 1917 р. Напевне, 5 квітня, перед від'їздом у Київ, відбулася зустріч М. О. Савельєва з В. І. Леніним. М. О. Савельєв одержав від Володимира Ілліча текст Квітневих тез, що готувався для публікації у «Правде», переписав їх, привіз у Київ і 7 квітня зачитував і коментував на засіданні Київського комітету РСДРП (див.: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 64, 65; «УІЖ», 1957, № 1, стор. 129; «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 171—175; ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 3, спр. 42, арк. 178).

¹⁸ К. С. Єремєєв був обраний до складу редакції «Правды» на засіданні Бюро ЦК РСДРП 4 (17) березня 1917 р. При всіх наступних змінах редакції він залишався в її складі («Вопросы истории КПСС», 1962, № 3, стор. 136, 146, 148).

¹⁹ Автор спогадів допустив неточність. Більшовицькі газети завжди були засобом впливу партії на маси. Тут, мабуть, мова йде про посилення ролі «Правды» в здійсненні завдань партії щодо підготовки мас до соціалістичної революції.

²⁰ У період квітневої кризи Багдаєв та деякі інші члени Петербурзького комітету РСДРП висунули глибоко помилковий, авантюристичний лозунг негайного повалення Тимчасового уряду. ЦК РСДРП на пропозицію В. І. Леніна засудив поведінку авантюристів, протипоставивши їй тактику підготовки мас до свідомої і організованої боротьби за владу Рад (див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 281—282, 286—288, 298—300, 308—311, 312, 313, 316; Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. 1, стор. 63—64, 65; В. В. Аникиєєв. Деятельность ЦК РСДРП(б) в 1917 году (Хроника событий), М., 1969, стор. 78, 81, 83).

М. О. Савельєв у період квітневої кризи перебував у Петрограді. 15 (28) квітня його обрали делегатом VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б) від Київської організації більшовиків, і він виїхав у Петроград. Скориставшись цим, на загальноміських партійних зборах 19 квітня 1917 р. Г. Пятаков та його прибічники добилися, щоб М. О. Савельєва позбавили делегатського мандата. М. О. Савельєв брав участь у конференції як агент ЦК партії. 8 або 9 травня на засіданні Київського комітету він доповів про підсумки VII (Квітневої) конференції РСДРП(б), після чого виїхав у Петроград (див.: Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП (большевиков), М., 1958, стор. 330; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 11—14, 56—57; спр. 3, арк. 59—66, 103—106, 124—180).

²¹ Про яку конференцію йде мова, встановити не вдалося.

²² Йдеться про те, що російська буржуазія, вбачаючи в особі В. І. Леніна для себе головну небезпеку, намагалася скомпрометувати його і навіть вчинити над ним фізичну розправу. Буржуазні і дрібнобуржуазні газети розпочали безчесне цькування В. І. Леніна, партії більшовиків, газети «Правда», вдаючись до мерзенних наклепів. Повернення В. І. Леніна та інших більшовиків у Росію через Німеччину було використано для звинувачення вождя більшовиків у «шпигунстві». Буржуазна і дрібнобуржуазна преса звинувачувала В. І. Леніна, більшовиків також у закликах до «анархії» і «громадянської війни». Подекуди на вулицях контрреволюційні елементи закликали до розправи над Леніним. Це змушувало партію охороняти свого вождя (див.: Володимир Ілліч Ленін. Біографія, стор. 320; Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. 1, стор. 53—55).

²³ Автор неточний. Збройного виступу гарнізону в липневі дні не було. Більшовики очолили стихійний виступ солдатів 1-го кулеметного полку і деяких військових частин та представників ряду підприємств, надавши йому характеру мирної демонстрації (див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. 1, стор. 142—143).

²⁴ В. І. Ленін пробув у селі Нейвола з 29 червня до 4 липня 1917 р. (див.: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 266—271). Про приїзд М. О. Савельєва на дачу докладно розповідається у спогадах В. Д. Бонч-Бруєвича (див.: В. Д. Бонч-Бруєвич. Воспоминания о Ленине, М., 1969, стор. 104—106).

²⁵ Очевидно, мова йде про статтю «Справа Леніна...», надруковану в «Биржевых Ведомостях» (Петроград) 6 липня 1917 р.

²⁶ Про ці настрої частини членів ЦК і ПК РСДРП(б) див.: Протоколи Центрального Комітета РСДРП(б). Август 1917—февраль 1918 г., М., 1958, стор. 83—92, 93—104; Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. 1, стор. 290—291, 294—296.

²⁷ Мова йде про засідання ЦК РСДРП(б) 15 вересня 1917 р., на якому обговорювалися лист В. І. Леніна в ЦК, ПК і МК РСДРП(б) «Більшовики повинні взяти владу» і лист в ЦК РСДРП(б) «Марксизм і повстання» (див.: Протоколи Центрального Комітета РСДРП(б). Август 1917—февраль 1918 г., стор. 55—62).

²⁸ Вибори до Всеросійських Установчих зборів відбулися 12 (25) листопада 1917 р., коли ще не скрізь встановилася Радянська влада, не всюди були відомі її перші декрети. Декрет про землю ще не був реалізований. Внаслідок цього перевагу на виборах здобули есери, меншовики і кадети. Вибори не відбивали реального співвідношення сил у країні, справжньої волі народу. Партія більшовиків мала перевагу над своїми противниками у столицях і промислових центрах, в усіх вирішальних пунктах політичної боротьби.

Після виборів контрреволюція робила ставку на Установчі збори, протиставляючи їх Радам; а більшовики розгорнули боротьбу проти парламентських ілюзій, закликали маси до підтримки Радянського уряду. Збори і мітинги трудящих, партійні, радянські і профспілкові з'їзди і конференції, що відбулися в листопаді—грудні 1917 р., засудили маневри контрреволюції щодо Установчих зборів, висловили підтримку РНК.

Тактика більшовиків щодо Установчих зборів була розроблена В. І. Леніним, у концентрованому вигляді вона викладена в «Тезах про Установчі збори» (див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 156—160).

Засідання Установчих зборів було відкрите 5 (18) січня 1918 р. Контрреволюційна більшість зборів відхилила запропоновану ВЦВК Рад для обговорення і затвердження «Декларацію прав трудящого і експлуатованого народу», відмовилася підтвердити декрети II Всеросійського з'їзду Рад про землю, мир, викривши себе як ворога Радянської влади. 6 (19) січня ВЦВК на доповідь В. І. Леніна прийняв декрет про розпуск Установчих зборів, який був зустрінутий з розумінням і схваленням трудящих (див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. 1, стор. 469—470; Декреты Советской власти, т. 1, 25 октября 1917 г.—16 марта 1918 г., М., 1957, стор. 335—336).

Наш календар

ДО 60-РІЧЧЯ «ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ НАРОДІВ РОСІЇ»

читаєш текст народженої Великим Жовтнем «Декларції прав народів Росії» і знайомишся із змістом «Русского календаря на 1917 год», випущеного в світ видавництвом Суворіна — махрового реакціонера, якого В. І. Ленін таврував за націоналізм, шовінізм і безпардонне лакейство перед властью імущими¹. В одному з розділів календаря зазначається: «Імперія поділяється на 101 частину: 78 губерній, 21 область і дві округи. Ряд окремих губерній, з'єднаних у групи, утворюють генерал-губернаторства. Генерал-губернаторств усього шість: Варшавське, Іркутське, Приамурське, Степове, Туркестанське і Фінляндське. Намісництво охоплює 12 губерній і областей Кавказу... Росія заселена багатьма племенами. Росіяни числом 116,8 млн. становлять дві третини всього населення. За росіянами ідуть турецько-татарські племена (близько 18,9 млн.), які становлять 10,6 процента населення держави...».

Не кажучи вже про по-колонізаторському огульне віднесення до «турецько-татарських племен» багатьох народів Середньої Азії та Кавказу, звертає на себе увагу цілковита відсутність у календарі згадок про українців і білорусів. Навіть з цих сухих і байдужих даних суворінського щорічника стає очевидним, що, поряд із соціальним, національне гноблення становило основу внутрішньої політики царської Росії, яка не випадково зажила сумної слави «тюрми народів». Розпалюванням взаємного недовір'я між народами Росії, культивуванням найдикихших національних передсудів і забобонів «вся чорносотенна банда»² сподівалася зберегти недоторканим антинародний режим царського самодержавства.

Після повалення царизму, яке відбулося в результаті Лютневої революції 1917 р., В. І. Ленін, послідовно викриваючи імперіалістичну зовнішню і внутрішню політику буржуазно-поміщицького Тимчасового уряду, наголошував, що тільки російський пролетаріат на чолі із своєю партією здатний розв'язати національне питання на справді демократичних засадах. «Чим вільніша буде Росія,— писав у цей період Володимир Ілліч,— чим рішучіше визнає наша республіка свободу відокремлення невеликоруських націй, тим сильніше *потягнуться* до союзу з нами інші нації, тим менше буде незгод, тим рідше будуть випадки дійсного відокремлення, тим коротший той час, на який деякі з націй відокремляться, тим тісніший і міцніший — кінець кінцем — братерський союз пролетарсько-селянської республіки російської з республіками якої завгодно іншої нації»³.

Ще задовго до 1917 р. В. І. Ленін проголосив основою національної політики пролетарської партії найдемократичніший лозунг з національного питання: право націй на самовизначення аж до державного відокремлення. На цьому ґрунтувалися інші принципи національної програми більшовиків: рівноправність усіх націй і народностей, надання обласної автономії, забезпечення прав національних меншостей, інтернаціональна єдність пролетаріату та всіх трудящих різних національностей.

Ставши після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції правлячою, Комуністична партія дістала можливість здійснити ленінську національну політику в усій її повноті. «Перемога Жовтня,— зазначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— ознаменувала історичний поворот у долі народів нашої країни»⁴. Вона ліквідувала поміщицько-капіталістичну власність на знаряддя і засоби виробництва, назавжди знищила експлуатацію людини людиною, встановила найдемократичнішу владу трудящих — владу Рад. Тим самим були створені реальні умови для ліквідації насадженого експлуататорським ладом недовір'я у взаєминах між народами багатонаціональної Росії, для добровіль-

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 42.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 83.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 7.

⁴ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 р., К., 1977. стор. 4.

ного їх згуртування на засадах пролетарського інтернаціоналізму в єдину соціалістичну державу.

У написаних В. І. Ленінін або за його безпосередньою участю документах II Всеросійського з'їзду Рад (25—26 жовтня (7—8 листопада) 1917 р.), які законодавчо закріпили перемогу Великого Жовтня, разом з іншими політичними питаннями були порушені й принципи революційного розв'язання міжнародних відносин. Так, у зверненні до робітників, солдатів і селян проголошувалося, що Радянська влада «...забезпечить усім націям, які населяють Росію, справжнє право на самовизначення»⁵; а в Декреті про мир зазначалося, що кожний народ вільний сам обирати форму державного устрою, різко засуджувалася насильницька, агресивна, анексіоністська політика у взаємовідносинах між народами. Ленінський Декрет про землю, хоч і не безпосередньо, але також був пов'язаний з національними питаннями, оскільки згідно з цим декретом право на безплатне одержання поміщицьких земель надавалося всім трудящим селянам, незалежно від їх національної належності. II Всеросійський з'їзд Рад засудив антиєврейські та інші погроми і закликав солдатів рішуче припинити будь-які спроби провокування міжнародних побоїщ.

Все це сприяло зміцненню у свідомості пригноблених у минулому націй почуття братерської солідарності і дружби з російським народом. «Недарма представники окремих національностей один за одним виходили на трибуну і приєднувалися до резолюцій з'їзду, вітаючи його благородний почин,— писала з цього приводу 2 (15) листопада 1917 р. в інформачії про II Всеросійський з'їзд Рад газета «Известия Всероссийского Центрального Исполнительного комитета и Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов». — Віднині і для пригноблених націй починається нова ера: від усякого насильства визначатимуть вони своє ставлення до великого російського народу, який взяв, нарешті, долю у власні руки»⁶.

2 (15) листопада Рада Народних Комісарів на чолі з В. І. Ленінін ухвалила текст «Декларації прав народів Росії», а наступного дня його було доведено до відома населення країни шляхом публікації у центральній радянській періодичній пресі. Цей історичний документ, під яким стояв підпис глави першого Робітничо-селянського уряду, урочисто проголошував такі начала національної політики:

1. Рівність і суверенність народів Росії.
2. Право народів Росії на вільне самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійної держави.
3. Скасування всіх і всяких національних і національно-релігійних привілеїв та обмежень.
4. Вільний розвиток національних меншостей і етнографічних груп, що населяють територію Росії»⁷.

Декларація вказувала на величезне визвольне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, таврувала ганьбою великодержавну політику, що її проводили царизм і Тимчасовий уряд, урочисто проголошувала братерську дружбу між народами, засновану на рівноправності та взаємному довірі. Цей перший законодавчий акт Радянської влади в галузі національної політики став правовою основою для справді демократичного розв'язання одного з найважливіших питань Великої Жовтневої соціалістичної революції — національного⁸.

«Республіка російського народу,— зазначав В. І. Ленін,— повинна привертати до себе інші народи або народності не насильством, а виключно добровільною угодою на створення спільної держави. Єдність і братерський союз робітників всіх країн не миряться ні з прямим, ні з непрямым насильством над іншими народностями»⁹. Схвалена Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом та всіма Радами на місцях «Декларація прав народів Росії» і відкрила шлях саме до такого досривільного об'єднання народів.

В. І. Ленін, більшовики роз'яснювали масам, що Радянська влада надає всім народам право будувати своє життя так, як вони хочуть, і водночас подає трудящим усіх націй братерську руку для спільної боротьби проти буржуазії, що принцип самовизначення має підпорядковуватися класовим інтересам робітників і селян у їх боротьбі за соціалістичну революцію. У зв'язку з цим вони рішуче викривали буржуазно-націоналістичні кола в національних регіонах країни, які намагалися використати право на самовизначення для роз'єднання трудящих різних національностей, для розпалювання міжнародної ворожнечі.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 11.

⁶ Цит. за: В. Е. Маланчук. Исторический опыт КПСС по решению национального вопроса и развитию национальных отношений в СССР, М., 1972, стор. 77.

⁷ Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднувачого руху українського народу за утворення СРСР. Збірник документів і матеріалів, К., 1963, стор. 5.

⁸ Ленинские декреты 1917—1922. Библиография, М., 1974, стор. 7.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 151.

«Декларація прав народів Росії» сприяла утвердженню Радянської влади в національних регіонах, пробудженню там класової свідомості трудящих, поширенню в масах ідеології пролетарського інтернаціоналізму. Вона була покладена в основу всієї політики Радянської Росії щодо національних окраїн колишньої Російської імперії¹⁰.

На Україні текст Декларації опублікували найвпливовіші більшовицькі газети «Донецкий колокол», «Звезда» (Катеринослав), «Пролетарская мысль» (Київ) та ін.¹¹ На мітингах і зборах трудящі вітали перший Радянський уряд на чолі з В. І. Леніним, висловлювали непохитну рішучість зміцнювати революційний союз з російським пролетаріатом¹². Мобілізації сил трудящих України на боротьбу проти внутрішньої контрреволюції в особі буржуазно-націоналістичної Центральної ради, за перемогу соціалістичної революції сприяв також написаний В. І. Леніним і прийнятий 3 (16) грудня 1917 р. Раднаркомом «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради». У цьому документі Радянський уряд ще раз підтвердив «...право на самовизначення за всіма націями, які пригноблялись царизмом і великоруською буржуазією, аж до права цих націй відокремитись від Росії; визнав національні права і національну незалежність українського народу «...зараз же, без обмежень і безумовно»¹³. Водночас у маніфесті викривалася контрреволюційна, антирадянська діяльність буржуазно-націоналістичної Центральної ради.

12 (25) грудня 1917 р. I Всеукраїнський з'їзд Рад у резолюції про самовизначення України, виходячи з принципів пролетарського інтернаціоналізму, заявив, що Українська робітничо-селянська республіка ґрунтуватиметься «на тісній солідарності трудящих мас України, незалежно від їхньої національної приналежності, з трудящими масами всієї Росії»¹⁴. «Декларація прав народів Росії» характеризувалася в цій резолюції як один з найважливіших декретів Ради Народних Комісарів, що проголосив знищення усіх форм національного гноблення і нерівності. З'їзд проголосив Українську Радянську Республіку федеративною частиною Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки, зробивши тим самим перший крок до створення майбутнього Союзу РСР¹⁵.

Завдяки послідовному втіленню в життя програмних принципів Комуністичної партії і положень «Декларації прав народів Росії» вже через п'ять років після перемоги Великого Жовтня виникла можливість для утворення єдиної багатонаціональної союзної соціалістичної держави, ініціаторами якого виступили підтримані великим російським народом пригноблені у минулому народи України, Білорусії, Грузії, Азербайджану, Вірменії. Перша в історії держава диктатури пролетаріату стала водночас і першою багатонаціональною соціалістичною державою, що об'єднала на ленінських засадах пролетарського інтернаціоналізму більше 100 різних націй і народностей.

У доповіді «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев говорив: «...Ми повністю розв'язали національне питання в тих його аспектах, в яких воно дісталось нам від дореволюційного минулого. Але національні відносини і в суспільстві зрілого соціалізму — це реальність, яка постійно розвивається, висуває нові проблеми і завдання. Партія постійно тримає ці питання в полі зору, своєчасно розв'язує їх в інтересах всієї країни і кожної окремої республіки, в інтересах комуністичного будівництва»¹⁶.

Чуття єдиної родини, братерської дружби характеризує міжнаціональні взаємовідносини між 15 союзними, 20 автономними республіками, 8 автономними областями і 10 національними округами, населення яких у сукупності становить нову історичну спільність людей — єдиний багатонаціональний радянський народ. Крім націй, в СРСР живуть і невеликі народності та етнографічні групи, зокрема такі, чисельність яких не перевищує й 1 тис. чол. (наприклад, нганасани, юкагіри, алеути та ін.). У межах своїх національних адміністративно-політичних утворень всі народи Радянського Союзу мають особливо сприятливі умови для етнічного розвитку.

Здійснити за надзвичайно короткий час перехід відсталих за царизму народів до соціалізму стало можливим лише завдяки ленінській національній політиці КПРС, уважному врахуванню своєрідності та специфіки розвитку національних окраїн. У ході будівництва соціалізму «...таке звичайне для старої Росії поняття, як від-

¹⁰ М. Куліченко, В. Маланчук. В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні. К., 1971, стор. 49.

¹¹ В. І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні, К., 1967, стор. 179.

¹² В. А. Чирко. Коммунистическая партия — организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917—1922 гг., М., 1967, стор. 25.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 137.

¹⁴ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, К., 1967, стор. 260.

¹⁵ М. Куліченко, В. Маланчук. Назв. праця, стор. 51.

¹⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 61.

стала національна окраїна, перестало існувати»¹⁷. У Програмі КПРС підкреслюється, що партія й надалі проводитиме політику, яка забезпечує фактичну рівність усіх націй і народностей¹⁸. Сьогодні всі вони беруть найактивнішу участь у будівництві комунізму, спираючись на єдиний народногосподарський комплекс Союзу РСР, який дозволяє якнайповніше використати переваги соціалістичної планової системи керівництва економікою для концентрації і раціонального використання всіх ресурсів нашої багатонаціональної Батьківщини. «Образно кажучи, у нас кожна республіка працює на всю країну, а вся країна працює на кожен республіку»,— говорив на липневому (1972 р.) Пленумі ЦК Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербіцький¹⁹.

Ідеї першого документа Радянської влади в галузі національних відносин — «Декларації прав народів Росії» — дістали своє закономірне продовження у новій Конституції СРСР. Сьогодні, як зазначається в Основному Законі нашої країни, «Союз Радянських Соціалістичних Республік — єдина союзна багатонаціональна держава, утворена на основі принципу соціалістичного федералізму, в результаті вільного самовизначення націй і добровільного об'єднання рівноправних Радянських Соціалістичних Республік».

СРСР уособлює державну єдність радянського народу, згуртовує всі нації і народності з метою спільного будівництва комунізму»²⁰.

В. Г. САРБЕЙ (Київ)

¹⁷ Там же, стор. 53.

¹⁸ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 100.

¹⁹ «Радянська Україна», 28 липня 1972 р.

²⁰ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. — «Радянська Україна», 8 жовтня 1977 р.

ЗА ВЛАДУ РАД

(До 60-річчя збройного повстання у Києві)

25 жовтня (7 листопада) 1917 р. ввійшло в історію як день перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, день початку нової ери в історії людства.

Перші звістки про повстання в Петрограді і повалення Тимчасового уряду дійшли до Києва вже 25 жовтня о 2-й годині дня. І про успішний його хід продовжували надходити телеграми аж до 2-ї години ночі. Київський більшовицький комітет відразу прийняв рішення про збройне повстання на підтримку повсталих трудящих Петрограда. Всупереч угодвцям увечері 25 жовтня більшість учасників засідання виконкомів Рад робітничих і солдатських депутатів висловилося за повстання. Ухвалили скликати об'єднаний пленум Рад для вирішення питання про владу¹.

Становище в Києві на той час було надзвичайно складним. По-перше, в місті знаходився орган Тимчасового уряду — контрреволюційний штаб Київського військового округу (КВО), який терміново викликав з фронту додаткові війська і фактично запровадив у Києві воєнний стан, а, по-друге, єдиним фронтом з загально-російською контрреволюцією виступала буржуазно-націоналістична Центральна рада. В жовтневі дні вона, однак, не одразу зважилася відкрито виступити проти Рад. Маскуючись демагогічними гаслами, Центральна рада стала на шлях дворушництва: з одного боку, домовлялася з штабом КВО і фактично підтримувала його, з другого, — відчувачи хитке становище Тимчасового уряду і ненависть трудящих до нього, різко не висловлювалась проти більшовиків і вичікувала слушного моменту, щоб захопити владу в свої руки. Проте уже 26 жовтня Центральна рада показала свою справжню, антинародну суть, відкрито засудила збройне повстання в Петрограді і заявила про свій намір боротися з «всілякими спробами підтримати бунт на Україні»². При цьому вона стягувала до міста націоналістично настроєні частини та загони «вільного козацтва».

27 жовтня Київський комітет РСДРП(б) у спеціальній листівці викрив антинародну політику Центральної ради й закликав трудящих підтримати революційний Петроград. «Не довіряйте Центральній раді, котра хоче побіди контрреволюції та переходу власті до буржуазії. Хто за перехід власті до рук Рад робітничих та солдатських депутатів, хто за землю селянам, хто за хліб, мир та волю, — всі підтримуйте повсталі петроградських товаришів!»³, — писали київські більшовики.

¹ Великий Жовтень на Київщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції, К., 1957, стор. 71; «Киевская мысль», 26 жовтня 1917 р.

² «Киевская мысль», 16 жовтня 1917 р.

³ Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 г. — февраль 1918 г.). Сборник документов и материалов, К., 1957, стор. 361.

Того ж дня відбулося об'єднане засідання Ради робітничих і Ради солдатських депутатів спільно з представниками військових частин, фабзавкомів і профспілок. Переважною більшістю голосів (489 проти 187) було ухвалено більшовицьку резолюцію про підтримку повстання в Петрограді й організацію Військово-революційного комітету з передачею йому всієї повноти влади в Києві. До складу обраного на засіданні ревкому ввійшли більшовики Я. Б. Гамарник, В. П. Затонський, А. В. Іванов, І. М. Кудрін, І. Ю. Кулик, Л. Л. П'ятаков та ін.⁴

Ревком відразу розгорнув підготовку до повстання. Було створено районні штаби Червоної гвардії, озброєно робітничі загони та революційні військові частини. Ревком розробив план повстання, передбачивши оволодіння поштамтом, телеграфом та іншими важливими стратегічними пунктами. Співвідношення сил було не на користь повстанців. 6600 революційним солдатам і червоногвардійцям протистояли близько 10 тис. солдатів і офіцерів, підпорядкованих штабу КВО⁵. Крім того, в Києві зосереджувалися війська Центральної ради, що налічували близько 18 тис. чоловік⁶. Основні сили повсталих розташовувалися на Печерську. Це, насамперед, були червоногвардійські загони заводу «Арсенал», який нагадував укріплену фортецю, й солдати 3-го авіапарку — найбільш надійної, по-більшовицькому настроєної військової частини Київського гарнізону, яка до того ж мала в своєму розпорядженні значну кількість зброї. На Печерську дислокувалися також такі революційні сили, як телеграфний і понтонний батальйони, кінно-гірський артилерійський дивізіон, артилерійський склад та ін. Але тут же зосереджувалися основні збройні сили контрреволюції — три юнкерських училища, школа прапорщиків, козацькі полки, комендантські й караульні частини тощо. Тому, природно, Печерськ став центром повстання.

Проте Київський комітет РСДРП(б) і ревком, керівники яких не мали необхідного досвіду, припустилися ряду помилок. Місцем свого перебування ревком обрав Маріїнський палац, розташований досить далеко від найбільших заводів і революційних частин. До того ж ревком діяв недостатньо оперативно, що дало змогу контрреволюції захопити спочатку ініціативу в свої руки. Надвечір 28 жовтня загони юнкерів і козаків оточили палац, відрізавши його від робітничих районів міста. Членів більшовицького комітету і ревкому заарештували і відправили під конвоем у штаб КВО. Вночі юнкери розгромили друкарню Ради робітничих депутатів, зроби́ли обшук у приміщенні деяких профспілок тощо⁷.

Але контрреволюціонерам не вдалося зірвати повстання. А. В. Іванов і В. П. Затонський, які випадково уникнули арешту, вночі пробралися до 3-го авіапарку, де вранці 29 жовтня після короткої наради представників заводів і військових частин було створено новий військово-революційний комітет. До його складу ввійшли А. В. Іванов, В. П. Затонський, О. Б. Горвіц, І. М. Кудрін, А. Є. Карпенко та інші⁸. Авіапарк став справжнім центром повстання. «Там, — згадував пізніше Затонський, — усі на ногах, теж маса зброї, але видно, що зброя в умілих, надійних руках, немає тієї безпорадності, що відчувалася в палаці, настрій найбадьоріший і виразно бойовий»⁹.

Свою резиденцією новий ревком обрав казарму 3-го авіапарку, звідки одразу встановив зв'язок з «Арсеналом», а згодом з важким артилерійським дивізіоном, що дислокувався по той бік Дніпра, на Слобідці. Було вироблено план повстання. Насамперед намічалася захопити важливі стратегічні пункти противника (штаб КВО, будинок головнокомандуючого округом, приміщення юнкерських училищ, артсклад) і визволити заарештованих членів більшовицького комітету і ревкому. Виступ намічався на 5-у годину вечора, сигналом мав стати політ літака над містом.

Увечері 29 жовтня після того, як з'явився в небі Києва літак, почалося збройне повстання. Першим виступив 3-й авіапарк. Частина авіапарківців захопила артилерійський склад, частина повела наступ на Миколаївське юнкерське училище, але під тиском юнкерів відступила на свою територію.

Авіапаркізці захопили фортецю, комендантське управління, гарнізонну гауптвахту, звільнивши заарештованих солдатів, прийшли на допомогу «Арсеналу». Розгорілися бої поблизу Печерського ринку. Костянтинівська юнкерська школа запропонувала кінно-гірській батареї капітулювати. Артилеристи відмовилися. Тоді юнкери пішли в атаку, але, зустрінуті картечкою і вогнем з гвинтівок, відступили. О 7-й го-

⁴ 1917 год на Киевщине. Хроника событий, К., 1928, стор. 324—325.

⁵ Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, К., 1967; 1917 год на Киевщине, стор. 334.

⁶ Великий Жовтень на Київщині, стор. 10.

⁷ 1917 год на Киевщине, стор. 337; Борьба за власть Советов на Киевщине, стор. 365.

⁸ Нариси історії Київської обласної партійної організації, К., 1967, стор. 178; М. Гаркуша, В. Шевченко. Загін окриплених, К., 1972, стор. 46—47.

⁹ Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні, К., 1967, стор. 20.

дині вечора юнкери перейшли в наступ на «Арсенал» з боку Маріїнського парку, але, зазнавши значних втрат, змушені були відійти. Бій закінчився опівночі.

Наступного дня, 30 жовтня, Центральне бюро профспілок і Центральна рада фабзавкомів міста звернулися до робітників і солдатів із закликом стати на захист революції й оголосили загальний страйк¹⁰. Зупинилися заводи, фабрики, трамваї, не вийшли буржуазні газети.

На допомогу повсталим робітникам і солдатам Печерська прийшли трудящі інших районів Києва — червоногвардійці Подола на чолі з О. О. Сивцовим, загони робітників Деміївського снарядного заводу, взуттєвої фабрики, обмундирувальних майстерень, 147-а і 148-а піші Воронежські дружини та ін.

На світанку 30 жовтня бої відновилися. Юнкери Костянтинівського й Олексіївського училищ знов намагалися оточити авіапарк, але були зустрінуті сильним рушнично-кулеметним вогнем і відступили. Революційні загони штурмом оволоділи Олексіївським юнкерським училищем. Юнкери звідси відійшли до Костянтинівського училища. В другій половині дня важкий артилерійський дивізіон почав його обстріл. Після цього революційні солдати кинулися в штикову атаку, й юнкери капітулювали. Водночас арсенальці відбили наступ переважаючих сил ворога, який просувався Олександрівською вулицею. Після цього вони перейшли в наступ і, подолавши опір юнкерів, оволоділи будинком Бутишевської школи прапорщиків.

На бік повстанців почали переходити окремі військові частини Центральної ради. Так, ще 29 жовтня до авіапарківців приєднався загін солдатів Шевченківського полку на чолі з сотником П. Портом, 30 жовтня до арсенальців — дві сотні солдатів Богданівського полку¹¹. Надвечір, значною мірою завдяки перевазі в артилерії, повстанці почали тіснити ворога і перейшли в наступ. Таким чином, другий день боїв приніс повсталим значну перевагу.

31 жовтня вранці авіапарківці й понтонери оточили і змусили капітулювати іскерів Миколаївського училища, після чого об'єдналися з арсенальцями для генерального наступу. Загін арсенальців під командуванням Ю. Чайковського захопив будинок командуючого Київським військовим округом. Ревком запропонував штабові КВО здатися, але він відмовився. Тоді після артилерійського обстрілу Маріїнського парку, де окопалися юнкери, революційні солдати і червоногвардійці перейшли в наступ. О 5-й годині вечора вони оволоділи окопами ворога, а трохи згодом — будинком штабу КВО. Командування округу втекло з Києва, 1 листопада капітулював останній невеликий загін юнкерів і офіцерів, що засів у Кадетському гаю¹². 2 листопада голова Київського ревкому Л. Л. П'ятаков доповідав Раді Народних Комісарів, що штаб капітулював перед революційними частинами. «Заколотники роздавлені після рушничної, кулеметної й гарматної перестрілки; у нас убитих і поранених 9, у них близько 400»¹³.

Війська Тимчасового уряду в Києві зазнали, таким чином, нищівної поразки. Значну роль у цьому відіграв очолюваний С. І. Кутузовим загін солдатів 3-го авіапарку, який за розпорядженням ревкому був направлений на станцію Пост-Волинський, щоб не пропустити викликані штабом КВО в Київ контрреволюційні військові частини. Революційним солдатам з допомогою червоногвардійців Шуляки вдалося затримати ешелон з військами, що йшли на допомогу київській контрреволюції¹⁴.

Проте перемогою робітників і революційних солдатів Києва підступно скористалася Центральна рада. В той час, коли повсталі проливали кров у запеклих боях, Центральна рада збирала сили і за домовленістю з штабом Київського військового округу зайняла своїми караулами телеграф, центральний поштамт, комедатуру міста, казначейство тощо. Захопивши всі урядові установи, вона 1 листопада оголосила про перехід усієї влади до її рук.

Почався новий етап боротьби київських більшовиків і трудящих міста за владу Рад, що закінчився, як відомо, вигнанням Центральної ради з Києва в січні 1918 р.

Київське жовтневе збройне повстання відіграло значну роль у дальшому розгортанні революційних подій на Україні. Воно істотно допомогло революційному Петрограду. Своїми героїчними діями повсталі робітники і солдати Києва зірвали наміри контрреволюції використати війська Південно-Західного фронту і Київського військового округу для придушення революції в Петрограді. Це був вагомий внесок трудящих Києва в загальнонародну боротьбу за перемогу соціалістичної революції.

В. С. ЛЕВІН (Київ)

¹⁰ Боротьба за владу Советов на Киевщине, стор. 371.

¹¹ Великий Жовтень на Київщині, стор. 156; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, К., 1967, стор. 43.

¹² М. Гаркуша, В. Шевченко. Загін окрилених, стор. 55.

¹³ Боротьба за владу Советов на Киевщине, стор. 380.

¹⁴ Нариси історії Київської обласної партійної організації, стор. 181; М. Гаркуша, В. Шевченко. Загін окрилених, стор. 55.

ДО 50-РІЧЧЯ
ЖОВТНЕВОГО (1927 р.) ПРИЗОВУ
В ПАРТІЮ НА УКРАЇНІ

перехід вимагав також перебудови роботи Компартії України по лінії підвищення її керівної ролі в усьому господарському житті республіки, організації і мобілізації зусиль трудящих на розв'язання завдань реконструктивного періоду.

Готуючись до розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту, партія особливу увагу приділяла поліпшенню свого соціального складу. XIV з'їзд ВКП(б) (грудень 1925 р.), проголосивши курс на соціалістичну індустріалізацію, визначив за необхідне проводити «...політику, спрямовану до піднесення якісного складу партійних організацій, до все більшого залучення робітників у партію і до постійного підвищення питомої ваги пролетарського партійного ядра»¹. Велику роль у поліпшенні якісного складу ВКП(б) відіграв Жовтневий призов у партію робітників від верстата, проведений з нагоди 10-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Жовтневий призов у партію висвітлено у ряді праць, присвячених питанням партійного будівництва². Загальна оцінка призову на Україні дана у монографії Ф. Ю. Шерстюка, статті І. І. Коломійченка, а також у нарисі Г. Я. Пономаренко про масовий прийом у партію в Донбасі³.

У зв'язку з початком реконструкції народного господарства СРСР в країні відбулися значні соціально-економічні зміни: були споруджені нові й реконструйовані вже діючі промислові підприємства, швидкими темпами зростали ряди робітничого класу. Так, кількість промислових робітників на Україні з 1925/1926 по 1926/1927 господарські роки збільшилась з 385,2 тис. до 541,1 тис.⁴ Водночас відбувалося даліше поліпшення матеріального добробуту робітничого класу, підвищення його загальноосвітнього і культурного рівня, політичної і трудової активності.

Неухильно проводячи в життя політику партії, передові робітники у лавах комуністів боролися за розв'язання грандіозних завдань соціалістичного будівництва. Враховуючи це і вважаючи вступ передових робітників у партію «...фактом величезного значення як у розумінні збільшення зв'язків нашої партії з робітничими масами, так і в розумінні посилення керівної ролі пролетаріату в усьому соціалістичному будівництві»⁵, ЦК ВКП(б) 4 листопада 1927 р. прийняв постанову «Про широке залучення в партію робітників і робітниць у зв'язку з десятою річницею Жовтневої революції»⁶. В ній ЦК запропонував парторганізаціям звернути головну увагу на залучення у партію активістів — робітників і робітниць, які беруть участь у діяльності державних і громадських організацій.

Виконуючи постанову ЦК ВКП(б), КП(б)У провела велику роботу в цьому напрямі. Перші дні призову в республіці стали яскравим свідченням високої активності й свідомості робітничого класу. До партійних організацій надходили сотні заяв від металургів, шахтарів, хіміків, залізничників, машинобудівників, в яких вони висловлювали своє бажання стати членами партії. Особливо багато заяв було подано до парторганізації Донбасу. Зокрема, протягом двох святкових днів до партійних осередків Петрівського району їх надійшло більше 300, а за перші два тижні — понад 1 тис. У Лозово-Павлівському районі протягом перших п'яти днів призову було подано 800 заяв, а до партосередку станції Луганськ 7 листопада — 30. Загалом до 15 листопада до партійної організації Донбасу надійшло заяв про прийом у ряди ВКП(б) від 4807 чол.⁷

¹ КІРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, К., 1954, стор. 189.

² Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 4, кн. 1, К., 1972, стор. 449—453; Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 353; Й. Глазырин. Регулирование состава КПСС в период строительства социализма, М., 1957; И. Н. Юдин. Социальная база роста КПСС, М., 1973; В. Беляков, Н. Золотарев. Партия укрепляет свои ряды, М., 1970; В. Д. Надточеев. Из истории борьбы Московской партийной организации за улучшение качественного состава своих рядов. — «Вопросы истории КПСС», 1974, № 11, та ін.

³ Ф. Ю. Шерстюк. Партійне будівництво на Україні в 1926—1929 рр., К., 1960; І. І. Коломійченко. Діяльність КП України по здійсненню політики соціалістичної індустріалізації (1926—1929 рр.). — «Український історичний журнал», 1967, № 7; Г. Я. Пономаренко. Курсом індустріалізації, Донецьк, 1974.

⁴ Л. А. Коновалов. Вирішальна сила соціалістичної реконструкції, К., 1973, стор. 2.

⁵ КПСС в резолюціях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 3, М., 1970, стор. 543.

⁶ Там же.

⁷ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 34, оп. 1, спр. 389, арк. 4; Г. Я. Пономаренко. Курсом індустріалізації, стор. 60.

Враховуючи політичне піднесення робітничого класу, партійні організації України з перших днів Жовтневого призову широко розгорнули партійно-масову і організаційно-масову роботу. Так, Харківський окружком КП(б)У тричі, Сталінський і Луганський — по 5 разів обговорювали питання про хід та підсумки призову. В своїх рішеннях вони наголошували на необхідності залучення у партію головним чином передових робітників з великим виробничим стажем, які беруть активну участь в роботі Рад, профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій⁸. На адресу районних комітетів КП(б)У і партійних організацій великих промислових підприємств багато окружкомів надіслали спеціальні листи, в яких роз'яснювали мету і значення призову для дальшого зміцнення єдності партії.

Велику роботу по залученню робітників до лав ВКП(б) проводили парторганізації підприємств і шахт. Зокрема, в Одеській партійній організації широко практикувалися загальнозаводські наради безпартійного активу. Обговорення питань щодо масового залучення робітників у партію організовувалися партосередками в цехах під час обідніх перерв, нарад жінделегаток, комсомольських зборів. Це сприяло тому, що в перші місяці призову більш як 1400 одеських робітників подали заяви про вступ до лав партії⁹.

Ще до постанови ЦК ВКП(б) від 4 листопада 1927 р. партійне бюро Щербинівського рудника Артемівського округу провело розширене засідання партактиву, на якому зобов'язало всі партосередки розгорнути серед робітників рудника широку агітацію для залучення кращих з них у партію¹⁰. З цією метою в гуртожитках та червоних кутках комуністи проводили з робітниками бесіди, роз'яснювали їм окремі положення з Програми і Статуту партії. Загалом партійна організація рудника присвятила цій важливій справі 4 засідання партбюро, 6 партійних зборів (2 з них разом з новоприйнятими у партію), 1 нараду секретарів цехових партосередків, 2 наради партактиву, присвячених Жовтневому призову в партію¹¹.

В результаті проведеної роботи до партійної організації рудника було подано 603 заяви про прийом у партію, з них 356 — від гірників, які пропрацювали на ньому п'ять і більше років, брали активну участь в громадському житті свого колективу¹².

На кінець листопада 1927 р. до Артемівської партійної організації надійшло 3655 заяв про прийом у партію, до Луганської — 2220, Харківської — 1350, Дніпропетровської — 864, Київської — 1388, Одеської — 1452¹³, що стало яскравим свідченням цілковитої підтримки робітничим класом політики партії, його упевненості в перемозі соціалізму. Характерним є також те, що, незважаючи на активізацію розкольницької діяльності опозиції, саме у цей період посилилося бажання передових робітників зміцнити єдність партії. Про це, зокрема, свідчить звернення групи харківських робітників до Краснозаводської районної партійної конференції з проханням прийняти їх у члени ВКП(б). «Ми...— зазначалося у зверненні,— робітники тракторного цеху Харківського паровозобудівного заводу імені Комінтерну, заявляємо конференції і всій партії, що вступаємо до 10-х роковин Жовтня в партію тому, що не можемо більше бути поза партією. Опозиція своєю безвідповідальною, безшабашною і зухвалою діяльністю заважає партії проводити її складну роботу. Ми вступаємо у партію з тим, щоб допомагати ленінському ЦК очистити її освіджити її ряди від гнилого троцькізму»¹⁴.

Турботою про долю партії, Радянської влади і соціалізму були пройняті тисячі заяв, які надійшли до партійних організацій республіки в дні Жовтневого призову. Цікавим з цієї точки зору є аналіз мотивів вступу в партію робітників Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча. Всім, кому було виявлене довір'я стати комуністом, роздали анкети з тим, щоб вони в них вказали свої соціальне становище, виробничий стаж, громадські доручення та ін. У графі про мотиви вступу

⁸ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 1, спр. 20, арк. 58, 69, 90, 119; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 9, оп. 1, спр. 379, арк. 79, 87, 117; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 23, оп. 1, спр. 424, арк. 19, 27, 34, 99; спр. 401, арк. 149, та ін.

⁹ Див.: «Бюллетень Одеського окружного комітета КП(б)У», 1928, № 12—13, стор. 3.

¹⁰ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 8, оп. 1, спр. 586, арк. 227.

¹¹ Там же, арк. 127, 128, 130.

¹² «Кочегарка» (орган Артемівського окружного КП(б)У), 1 грудня 1927 р.; «Луганская правда» (орган Луганського окружного КП(б)У), 26 листопада 1927 р.; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 1, спр. 20, арк. 124; «Звезда» (орган Дніпропетровського окружного КП(б)У), 2 грудня 1927 р.; «Вісті ЦК КП(б)У», 1928, № 5, стор. 15.

¹³ Политический и трудовой подъем рабочего класса СССР (1928—1929 гг.). Сборник документов, М., 1956, стор. 35.

¹⁴ Там же.

в партію 59 чол. (з 100) відповіли: щоб разом з нею будувати соціалізм, 24 чол.— щоб сприяти зміцненню її єдності у зв'язку з розкольніською діяльністю опозиції, а 10 чол. написали так: «ВКП(б) — єдина захисниця інтересів трудящих»¹⁵.

X з'їзд Комуністичної партії України (листопад 1927 р.) констатував повний ідейно-політичний розгром опозиції в партійній організації республіки. На з'їзді, зокрема, відзначалося, що вигадки опозиціонерів про «переродження» партії, її відрив від робітничого класу спростовуються тими тисячами заяв, які надійшли в дні Жовтневого призову в організації КП(б)У. Згідно з даними, що наводилися на з'їзді, до парторганізації 24 округів (з 41) України було подано 10 500 заяв про прийом у партію¹⁶.

Прагнучи поповнити свої ряди передовими, найсвідомішими робітниками, партійні організації водночас аж ніяк не послаблювали вимог до вступаючих у ВКП(б). «Єдина урядова партія в світі,— зазначав В. І. Ленін,— яка дбає не про збільшення кількості членів, а про підвищення їх якості..., є наша партія — партія революційного робітничого класу»¹⁷.

Визначаючи конкретні форми і методи проведення призову, партійні організації республіки вміло використовували досвід минулих масових призовів у партію. Заяви, що надходили в парторганізацію, попередньо розглядалися на бюро партосередку. Після цього списки бажаних вступити у партію вивішувалися для ознайомлення з ними робітників заводу чи фабрики. На великих підприємствах створювалися спеціальні комісії по прийому в партію. Кожний вступаючий у члени ВКП(б) обов'язково повинен був мати рекомендації її членів. Комуністи, як правило, з великою відповідальністю ставилися до цієї важливої справи. Так, на Луганському паровозобудівному заводі імені Жовтневої революції, перш ніж рекомендувати робітника у партію, члени комісії радилися з секретарем партійної організації, цікавилися, як робітник виконує виробничі завдання, чи бере участь у громадському житті колективу тощо¹⁸.

Прийом у партію відбувався суворо індивідуально, на відкритих партійних зборах з участю безпартійних робітників, які активно обговорювали кандидатури вступаючих. Наприклад, під час прийому у партію на Маріупольському металургійному заводі на партійних зборах були завжди присутні 30—50 безпартійних робітників, які брали участь в обговоренні кандидатур¹⁹. «Інтерес у безпартійних до призову був величезний,— відзначалося у звіті Луганського окружного КП(б)У. — Масами приходили вони на відкриті партійні збори, ...уважно слухаючи автобіографію кожного вступаючого, ставили запитання. Дехто з них, побувавши на таких зборах, потім сам подавав заяву про прийом у партію». Були випадки, коли безпартійні у своїй

Округи	Подано заяв	Усього прийнято	У тому числі						Із загальної кількості	
			робітників	фабрично-завод. трансп.	з них за стажем роботи				викон. гром. доручення	пройшли школу політ. грамоти
					до 3 років	від 3 до 5	від 5 до 10	більше 10 років		
Артемівський	5948	3710	3299	3251	812	798	581	1060	2254	489
Дніпропетровський	2659	2173	2106	2038	455	471	428	684	1868	709
Київський	1388	985	978	931	30	145	289	467	825	391
Луганський	5493	3516	3150	2997	740	715	891	651	2290	589
Одеський	1542	979	955	921	58	173	284	406	787	389
Сталінський	3123	1998	1734	1537	315	369	431	422	1714	476
Харківський	2241	1572	1468	1358	160	272	442	484	1128	548
Усього по групі промислових округів	22 394	14 933	13 690	13 033	2570	2943	3346	4174	10 866	3591

¹⁵ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 11, оп. 1, спр. 261, арк. 5.

¹⁶ Днів.: X з'їзд КП(б)У. Стенографічний звіт, К., 1928, стор. 147.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 209.

¹⁸ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 34, оп. 1, спр. 424, арк. 99.

¹⁹ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 11, оп. 1, спр. 261, арк. 7, 10.

виступах (або в письмовій формі) рекомендували партзборам не приймати в партію того, хто був недостойний носити високе звання члена ВКП(б)²⁰.

Висока вимогливість і принципиовість комуністів, активна участь безпартійних робітників під час прийому в партію в значній мірі сприяли поліпшенню її якісного складу. Про це, зокрема, свідчать дані по семи промислових округах України, де в результаті Жовтневого призову в члени ВКП(б) було прийнято понад 70% робітників (див. таблицю)²¹.

З таблиці видно, що до лав партії приймали передусім тих робітників, які брали найактивнішу участь в громадському житті колективу. Характерним є й те, що вступаючи до лав ВКП(б) виконували найрізноманітніші громадські доручення. Зокрема, з 602 прийнятих у партію кадрових робітників в Іллічівському та Ленінському районах м. Одеси 38% працювали ще й у профспілках, близько 20% — у громадських організаціях, понад 27% — у комсомолі та кооперації²².

Багато робітників-активістів, які стали кандидатами у члени партії в дні Жовтневого призову, захищали Радянську владу в роки громадянської війни, брали участь у будівництві соціалізму в післявоєнні роки. Так, партосередок шахти № 10 Нікополь-Маріупольського рудника Сталінського округу прийняв у партію кріпильника Д. Ф. Фетисова, який 24 роки пропрацював під землею. В 1905 р. він входив до складу підпільної організації Петрівського рудника, пізніше воював з врангелівцями²³.

Партосередком Будьонівського рудника до лав партії був прийнятий слюсар Г. Ф. Калінін. Протягом 26 років він сумлінно працював на шахті. За виробничі успіхи його було нагороджено жетоном героя праці. Членом профспілкового комітету цього ж рудника неодноразово обирався 32-річний токарь Тимофій Ковальов. Його виробничий стаж — 16 років²⁴. На Костянтинівському заводі ім. Фрунзе кандидатом у члени ВКП(б) став вальцівник Паринов, який 30 років пропрацював на прокатному стані²⁵. За рахунок кадрових робітників, зайнятих безпосередньо в основних галузях промисловості, поповнювалися в дні Жовтневого призову парторганізації й інших округів республіки. При цьому організації КП(б)У керувалися рішенням XV з'їзду ВКП(б) про те, що однією з умов забезпечення й посилення керівної ролі партії є систематичне поліпшення її соціального складу шляхом постійного залучення в неї робітниць з виробництва²⁶.

У дні Жовтневого призову до партійних організацій країни було подано 153 590 заяв. Кандидатами у члени ВКП(б) стали 108 070 чол., у тому числі 22 700 чол. — на Україні²⁷.

Підбивши в березні 1928 р. підсумки, Об'єднаний пленум ЦК і ЦКК КП(б)У відзначив, що в парторганізації республіки в цілому «...прийшла нова могутня хвиля робітників з виробництва»²⁸. Серед комуністів України Жовтневого призову робітники становили 94,3%, з них 58,5% мали виробничий стаж 5 і більше років, 76,9% — до вступу в партію брали участь в роботі державних і громадських організацій²⁹. Разом з кадровими робітниками до лав ВКП(б) вступали також молодь, жінки. Серед усіх прийнятих у партію майже кожний четвертий був комсомольцем, понад 9% призову становили жінки. Більш як 250 молодих комуністів закінчили школу політграмоти, багато ще вчилася в різних гуртках системи партійної освіти³⁰.

Масове залучення робітників у партію помітно вплинуло на зміцнення в ній пролетарського ядра. Так, якщо в січні 1928 р. робітники в її складі становили 66,5%, то у квітні того ж року — вже 67,3%³¹. При цьому збільшилась також і питома вага робітників безпосередньо з виробництва з 43,7% (січень 1928 р.)³² до 45,7% (квітень 1928 р.)³³.

Поповнення партійних рядів передовими робітниками з виробництва означало не тільки збільшення пролетарського ядра в партії, а й сприяло зростанню партій-

²⁰ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 34, оп. 1, спр. 424, арк. 99.

²¹ Див.: «Вісті ЦК КП(б)У», 1928, № 5, стор. 15. Дані про громадські доручення підраховані автором.

²² «Бюллетень Одеського окружного комітета КП(б)У», 1928, № 12—13, стор. 3.

²³ «Диктатура труда», 1 січня 1928 р.

²⁴ «Диктатура труда», 14 грудня 1927 р.

²⁵ «Правда», 9 січня 1928 р.

²⁶ Див.: Пятнадцатый съезд ВКП(б). Стенографический отчет, т. II, М., 1961, стор. 143.

²⁷ «ВКП(б) в цифрах» (выпуск восьмой), 1928, стор. 18.

²⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 26, спр. 15, арк. 39.

²⁹ Там же, арк. 40.

³⁰ «Вісті ЦК КП(б)У», 1928, № 5, стор. 15.

³¹ Там же, № 10—11, стор. 23.

³² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 26, спр. 15, арк. 30.

³³ «Вісті ЦК КП(б)У», 1928, № 10—11, стор. 23.

ного ядра у складі самого робітничого класу. Особливо яскраво це проявилось на великих промислових підприємствах республіки. Так, з жовтня 1927 р. по лютий 1928 р. партійний прошарок на металургійних заводах ім. К. Лібкнехта та ім. Комінтерну (м. Дніпропетровськ) збільшився, відповідно, з 11,5% до 16,5% та з 11% до 15,3%³⁴, на Луганському паровозобудівному заводі комуністи становили більш як п'яту частину всіх робітників підприємства³⁵. Отже, Жовтневий призов у партію значною мірою сприяв розширенню мережі партійних осередків КП(б)У, кількість яких з липня 1927 р. по квітень 1928 р. зросла з 4700³⁶ до 5176³⁷.

Жовтневий призов у партію рішуче спростовує наклепи буржуазних ідеологів про те, що в період індустріалізації робітничий клас нібито перестав бути основною соціальною опорою партії, що «тенденція до депролетаризації» проявилась насамперед у зменшенні питомої ваги робітників у складі ВКП(б). Зокрема, американський «радянолог» М. Фейнсон твердить, що в той час партія «перестала представляти робітничий клас», а його співвітчизник В. Аспатуріан заявляє: «Новою соціальною силою, на яку спиралася партія, стала інтелігенція, що була народжена партією і розплодилася в результаті індустріалізації в Росії»^{38–39}.

ЦК ВКП(б), надаючи першорядного значення в житті партії питанням підвищення ідейно-політичного рівня і марксистсько-ленінського загартування комуністів, уже на початку Жовтневого призову вказував на необхідність глибокого засвоєння ними основних положень теорії марксизму-ленінізму, вивчення Програми і Статуту партії, рішень партійних з'їздів⁴⁰. Керуючись цим, організації КП(б)У значно розширили мережу партійної освіти. Так, в Артемівському, Луганському і Сталінському округах почали функціонувати 162 нові школи політграмоти⁴¹. Загалом на Донбасі різними формами партійного навчання було охоплено від 80% до 90% комуністів Жовтневого призову, в Одесі — 90%, у Дніпропетровську і Харкові — 40%⁴². Комуністи, які з тих чи інших причин не могли навчатися в мережі партосвіти, підвищували свій політичний рівень самостійно. За програмою індивідуальної самоосвіти вони вивчали історію партії, її організаційну структуру, рішення XV з'їзду ВКП(б), X з'їзду КП(б)У. Крім того, агітпропвідділи районних комітетів партії періодично організовували для них конференції, під час яких давалися методичні поради і читалися лекції⁴³.

Важливу роль у вихованні комуністів відігравали друковані органи окружкомів КП(б)У. Так, на сторінках журналу «Довідник партпрацівника»* (1928 р.) була опублікована серія статей, в яких досвідчені партійні працівники давали поради, як найкраще розподілити партійні доручення між молодими членами партії. Для тих комуністів, які підвищували свій політичний рівень шляхом самоосвіти, на його шпальтах регулярно друкувалися методичні поради по вивченню Програми і Статуту партії, рішень партійних з'їздів, а також статті, в яких періодично узагальнювався досвід роботи з молодими комуністами в партосередках великих промислових підприємств.

Комуністична партія, проводячи політику в інтересах трудящих, завжди була тісно зв'язана з масами. «КПРС,—наголошується в проекті Конституції СРСР,—існує для народу і служить народові»⁴⁴. Ця спільність інтересів партії і народу з особливою силою проявилася і в дні Жовтневого призову, величезне політичне значення якого полягає в тому, що він став яскравим свідченням схвалення робітничим класом політики партії, свідомого бажання сотень тисяч трудящих допомогти партії зміцнити її єдність, успішно побудувати соціалістичне суспільство. **«Вся героїчна історія радянського народу,—підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— його бойові і трудові перемоги, його видатні звершення нерозривно зв'язані з діяльністю Комуністичної партії як керівної і спрямовуючої сили нашого суспільства»**⁴⁵.

Л. І. БЕРЛІН (Харків),
А. П. САРЖАН (Донецьк)

³⁴ «Спутник партработника» (орган Дніпропетровського окружкому КП(б)У), 1928, № 6, стор. 31.

³⁵ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 34, оп. 1, спр. 424, арк. 20.

³⁶ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1972, стор. 372.

³⁷ «Вісті ЦК КП(б)У», 1928, № 10—11, стор. 23.

^{38–39} Цит. за: «Вопросы истории КПСС», 1974, № 10, стор. 64.

⁴⁰ Днев.: «Известия ЦК ВКП(б)», 1927, № 47—48, стор. 8.

⁴¹ Підраховано за: «Кочегарка», 29 лютого 1928 р.; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 34, оп. 1, спр. 743, арк. 76.

⁴² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 26, спр. 15, арк. 41.

⁴³ «Спутник политработника», 1928, № 4, стор. 31; «Бюллетень Одесского окружного комитета КП(б)У», 1928, № 12—13, стор. 4—6; № 28, стор. 51, та ін.

* Орган Дніпропетровського окружкому КП(б)У.

⁴⁴ «Правда», 4 червня 1977 р.

⁴⁵ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 14.

В. І. ЛЕНІН — ОРГАНІЗАТОР І КЕРІВНИК ЗАХИСТУ ТА ЗМІЦНЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (БЕРЕЗЕНЬ — ЛИСТОПАД 1919 р.)

(До виходу сьомого тому Біографічної хроніки В. І. Леніна)

Черговий, сьомий том Біографічної хроніки В. І. Леніна¹ охоплює період з 18 березня по 6 листопада 1919 р. Упорядники тому провели величезну роботу по максимуму повному врахуванню усіх архівних і друківаних джерел, що місяць за місяцем, день за днем, а іноді година за годиною відображають кожний факт життя і діяльності В. І. Леніна. До нього ввійшло понад 3 тис. фактів, з них вперше публікуються (повністю або частково) 790 нових лєнінських документів (листи, записки, телеграми, резолюції та ін.).

Це був один із найтяжчих періодів в історії Радянської країни, коли наступ білогвардійських армій Колчака, Денікіна, Юденича та іноземних інтервентів створив смертельну небезпеку для існування молодого Країни Рад. В той період Комуністична партія, керована В. І. Леніним, підняла трудящих на захист соціалістичної Вітчизни. «Занеклому збройному, політичному й ідеологічному опору реакції, дезорганізації економіки і контрреволюційному саботажу, кривавому буржуазному терору,— підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— робітничий клас протипоставив найвищу організованість і свідому дисципліну, згуртованість навколо Комуністичної партії, революційну пильність. Весь хід боротьби з внутрішньою контрреволюцією та іноземними інтервентами показав, що революція може закріпити свою перемогу тільки в тому разі, якщо вона вміє захищатись»².

Вирішальну роль у керівництві обороною країни відігравав Центральний Комітет РКП(б) на чолі з В. І. Леніним. «На кожному засіданні ЦК з кожного важливого питання стратегії,— не було жодного разу, щоб не було засідання ЦК або Бюро ЦК,— жодного разу не було, щоб ми не вирішували основні питання стратегії»,— підкреслював В. І. Ленін (стор. 10)*.

У тому широко показана участь В. І. Леніна у засіданнях Політбюро ЦК РКП(б), об'єднаних засіданнях Політбюро і Оргбюро ЦК, у роботі пленумів Центрального Комітету, де обговорювалися найважливіші питання внутрішньої і зовнішньої політики Радянської держави, оборони країни, питання соціалістичного будівництва, національної політики, поліпшення роботи державного апарату та ін.

В. І. Ленін з березня по листопад 1919 р. головував на 56 засіданнях Раднаркому і на 54 засіданнях Ради Оборони, на яких обговорювалися 1800 питань (стор. VII—VIII). Про титанічну роботу вождя яскраво свідчить той факт, що за той час він підготував і підписав 543 декрети Радянської влади³.

Діяльність Володимира Ілліча як вождя партії і глави уряду характеризують його виступи на різних з'їздах і конференціях, на зборах та мітингах робітників і червоноармійців, яких у тому зафіксовано понад 40 (стор. VIII). На VIII з'їзді РКП(б), наприклад, В. І. Ленін виступив з промовою при відкритті з'їзду, із звітом Центрального Комітету, з доповідями про Програму партії і про роботу на селі, з промовою по воєнному питанню і понад 20 разів, як голова з'їзду, він входив до програмної комісії і аграрної секції, створених з'їздом, зустрічався і розмовляв з багатьма делегатами (стор. 1—15).

¹ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, том 7. Март—ноябрь 1919 г. М., 1976, с. 700.

² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 5.

* Посилання на сторінки томів Біохроніки даються в тексті.

³ «Правда», 8 січня 1977 р.

З'їзд прийняв розроблену під керівництвом і за безпосередньою участю В. І. Леніна Програму РКП(б), що озброїла партію перспективою боротьби за побудову соціалістичного суспільства в нашій країні, визначила її завдання на весь перехідний період від капіталізму до соціалізму.

Значну цінність мають вперше опубліковані у томі матеріали про воєнну діяльність В. І. Леніна. Вони характеризують Володимира Ілліча як видатного воєнного керівника і стратега, який уміло визначав напрям головного удару для забезпечення перемоги, постійно тримав руку на пульсі управління обороною Країни Рад. Велика група документів, в тому числі нових, відображають постійну увагу В. І. Леніна до розгортання бойових дій проти Денікіна в Донбасі навесні 1919 р. (стор. 98, 100, 104, 111, 112, 117, 118, 119, 122, 132, 165, 172, 176, 179, 230 та ін.).

У липні 1919 р., коли білогвардійські армії Денікіна перейшли в наступ на Москву і смертельна загроза нависла над столицею, В. І. Ленін очолив оборону на Південному фронті. Заходи боротьби з армією Денікіна розробив пленум ЦК РКП(б) (3—4 липня) (стор. 350, 351, 352, 353). Найважливіші підсумки липневого пленуму були відображені в листі Центрального Комітету «Всі на боротьбу з Денікіним», написаному В. І. Леніним. Основне завдання моменту, вказувалося в листі, полягає в тому, що «всі сили робітників і селян, всі сили Радянської республіки повинні бути напружені, щоб відбити нашествя Денікіна і перемогти його, не спиняючи переможного наступу Червоної Армії на Урал і на Сибір»⁴.

Володимир Ілліч рішуче виступив проти спроби Троцького у вересні 1919 р. переглянути прийнятий Центральним Комітетом стратегічний план розгрому Денікіна. Важливу роль у досягненні перемоги над Денікіним відіграв пленум ЦК РКП(б) (21 і 26 вересня) (стор. 512—513, 523—524).

В. І. Ленін добре знав обстановку на фронтах, регулярно одержував зведення про бойові дії, відомості про наявність і розподіл боєприпасів, спорядження і обмундирування і т. д. Він постійно турбувався про зміцнення Червоної Армії, підготовку командних кадрів, політичну роботу серед червоноармійців. Володимир Ілліч конкретно і оперативно керував збройною боротьбою, щоденно підтримував зв'язок з Реввійськкрасною Республіки, Реввійськкрасами фронтів, Головним командуванням, спрямовував і координував їх діяльність.

Багатий фактичний матеріал, вміщений в томі, розповідає про видатну роль В. І. Леніна у розгромі армій Колчака, Денікіна, Юденича та військ іноземних інтервентів, у придушенні внутрішньої контрреволюції, організації партизанського руху в тилу ворога.

Факти Біохроніки розповідають про увагу В. І. Леніна до воєнних подій на Україні влітку 1919 р. Навесні і влітку 1919 р. В. І. Ленін, ЦК РКП(б) майже щоденно займалися питаннями, пов'язаними із становищем на півдні. З квітня по грудень Політбюро ЦК РКП(б) обговорювало українські питання 25 разів, Оргбюро — 13⁵. 24 червня Володимир Ілліч читав лист Раднаркому України з проханням підтримати перед Реввійськкрасною Республікою клопотання Українського уряду про відрядження в українські частини політпрацівників і про відправку патронів 14-ї армії Південного фронту. Володимир Ілліч написав на листі резолюцію: в Оргбюро ЦК для передачі всіх прохань за адресами (стор. 320—321). 30 липня В. І. Ленін підписав мандат паркому охорони здоров'я М. О. Семашку про відрядження його Радою Оборони в район Південно-Західного фронту і України для вжиття необхідних заходів щодо поліпшення санітарного становища на фронті (стор. 416). Ось коротка хроніка кількох днів серпня 1919 р., складена на основі вперше опублікованих фактів. 5 серпня В. І. Ленін читає телеграму Реввійськкраси Республіки про тяжке становище 14-ої армії Південного фронту і всієї України у зв'язку з наступом Денікіна і про необхідність подання воєнної допомоги; пише на ній розпорядження секретарю про відправлення справи в ЦК РКП(б) (стор. 430). 6 серпня В. І. Ленін бере участь у засіданні Політбюро ЦК РКП(б), на якому обговорюється питання про зміцнення обороноздатності Києва, Одеси, Миколаєва і Херсона (стор. 434). 9 серпня В. І. Ленін від імені Політбюро ЦК РКП(б) дає директиви Реввійськкрасі Республіки і Раднаркому України про оборону до останньої можливості Одеси і Києва (стор. 441). Того ж дня він підписує постанову Ради Оборони про утворення комісії для керівництва евакуацією на Україні і Південному фронті (стор. 442). 13 серпня В. І. Ленін бере участь в об'єднаному засіданні Політбюро і Оргбюро ЦК РКП(б), яке розглядає, зокрема, питання про загальний стан на Україні (стор. 446), підписує від імені Політбюро ЦК РКП(б) телеграму Раднаркому України з пропозицією закрити всі комісаріати, крім воєнного, шляхів сполучення і продовольства, злити урядові установи України в одну, мобілізувавши всіх на воєнну роботу (стор. 446). Того ж дня Володимир Ілліч головує на засіданні Ради Оборони, де обговорювалося, зокрема, питання про перевозку вантажів з України (стор. 447). У цей період він знайо-

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 41—42.

⁵ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 3, М., 1968, стор. 300.

миється з протоколом засідання президії Ради Оборони України від 15 серпня 1919 р. (стор. 454).

Володимир Ілліч велике значення надавав мобілізації робітників, зокрема, в промислових центрах — Києві, Катеринославі, Харкові, Одесі, для захисту завоювань соціалістичної революції в республіці (стор. 172, 176, 180, 184, 188, 320 та ін.).

Ряд документів свідчать про увагу В. І. Леніна до діяльності інтернаціональних формувань в республіці. Так, наприкінці липня 1919 р. він переглядає інформацію про становище військових частин угорських інтернаціоналістів на Україні (стор. 418).

Володимир Ілліч не залишає поза увагою і запеклу боротьбу з внутрішньою контрреволюцією на Україні навесні 1919 р. Так, через день після початку контрреволюційного заклоту Григор'єва на півдні України 10 травня В. І. Ленін одержує про це інформацію (стор. 182) і пересилає ці матеріали Й. В. Сталіну, а 12 травня одержує їх назад (стор. 185). 14 травня В. І. Ленін у телеграмі голові Реввійськради Республіки вказує «...на необхідність виявити більше енергії в придушенні контрреволюційного заклоту отамана Григор'єва...» (стор. 192—193).

Виконуючи вказівки вождя, радянські війська розгорнули наступальні операції проти григор'євців і вибили ворога з укріпленого опорного пункту — м. Олександрії. 24 травня у телеграмі Радянському уряду України В. І. Ленін писав: «Поздоровляю із взяттям Олександрії і Знам'янки. Дуже й дуже прошу вивільнені сили відправити в Донбас»⁶. 26 травня В. І. Ленін радить не пропускати «...моменту перемоги над Григор'євим...»⁷ і вимагає передислокувати частини, що придушували заклот Григор'єва, в Донбас (стор. 230). Згодом В. І. Ленін одержує лист члена Ради Оборони України А. А. Іоффе від 27 травня з Києва і обставини звільнення Олександрії (стор. 235).

Привертаять увагу вперше опубліковані матеріали про увагу В. І. Леніна до становища і розвитку подій на Україні. Наприкінці травня 1919 р. В. І. Ленін знайомиться з копією зведення Всеукраїнської ЧК про становище на Україні за період з 1 січня по 25 травня 1919 р. (стор. 230); 24 червня — читає лист Раднаркомові України від 19 червня, де йшла мова, зокрема, про види на врожай на Україні і про необхідність приїзду суди наркома продовольства О. Д. Цюрупи; між 30 червня і 4 липня — знайомиться з копією листа члена Ради Оборони України А. А. Іоффе з Києва про воєнне становище на Україні (стор. 341); 30 липня В. І. Ленін одержує телеграму з Києва з інформацією про становище на Південному фронті (стор. 415) та ін. Володимир Ілліч одержував навіть інформацію про становище на окупованій Антантою території, зокрема в Одесі. Така телеграма, наприклад, за підписом завідуючого українським відділом Народного Комісаріату в справах національностей І. Ю. Кулика прийшла в Кремль 20 лютого 1919 р.⁸ 26 лютого спеціальною телеграмою з України В. І. Леніна повідомлено про зрадницьку угоду Директорії з Антантою, за якою Україна віддавалася на пограбування інтервентам і фактично перетворювалася у французьку колонію⁹.

У томі вміщено багато нових фактів про допомогу В. І. Леніна, ЦК РКП(б), Раднаркомові РСФРР соціалістичному будівництву на Україні навесні — влітку 1919 р. 27 березня, наприклад, РНК під головуванням В. І. Леніна затвердив ухвалу Малоого Раднаркомові про відпуск 500 млн. крб. ВРНГ для фінансування вугільної та іншої промисловості УСРР та 500 млн. крб.— для фінансування цукрової промисловості на Україні (стор. 25). Ряд документів розкривають турботу Володимира Ілліча про робітників Донбасу (стор. 60, 75, 132). Вперше друкується інформація про телеграму Володимира Ілліча у Київ в першій половині червня з питань постачання продовольством Донбасу (стор. 294).

Факти розповідають як турбувався В. І. Ленін про відбудову цукрової промисловості на Україні (стор. 25, 48—49, 60 та ін.), розвиток залізничного транспорту в республіці (стор. 67, 80—81, 118 та ін.).

Однією із найважливіших економічних проблем Республіки Рад у роки іноземної інтервенції і громадянської війни була продовольча проблема. Як свідчать факти Біохроніки, за безпосередньою участю В. І. Леніна розв'язувалися всі кардинальні питання забезпечення країни продовольством. Близько 150 ленінських документів тому в тій чи іншій мірі стосуються діяльності Наркомпроду Радянської країни. Ряд документів пов'язаний з роботою Наркомпроду України. Його діяльність обговорювалася на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) за участю В. І. Леніна 28 квітня 1919 р. (стор. 134). Вперше друкується інформація про те, що 12 червня Раднаркомові України була направлена телеграма за підписом В. І. Леніна з проханням дати висновок з питання включеного до порядку денного пленуму ЦК РКП(б): про фінансове та організаційне підпорядкування українського Наркомпроду, Наркомпроду РСФРР (стор. 286). Відомо, що діяльність Наркомпроду УСРР спиралася на багатий досвід

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 324.

⁷ Див.: Там же.

⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 3, спр. 563, арк. 3а—3г.

⁹ Там же, арк. 28.

Наркомату продовольства РСФРР. На III з'їзді КП(б)У народний комісар продовольства України О. Г. Шліхтер* — зазначив з цього приводу, що «...всі основні форми, всі основні принципи, завдання у справі будівництва продовольчих органів є вже готовими, ...будівникам продовольчої справи на місцях залишається тільки застосувати ці основні принципи, вироблені і затверджені практикою в Росії...»¹⁰.

Привертає увагу група документів, що розкриває видатну роль В. І. Леніна у створенні воєнно-політичного союзу радянських республік.

Об'єднання збройних сил окремих радянських республік було проведене за ініціативою і під керівництвом В. І. Леніна. 8 квітня 1919 р. Володимир Ілліч читає, вносить правки і підписує проект постанови ЦК РКП(б) про необхідність термінового проведення в життя єдності Радянської Росії і України в питаннях: командування, постачання Червоної Армії і управління залізничним транспортом; просить Політбюро ЦК РКП(б) затвердити цю постанову як директиву ЦК КП(б) України; на полях лише пропозицію: в Оргбюро ЦК РКП(б), негайно переслати документ в ЦК КП(б)У (стор. 59). 23 квітня Володимир Ілліч бере участь у засіданні Політбюро ЦК РКП(б), на якому обговорювалося питання про зміцнення єдності між РСФРР і Україною (стор. 117). Наступного дня В. І. Ленін знайомиться з доповідною запискою головнокомандувача І. І. Вацетіса від 23 квітня про воєнне становище РСФРР, де обґрунтовується необхідність об'єднання збройних сил радянських республік з підпорядкуванням їх єдиному командуванню (стор. 117—118). На цьому документі В. І. Ленін пише вказівку заступнику голови Реввійськради Республіки Е. М. Склянському: «Це до речі якраз до того, що вчора вирішено. Треба спішно, негайно: 1) скласти текст директиви від ЦК... про єдність (злиття) воєнну...»¹¹ 29 квітня за участю В. І. Леніна об'єднане засідання Політбюро і Оргбюро ЦК РКП(б) знову повертається до питання про необхідність суворого проведення єдності воєнного командування арміями радянських республік (стор. 138).

4 травня 1919 р. ЦК РКП(б) обговорив питання про єдине командування арміями Радянських соціалістичних республік (стор. 164) і дав директиви Центральним Комітетам компартій України, Литви і Білорусії, Латвії і Естонії з питань дальшого воєнного будівництва. Вказавши на серйозні помилки в організації збройних сил, ЦК РКП(б) ухвалив «відновити в області воєнного управління і командування найсуворіше начало єдності організації і суворого централізму»¹². Цього ж місяця ЦК РКП(б) затвердив написаний В. І. Леніном «Проект директиви ЦК про воєнну єдність»¹³. Центральний Комітет РКП(б) запропонував республікам висловити свою думку, а комуністичним фракціям ЦВК радянських республік поставити на розгляд питання про воєнну єдність. Першою підтримала рішення ЦК РКП(б) партійна організація України, трудящі республіки, 18 травня 1919 р. ЦВК Рад України ухвалив постанову про об'єднання воєнних сил радянських республік, а 31 травня подібне рішення ухвалила Рада Оборони Литви і Білорусії.

В. І. Ленін постійно був у курсі розвитку подій. Так, в Біохроніці вперше надрукована інформація про те, що наприкінці травня 1919 р. він одержав лист члена Ради Оборони України А. А. Іоффе, де намічалися, зокрема, практичні заходи проведення в життя воєнно-економічного союзу РСФРР з Україною (стор. 235).

1 червня 1919 р. у Москві відбулося історичне засідання Всеросійського ЦВК за участю представників України, Білорусії, прибалтійських радянських республік, на якому було прийнято декрет «Про об'єднання радянських республік: Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби із світовим імперіалізмом». Декрет передбачав єдність воєнної організації і воєнного командування радянських республік, а також об'єднання рад народного господарства, комісаріатів праці, фінансів, управління залізничним транспортом.

14 червня ЦВК Рад України схвалив цей декрет і дав вказівку всім урядовим органам республіки про негайне втілення його в життя. В Біохроніці вперше наводиться інформація про те, що В. І. Ленін 15 червня (після 19 год. 45 хв.) ознайомився з копією телеграми РНК України з Києва Голові ВЦВК М. І. Калініну про це рішення ЦВК Рад України (стор. 294).

Утворення під керівництвом В. І. Леніна воєнно-політичного союзу радянських республік стало важливим джерелом перемоги трудящих Країни Рад над зовнішніми інтервентами та внутрішньою контрреволюцією, знаменувало новий етап у розвитку федеративних зв'язків республік і було важливим кроком на шляху до утворення СРСР.

* О. Г. Шліхтер відбув на Україну за безпосередньою вказівкою В. І. Леніна для допомоги в організації там продовольчої справи (Див.: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 6, Июль 1918 — март 1919 г., М., 1975, стор. 556).

¹⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 3, спр. 14, арк. 113.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 287.

¹² Істория Коммунистической партии Советского Союза, т. 3, кн. 2, М., 1968, стор. 323.

¹³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 388—389.

Матеріали Біохроніки розповідають, як Комуністична партія під керівництвом В. І. Леніна розробляла й проводила в життя правильну національну політику в умовах багатонаціональної країни, В. І. Ленін, ЦК РКП(б) допомагали комуністам національних окраїн у створенні радянської державності, у підготовці національних кадрів, у вирішенні практичних завдань соціалістичного будівництва. В. І. Ленін турбувався про надання воєнної, фінансової та іншої допомоги Радянській Україні, Литовсько-Білоруській республіці, Латвії, Туркестану та іншим національним районам.

В результаті титанічної роботи В. І. Леніна, Центрального Комітету РКП(б) уже в післявоєнній роки «склався тісний політичний, військовий, господарський, дипломатичний союз усіх радянських республік, які існували тоді, оформлений рядом договорів між ними»¹⁴.

Факти Біохроніки свідчать про величезну працездатність вождя, широкий діапазон питань, які він розв'язував щоденно. Ось один з робочих днів Володимира Ілліча — 16 квітня 1919 р.: одержує телеграму голови Радянського уряду Латвії П. І. Стучки про те, що Анганта керує всіма біловардійськими рухами на окраїнах країни; телеграму членів Реввійськради 6-ої армії Північного фронту з проханням дозволити відпустити у розташування противника військовополонених з політичною літературою; телеграму з Самари надзвичайного комісара Степового краю з проханням дати вказівку вислати в Самару гроші для воєнних потреб краю; телеграму з пристані Чорний Яр (Астраханська губернія) з питань продовольства; телеграму із Ічалківського райкому РКП(б) з приводу земельного питання; листа з Самари з проханням допомогти у боротьбі з епідемією віспи; листа від редактора газети «Беднота» з оцінкою однієї із літературних п'єс. У кожному випадку В. І. Ленін конкретно і оперативно вирішує питання, бере на контроль виконання своїх розпоряджень. Того ж дня Володимир Ілліч виступає з промовою про зовнішнє і внутрішнє становище Країни Рад і про мобілізацію сил для боротьби з Колчаком на конференції залізничників Московського вузла у Будинку спілок, скликаній президією Московської Ради.

Найголовнішими подіями 16 квітня були засідання Політбюро ЦК РКП(б) і Ради Оборони, на якому В. І. Ленін головував. Політбюро розглянуло питання: резолюція Московського комітету РКП(б) про поліпшення економічного становища робітників, про посилення партійно-політичної роботи у прифронтовій смузі і в зв'язку з цим про поїздку голови ВЦВК М. І. Калініна на місце та ін. Три питання Політбюро ЦК РКП(б) були безпосередньо пов'язані з Україною: проект директив ЦК КП(б)У про економічне становище на Україні; про переговори з лівими українськими незалежними соціал-демократами; про поїздку члена Ради Оборони А. А. Іоффе у Володимир та Київ.

Значне місце серед матеріалів тому займають питання, пов'язані з організацією управління, роботою державного апарату, наркоматів та інших центральних установ. Вони розкривають ленінські принципи партійного і державного керівництва, характеризують стиль роботи В. І. Леніна, свідчать, яке велике значення надавав він проведеному принципу колективності керівництва і персональної відповідальності за доручену справу, як він вчив радянських і партійних працівників діловитості, оперативності у вирішенні питань, вмінню зосереджувати увагу на головних завданнях і добиватися практичних результатів.

У центрі уваги В. І. Леніна постійно знаходилася пропаганда першої Радянської Конституції, яка, за його словами, «...служить і завжди служитиме трудящим і є могутнім знаряддям у боротьбі за здійснення соціалізму»¹⁵. У період, який охоплює сьомий том Біохроніки, В. І. Ленін у своїх статтях та виступах понад 10 разів звертався до розкриття положень Конституції РСФРР 1918 р. і критики буржуазних конституцій. Наприклад, 19 травня 1919 р. Володимир Ілліч виступив на I Всеросійському з'їзді у справі позапартійної освіти з промовою «Про обман народу лозунгами свободи і рівності», в якій показав неспроможність догм опортуністичних лідерів II Інтернаціоналу з питання про суть Радянської держави, диктатури пролетаріату і буржуазної демократії. «Ніякими фальшивими лозунгами,— говорив В. І. Ленін,— ніякими фетишами на зразок «свободи», «рівності», нас не обдуриш. Ми не визнаємо ні свободи, ні рівності, ні трудової демократії, якщо вони суперечать інтересам визволення праці від гніту капіталу» (стор. 205—206)¹⁶. Володимир Ілліч на закінчення підкреслив, що Радянська Конституція привернула «симпатії робітників усього світу»¹⁷.

Біохроніка показує боротьбу В. І. Леніна за зміцнення революційної, соціалістичної законності. Володимир Ілліч оперативно реагував на листи і скарги трудящих, давав вказівки про уважний розгляд кожної справи. На багатьох докумен-

¹⁴ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 42.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 506.

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 359—360.

¹⁷ Там же, стор. 360.

тах, що надходили до В. І. Леніна, є його резолюції: «Перевірити», «Терміново», «Вживіть заходів», «Зберіть підписи членів Ради Оборони» та ін.

У томі зібрано багато фактів, які показують турботу Володимира Ілліча про здоров'я, харчування, побут партійних та радянських працівників, сімей червоноармійців, інвалідів війни, ветеранів революції. Постійну турботу виявляв Володимир Ілліч про дітей (стор. 36, 56, 62, 359, 382, 405, 489, 572 та ін.). За ініціативою вождя було прийнято декрет про безплатне дитяче харчування.

Важливим напрямом багатогранної діяльності В. І. Леніна було культурне будівництво. 6 травня 1919 р. Володимир Ілліч виступав у Будинку спілок з призвальною промовою на I Всеросійському з'їзді у справі позашкільної освіти (стор. 171), в якій висунув завдання ліквідації неписьменності у країні. «Ми повинні,— говорив В. І. Ленін,— взятися до простої, насущної справи мобілізації письменних і боротьби з неписьменністю»¹⁸. Ряд важливих ленінських документів відносяться до різних сторін діяльності Народного комісаріату освіти (стор. 7, 16, 27, 91, 166, 288, 441, 479, 500, 530, 552, 607, 610 та ін.).

Володимир Ілліч не тільки розробив теоретичні засади будівництва нової школи, але й постійно турбувався про втілення їх в життя. 15 травня 1919 р., наприклад, В. І. Ленін підписує декрет РНК про надання для потреб єдиної трудової школи земельних ділянок сільськогосподарських економій, лісових дач, родовищ корисних копалин і промислових підприємств (стор. 196), 18 червня підписує постанову РНК від 17 червня про відпуск Наркомосу понад 600 млн. крб. для потреб єдиної трудової школи (стор. 305).

В. І. Ленін турбувався про справи видавництва, про поширення газет, журналів, революційної літератури, про організацію і успішну діяльність шкіл та бібліотек.

У полі зору Володимира Ілліча знаходилися найрізноманітніші питання культурного будівництва. У липні, наприклад, він мав розмову з наркомом освіти А. В. Луначарським та актором Ф. І. Шаляпіним про виділення державних театрів в Асоціацію академічних театрів, про принципи і характер діяльності академічних театрів (стор. 397). З увагою поставився В. І. Ленін до питання про намір видати повне зібрання творів Л. М. Толстого (стор. 605, 607) та ін.

Незважаючи на величезну завантаженість, Володимир Ілліч слідкував за новою літературою, регулярно читав її. Улітку 1919 р. він переглянув «Книжну летопись» за 1917, 1918 та перші п'ять місяців 1919 р., відмітив у ній видання, необхідні для його бібліотеки. Серед них: том IV «Естественных производительных сил России», «Полезные ископаемые», «Великая французская революция 1789—1793» П. Кропоткіна, «Преступление капитализма» Ш. Фур'є, «Указатель № 1 юридических советских и коммунистических изданий, выходящих в РСФСР» та ін. У липні Володимир Ілліч читає книгу індійського філософа Махендри Пратапа, видану німецькою мовою. Того ж місяця він прийняв делегацію діячів індійського національно-визвольного руху, серед яких був і М. Пратап. В. І. Ленін мав з ними розмову про становище в Індії, в ході якої висловив критичні зауваження про книгу (стор. 397).

Величезну увагу приділяв В. І. Ленін агітаційно-пропагандистській і культурно-освітній роботі серед широких народних мас.

Привертають увагу матеріали про організацію з ініціативи В. І. Леніна агітаційного поїзда «Октябрьская революция» на чолі з Головою ВЦВК М. І. Калініним в Саратовську губернію. Володимир Ілліч підтримував постійний зв'язок з агітколективом поїзда, давав конкретні вказівки про завдання, форми і методи агітаційної роботи серед селян, цікавився їх настроєм, турботами і потребами. За безпосередньою участю Володимира Ілліча проходила й організація агітпароплава ВЦВК «Красная звезда» по Волзі і Камі.

Факти Біохроніки відображають увагу до питань міжнародних відносин, мирного співіснування держав з різним суспільним ладом. В ній висвітлено встановлення дружніх відносин Радянської республіки з Афганістаном, здійснені за ініціативою В. І. Леніна кроки до укладення миру з буржуазними урядами Естонії, Фінляндії, Литви і Латвії.

Наводяться дані про прагнення Країни Рад до встановлення ділових контактів і зв'язків з капіталістичними країнами. У той же час В. І. Ленін викривав підступи імперіалістів Антанти, які намагалися розмовами про мир прикрити політику збройної інтервенції в Радянській країні. Комуністична партія у своїй боротьбі за мир, проти війни керувалася ленінськими принципами зовнішньої політики. 6 травня 1919 р. В. І. Ленін писав Г. В. Чичеріну і М. М. Литвинову: «Якщо перемир'я для миру, то... ми за...», якщо перемир'я не для миру, а для політичної гри, — не хочемо. З миром не жартують. Обдурити нас нікому не вдасться»¹⁹.

Матеріали Біохроніки розкривають видатну роль В. І. Леніна у розвитку міжнародного комуністичного руху, величезну теоретичну діяльність вождя. У доповідях

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 322.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 305.

і виступах, у працях «Успіхи і труднощі Радянської влади», «Великий почин», «Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату» та інших творах, написаних в той час, В. І. Ленін узагальнює досвід творчої діяльності народних мас під керівництвом Комуністичної партії, розробляє важливі проблеми перехідного періоду від капіталізму до соціалізму. Вождь пролетаріату особливо підкреслював керівну роль Комуністичної партії у будівництві соціалістичного суспільства, вказуючи, що тільки вона одна могла вести робітничий клас, всіх трудящих «на глибоку і корінну зміну старого суспільства» (стор. 419)²⁰.

Сьомий том Біографічної хроніки В. І. Леніна закінчується інформацією про те, що напередодні другої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції В. І. Ленін пише для газети «Беднота» статтю «Два роки Радянської влади», в якій розкриває джерела сили і непереможності робітничо-селянської держави (стор. 633). «Радянська влада,—писав В. І. Ленін,—задавлена і замучена натиском ворогів на Росію. Але Радянська влада все-таки вже перемогла весь світ — перемогла в тому розумінні, що співчуття мас трудящих повсюди вже завойоване нами»²¹. Чому тверда Радянська влада, незважаючи на нечувані тяжкі випробування, труднощі, муки голоду,—ставити питання В. І. Ленін. І відповідає: «Тому, що вона є влада самих трудящих, влада мільйонів робітників і селян»²².

Постанова ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслює, що «встановлення і зміцнення Радянської влади як однієї з форм диктатури пролетаріату на ділі забезпечило небачену, неможливу в жодній капіталістичній країні свободу і демократію для гігантської трудящої більшості»²³.

Яскравим свідченням цього є нова Конституція СРСР, яка наочно показує всьому світові, як розвивається соціалістична держава, дедалі міцніше і глибше утверджуючи соціалістичну демократію, переконливо показуючи її суть. «Нова Конституція,—говорив на позачерговій сесії Верховної Ради СРСР Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР, Голова Конституційної Комісії товариш Л. І. Брежнев,—це, можна сказати, концентрований підсумок усього шістдесятирічного розвитку Радянської держави. Вона яскраво свідчить про те, що ідеї, проголошені Жовтнем, заповіді Леніна успішно втілюються в життя»²⁴.

Ленінські документи сьомого тому Біохроніки, як і попередніх томів, належать не тільки історії, а й сучасності. Вони дозволяють розкрити та проаналізувати джерела і причини наших сьогоднішніх успіхів і досягнень. Вони свідчать, що героїчна історія радянського народу, його бойові і трудові перемоги, його видатні звершення нерозривно зв'язані з іменем В. І. Леніна, з діяльністю ленінської Комуністичної партії як керівної і спрямовуючої сили нашого суспільства. «Історичні революційні звершення радянського народу,—говориться у Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,—його успіхи в боротьбі за побудову комуністичного суспільства, перемоги, здобуті на тяжкому, незвіданому шляху, яким іде наша країна вже шістдесятий рік, дістали визнання в усьому світі. Вони є прямим продовженням справи Жовтня, втіленням у життя ідей великого Леніна. Ці успіхи і досягнення, цей історичний досвід стали дороговказом сучасного світового революційного руху»²⁵.

Матеріали сьомого тому ленінської Біохроніки є цінним історичним джерелом, важливою документальною основою героїчного літопису Великого Жовтня — головної події ХХ століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства.

В. Ю. Мельниченко (Київ)

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 125.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 273.

²² Там же.

²³ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, стор. 5.

²⁴ Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення. Доповідь товариша Л. І. Брежнева на сесії Верховної Ради СРСР 4 жовтня 1977 р. — «Радянська Україна», 5 жовтня 1977 р.

²⁵ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, стор. 5.

ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ У 1967—1976 рр.

60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — важлива віха в житті радянського народу, в розвитку усього світового визвольного руху. Разом з цим це помітна віха і в дослідженні однієї з найактуальніших проблем історико-партійної науки — діяльності партії більшовиків та її місцевих організацій в 1917 р. Актуальність цієї проблеми визначається тією роллю, яку відіграла Жовтнева революція, головна подія ХХ століття, в історичній долі всіх народів світу: вона відкрила нову історичну епоху — епоху переходу від капіталізму до соціалізму.

В період підготовки і проведення соціалістичної революції більшовики нагромадили винятково цінний досвід. За короткий історичний строк вони переконали величезну більшість робітничого класу і свідому частину селянства в необхідності повалення влади буржуазії, відвоювали на бік революційного пролетаріату багатомільйонні маси сільської бідноти національних районів Росії і привели трудящих до перемоги Жовтневої революції, яка не лише відобразила специфіку повалення капіталізму в одній з країн, а й продемонструвала загальні закономірності класової боротьби в нову історичну епоху.

В. І. Ленін, говорячи про досвід російських революцій 1905 і 1917 рр., зазначав, що ця тема «...така неосяжно велика, що про неї можна і треба писати томи»¹. І справді, радянські вчені створили величезну кількість праць, присвячених даній проблемі. В одній статті неможливо проаналізувати всю літературу про діяльність в революції навіть одного загону РСДРП(б) — більшовиків України. До того ж стан вивчення проблеми і завдання істориків Великого Жовтня на Україні систематично аналізувалися в наукових виданнях. Усі значні праці рецензувалися на сторінках «Комуніста України», «Українського історичного журналу» та інших періодичних видань. Напередодні 50-річчя Жовтня з'явилася ґрунтовна проблемна стаття М. І. Супрунєнка і М. А. Рубача, присвячена характеристиці стану наукової розробки проблем Великої Жовтневої соціалістичної революції². У 1966 р. в Одесі відбулася республіканська наукова конференція з питань історіографії Жовтневої революції³. В наступні роки (1967—1976) в журналах і збірниках надруковано понад 20 тематичних історіографічних оглядів літератури з різних аспектів проблеми. В 1976 р. опублікована перша історіографічна монографія про діяльність більшовицьких організацій України в 1917 р.* Її автор, В. В. Мусієнко, зробив спробу проаналізувати літературу з питань партійного будівництва на Україні, боротьби більшовиків за маса, їх діяльності в масових організаціях трудящих, більшовизації Рад, військово-бойової роботи більшовиків, їх керівництва боротьбою народних мас проти буржуазної і буржуазно-націоналістичної контрреволюції, за встановлення Радянської влади і утворення Української Радянської республіки.

Автор пропонованого огляду обмежується аналізом літератури, яка вийшла в 1967—1976 рр.* В ці роки історія більшовицьких організацій в Жовтневій революції розроблялася найбільш плідно. ґрунтовнішому вивченню героїчного шляху Ленінської партії сприяло, зокрема, відзначення таких знаменних подій, як 50-річчя Великої Жовтня і 50-річчя встановлення Радянської влади на Україні, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення Союзу РСР, 70-річчя II з'їзду РСДРП.

Величезну роль у дальшому розвитку історико-партійних досліджень, в тому числі з історії Жовтневої революції, відіграли рішення XXIII, XXIV, XXV з'їздів КПРС, які націлили вчених на більш глибоке висвітлення історії нашої країни, на послідовне додержання ленінського принципу партійності в оцінці суспільних явищ і подій, на викриття буржуазної ідеології. Важливе значення для науковців УРСР мали і матеріали травневого (1974 р.) Пленуму ЦК Компартії України, який обговорив завдання партійних організацій республіки щодо дальшого поліпшення ідеоло-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 114.

² М. І. Супрунєнко, М. А. Рубач. Про стан і завдання наукової розробки проблем Великої Жовтневої соціалістичної революції.— «УІЖ», 1965, № 10, стор. 35—45.

³ Питання Великої Жовтневої соціалістичної революції у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Матеріали республіканської наукової конференції. Одеса, 12—15 жовтня 1966 р., К., 1966.

⁴ В. В. Мусієнко. Більшовики України в Жовтневій революції. Березень 1917 р.— березень 1918 р. До історіографії проблеми, К., 1976.

* Література, що вийшла і вийде у зв'язку з ювілеєм, буде проаналізована в одному з наступних номерів журналу.

гічної роботи у світлі рішень XXIV з'їзду КППС. Виступаючи на Пленумі, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький звернув увагу на те, що «в окремих дослідженнях мали місце факти ідеалізації старовини, відходу від класових, партійних критеріїв в оцінці суспільних явищ, неправильного трактування деяких подій історичного минулого»⁵. Спрямувавши працівників ідеологічного фронту республіки на подолання цих недоліків, Пленум накреслив конкретні заходи для активізації історико-партійних досліджень.

З цілковитою підставою можна сказати, що останнє десятиріччя (1967—1976 рр.) відзначається найбільшими досягненнями істориків у галузі досліджень діяльності більшовиків України у Жовтневій революції. За ці роки в республіці опубліковано близько 200 наукових статей (головним чином в «Українському історичному журналі» і «Наукових працях з історії КППС»), видано понад 30 монографій, значну кількість брошур, кілька тематичних збірників статей та матеріалів наукових конференцій, присвячених Жовтневій революції і діяльності в той час більшовицьких організацій України.

Велику увагу аналізові цих проблем приділено в нарисах з історії обласних партійних організацій, що вийшли в 1967—1972 рр.⁶ У більшості з них, зокрема з історії Вінницької, Київської, Миколаївської та Харківської організацій, докладно висвітлюється діяльність місцевих організацій РСДРП(б) в 1917—1918 рр., уточнено їх чисельність на окремих етапах революції, час створення деяких з них, розкрито політична та організаторська робота більшовиків на місцях. Але, на жаль, у значній частині нарисів (за винятком тих, що стосуються історії Київської, Полтавської та Харківської організацій) слабо показана робота більшовиків у Радах робітничих і солдатських депутатів. Більше уваги доцільно було б приділити й аналізу діяльності більшовиків у профспілках, серед молоді. Проте, незважаючи на окремі недоліки, нариси з історії обласних партійних організацій значно збагатили літературу про Жовтневу революцію.

Позитивно вплинуло на зміст наукових досліджень проблеми те, що напередодні 50-річчя Великого Жовтня було опубліковано кілька узагальнюючих праць провідних вчених країни. В 1967 р. вийшли перша книга третього тому багатотомної історії КППС, присвячена діяльності партії більшовиків у період підготовки і проведення соціалістичної революції, а також перший том багатопланової монографії академіка І. І. Мінца⁷ (пізніше видано ще два томи цієї праці, яка була відзначена Ленінською премією). Як у багатотомній історії КППС, так і в монографії І. І. Мінца значна увага приділяється діяльності в 1917 р. більшовицьких організацій України — невід'ємної, складової частини РСДРП(б).

Одне з центральних місць у працях істориків республіки зайняли питання ідейного та організаційного зміцнення більшовицьких організацій України в ході соціалістичної революції, боротьби за втілення в життя ленінської стратегії і тактики в революції, роль ЦК РСДРП(б) та особисто В. І. Леніна в керівництві діяльністю місцевих більшовицьких організацій. Ці проблеми висвітлює, зокрема, колективна монографія «В. І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні», підготовлена науковцями Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППС, Інституту історії АН УРСР, кафедри історії КППС Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка⁸.

Кілька років тому в пресі відзначалося, що майже не вивчено питання про форми і методи керівництва Центрального Комітету РСДРП(б) діяльністю її місцевих організацій. Підготовлена В. В. Аникеевим багатотомна хроніка подій з історії діяльності партії у Жовтневій революції та в роки громадянської війни збагатила джерельну базу для дослідження цієї важливої теми⁹. Історики України вже створили кілька ґрунтовних праць про керівництво з боку Центрального Комітету РСДРП(б),

⁵ «Радянська Україна», 17 травня 1974 р.

⁶ Нариси історії Київської обласної партійної організації, К., 1967; Нариси історії Волинської обласної партійної організації, К., 1968; Нариси історії Запорізької обласної партійної організації, К., 1968; Нариси історії Львівської обласної партійної організації, Львів, 1969; Нариси історії Миколаївської обласної партійної організації, Одеса, 1969; Нариси історії Полтавської обласної партійної організації, Харків, 1970; Нариси історії Харківської обласної партійної організації, Харків, 1970; Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, К., 1970; Нариси історії Вінницької обласної партійної організації, Одеса, 1972; Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації, Львів, 1972.

⁷ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 3, кн. 1 (март 1917 — март 1918 г.), М., 1967 (українською мовою цей том вилучено в 1968 р.); И. И. Минца. История Великого Октября, т. 1, М., 1967; т. 2, М., 1968; т. 3, М., 1973.

⁸ В. І. Ленін і перемога Жовтневої революції на Україні, К., 1967.

⁹ В. В. Аникеев. Деятельность ЦК РСДРП(б) в 1917 году (Хроника событий), М., 1969; його ж. Деятельность ЦК РСДРП(б) — РКП(б) в 1917—1918 годах (Хроника событий), М., 1974.

особисто В. І. Леніна більшовицькими організаціями України. О. Т. Юрченко розкрив дану тему на матеріалах усіх місцевих більшовицьких організацій, а П. Л. Варгатюк, І. П. Дудко, М. Я. Запорожець, С. К. Мельник проаналізували зв'язки В. І. Леніна з рядом організацій РСДРП(б)¹⁰. У кожній з цих книг є окремі розділи, які стосуються періоду підготовки і проведення Жовтневої революції. Зараз наявні всі умови, щоб ставити питання про завершення в наступні роки роботи по створенню аналогічних книг в усіх областях республіки.

Характеристику форм і методів керівництва більшовицькими організаціями з боку ЦК РСДРП(б) дано, зокрема, у статтях Б. І. Корольова, Г. В. Малашенка, І. І. Скрипниченка, В. О. Широкова. Щоправда, деякі аспекти теми потребують дальшого вивчення. Слід, наприклад, встановити точне число адресатів ЦК на Україні (зараз фігурують різні цифри, деякі адресати, особливо з діючої армії, не розшифровані), обсяг і географію листування ЦК, докладніше проаналізувати інші форми його керівництва місцевими організаціями партії, уточнити список посланців ЦК, що виїжджали на Україну, та кількість представників місцевих організацій, що відвідали ЦК в 1917 р., й ін.

Одним з важливих напрямів вивчення діяльності більшовиків України в 1917 р. є аналіз стану партійних організацій, боротьби більшовиків за ідейне та організаційне зміцнення своїх лав у той час. Ці теми розкривають монографії Б. І. Корольова, Ю. В. Шиловцева¹¹, численні статті. В них уточнюється кількість членів партії в більшовицьких організаціях на різних етапах революції, але цифри, що їх наводять дослідники, не завжди тождісні. Особливо велика розбіжність існує у визначенні кількості більшовиків України після виходу партії з підпілля — від 900 до 3 тис. чол. Уточнення цих цифр потребує застосування посередніх (непрямих) методів дослідження. Їх успішно використав свого часу академік С. Г. Струмілін. За основу підрахунку він узяв дані Всеросійського перепису членів РКП(б) 1922 р., врахував середні геометричні коефіцієнти смертності, поправочні коефіцієнти, після чого встановив, що в партії у лютому 1917 р. налічувалося 23,6 тис. чол. Аналогічна методика аналізу чисельного складу більшовиків України дає можливість зробити висновок, що тоді тут було близько 2 тис. членів партії.

До останнього часу слабою ланкою у вивченні стану більшовицьких організацій після виходу партії з підпілля була відсутність праць, присвячених аналізу чисельності військових організацій РСДРП(б), як тилкових, так і тих, що діяли на фронтах. Зараз такі дані є. Н. М. Якупов, наприклад, встановив їх кількість на території Київського і Одеського округів у період мирного розвитку революції (24 — гарнізонні і районні, понад 170 — у військових частинах). А. Г. Ткачук навів аналогічні відомості по фронтових організаціях: на Південно-Західному фронті в липні діяло 44 осередки РСДРП(б), наприкінці вересня — 108, у грудні — 135, на Румунському фронті, — відповідно, 30, 65, 145. Тим часом М. Калиненко твердить, що в кінці жовтня — листопаді на Румунському фронті діяло до 200 організацій РСДРП(б)¹². Ця цифра точніша, оскільки лише на 2 з'їзді Румчероду (грудень 1917 р.) більшовики були представниками від 160 військових частин, підрозділів і служб фронту*. Цінним є визначення А. Г. Ткачуком кількісного складу більшовицьких організацій фронтів. За його підрахунками, на Південно-Західному фронті в липні було 2 тис. членів партії, в грудні — 12 200; на Румунському, — відповідно, 500 і 11 600 чол.¹³ Але дані Н. М. Якупова і А. Г. Ткачука ще не дають можливості зробити висновок про загальну чисельність і кількісний склад військових організацій РСДРП(б) у межах всієї України. Це є черговим завданням істориків партії.

Широке коло істориків досліджувало питання тактики місцевих організацій РСДРП(б) в 1917 р. Складніше у той час політичного становища на Україні, де ре-

¹⁰ О. Т. Юрченко. В. І. Ленін і більшовицькі організації України, К., 1970; І. Дудко. Ленін і Чернігівщина, Харків, 1967; П. Л. Варгатюк. Партії великий загін. В. І. Ленін і більшовицькі організації Катеринославщини, Дніпропетровськ, 1970; С. Мельник. Делегат більшовиків Одеси, Одеса, 1970; М. Я. Запорожець. Істоки великих свершений. В. І. Ленін і партійні організації Донбасса, Донецьк, 1972.

¹¹ Б. Корольов. На шляху до Жовтня. З історії партійного будівництва на Україні в 1917 р., К., 1968; Ю. В. Шиловцев. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917 — липень 1918 рр.), Харків, 1972.

¹² А. Г. Ткачук. Революционное движение в армиях Юго-Западного и Румынского фронтов накануне и в период Великого Октября (1916 — февраль 1918 г.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Львов, 1968, стор. 21; Н. М. Якупов. Партия большевиков в борьбе за армию в период двоевластия, К., 1972, стор. 168; М. Калиненко. Создание комитета большевиков Румынского фронта. — «Коммунист Молдавии», 1975, № 10, стор. 57.

* Підраховано автором на основі анкет делегатів (ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 2, сир. 16, 17).

¹³ А. Г. Ткачук. Назв. праця, стор. 21.

волюційним силам протистояли не лише органи і війська Тимчасового уряду, а й буржуазно-націоналістична контрреволюція, спричинила труднощі у виробленні тактики, зокрема щодо Центральної ради. До того ж деякі керівники місцевих організацій РСДРП(б) (Г. Пятаков та інші) стояли на опортуністичних позиціях, що також негативно відбилася на процесі вироблення цієї тактики. У працях, що вийшли в 1967—1976 рр., історики по-різному оцінювали вступ більшовиків до Центральної ради у серпні і жовтні 1917 р.: одні розглядали це як вияв правильної, гнучкої тактики, інші — як помилковий політичний крок.

В історико-партійній літературі це завжди давалася принципова оцінка помилок, що їх припустилися деякі місцеві організації під час боротьби з корніловщиною. Так, у серпні Київський комітет РСДРП(б) направив своїх представників до Крайового комітету охорони революції, куди входили члени місцевих органів Тимчасового уряду, Центральної ради, угодівських партій. Обґрунтовуючи це, голова Київського комітету РСДРП(б) Г. Пятаков в своєму виступі в міській думі закликав забути в цей час «усі старі рахунки». Ю. М. Гамрецький стверджує, що «виступ Г. Л. Пятакова не мав серйозних наслідків для політичної лінії більшовицької організації»¹⁴. Цей висновок розходиться з відомою оцінкою Центрального комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю, який у звіті, надісланому в ЦК 16 вересня, писав, що лінія поведінки Київського комітету «є невитриманою, хиткою»¹⁵. Ю. М. Гамрецький не враховує того, що вступ більшовиків до Крайового комітету охорони революції мимоволі сприяв поширенню в масах ілюзій про можливість опільних дій з представниками Тимчасового уряду і Центральної ради. І це тоді, коли на порядку денному стояло питання про підготовку мас до збройної боротьби за повалення влади буржуазії, тобто Тимчасового уряду та його місцевих органів. Тактика Київського комітету РСДРП(б) у момент боротьби з корніловщиною йшла врозріз з рекомендованою В. І. Леніним, який пропонував викривати Тимчасовий уряд, а не співробітничати з останнім і його органами. 30 серпня 1917 р. у листі до ЦК партії Володимир Ілліч писав: «З фразами про оборону країни, про єдиний фронт революційної демократії, про підтримку Тимчасового уряду та ін. та ін. треба боротися нещадно, саме як з фразами»¹⁶. Помилкові кроки Київського комітету були рішуче засуджені Центральним Комітетом РСДРП(б) в листі секретаря ЦК Я. М. Свердлову від 16 вересня Київському комітету РСДРП(б). Після цього, 19 вересня, газета «Голос социал-демократа» — орган Київського комітету РСДРП(б) — виступила із статтею «Досвід спільної роботи», де висловилася проти дальшої участі більшовиків у комітеті охорони революції.

Зараз Інститут історії партії при ЦК Компартії України підготував до друку нове, четверте видання «Нарисів історії Компартії України», в яких на основі всебічного вивчення документальних матеріалів, неухильного додержання принципів наукового, класового підходу до суспільних явищ дано оцінку тактики більшовиків України. У цій праці, зокрема, доведено помилковість вступу більшовиків Києва до Центральної ради, міститься принципова критика помилок, припущених Г. Пятаковим.

Історичний перехід найширших трудящих мас на сторону більшовиків, соціалістичної революції нерозривно пов'язаний з ідеологічною діяльністю партії, з її боротьбою за уми і серця людей. На жаль, ця ділянка роботи більшовицьких організацій України досліджується ще слабо. Зокрема, безпідставно уповільнилося вивчення одного з найважливіших засобів боротьби за маси — більшовицької преси. Протягом останніх 10 років надруковано всього кілька статей про газети 1917 р., а також одну монографію, в якій міститься джерелознавчий аналіз більшовицької партійної преси¹⁷. Однак не можна не відзначити активізації роботи дослідників по встановленню кількості ленінських праць, опублікованих на сторінках газет, що видавалися в Україні в 1917—1918 рр. Цій темі було присвячено кілька статей, авторами яких є П. Х. Беляєва, О. М. Вовчок, І. Л. Гошуляк, М. Ф. Дмитрієнко, Б. І. Корольов, В. Ф. Солдатенко, П. М. Шморгун¹⁸. Колективними зусиллями істориків вста-

¹⁴ Ю. М. Гамрецький. Більшовизація Рад робітничих і солдатських депутатів України у вересні 1917 року. — В кн.: Великий Жовтень і громадянська війна на Україні, К., 1973, стор. 69.

¹⁵ Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (март — октябрь 1917 г.). Сборник документов, т. 1, М., 1957, стор. 238.

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 115.

¹⁷ М. Ф. Дмитрієнко. Більшовицька преса України 1917—1918 рр. як історичне джерело, К., 1967.

¹⁸ Історіографічний аналіз цих праць див.: Б. Корольов. Розповсюдження праць В. І. Леніна на Україні в період підготовки і проведення Великого Жовтня. — «УІЖ», 1975, № 7, стор. 126—131. Після опублікування цього огляду з'явилася ще одна змістовна стаття з теми: І. Л. Гошуляк, В. Ф. Солдатенко, П. Х. Беляєва, О. М. Вовчок. Публікація творів В. І. Леніна в більшовицьких газетах України в перші роки Радянської влади. — «УІЖ», 1977, № 4, стор. 43—57.

новлено, що з березня по 25 жовтня 1917 р. опубліковано 84 праці (186 публікацій у 155 номерах), а з 26 жовтня до 30 січня 1918 р.— 44 праці (191 публікація в 129 номерах). Всього за часу Лютневої революції до встановлення Радянської влади на Україні (до кінця січня 1918 р.) газети 51 назви опублікували 128 лєнінських праць.

У справі дослідження більшовицької преси 1917—1918 рр. є свої нерозв'язані проблеми. Досі немає списку з точним зазначенням, коли і за яких обставин та чи інша газета (особливо друковані органи Рад робітничих, солдатських депутатів) стала більшовицькою. Деякі автори називають лише приблизні цифри їх кількості. У 1974 р. В. Ф. Солдатенко зробив першу спробу дати список більшовицьких газет України. Він включив до списку 29 назв, але не вказав дати переходу газет на позиції більшовиків¹⁹. До того ж цей список не можна вважати остаточним, оскільки туди не ввійшло багато газет, що стали більшовицькими в кінці 1917 — на початку 1918 р. («Дело революции» — Кременчук; «Набат» — Вінниця; «Голос солдата» і «Известия Екатеринбургской железной дороги» — Катеринослав та ін.). Цілком слушно постає питання щодо необхідності створення істориками бібліографічного довідника про більшовицьку пресу України, відносно чого вже писали В. П. Будников, М. Ф. Дмитрієнко, В. Ф. Солдатенко.

Говорячи про недостатність розробки історії більшовицької преси, не можна не відзначити, що дослідження інших засобів агітації і пропаганди також відстає від сучасних вимог. Так, усній пропаганді присвячена лише одна невелика стаття. Щож до таких засобів агітації, як листівки, передвиборні плакати, то вони взагалі ще не стали об'єктом ґрунтовного вивчення. Немає поки що й узагальнюючих праць про ідеологічну роботу більшовиків України в 1917 р.

Основна кількість праць з історії Жовтневої революції на Україні висвітлює центральну проблему діяльності більшовиків — створення ними політичної армії соціалістичної революції, показ того, як вони, спираючись на союз робітничого класу і селянства, об'єднали і спрямували до єдиної мети різні революційні потоки: соціалістичний рух робітничого класу за повалення буржуазії, революційну боротьбу селянства проти поміщиків, національно-визвольний рух за рівноправність народів, всенародну боротьбу за припинення імперіалістичної війни. Тема створення більшовиками політичної армії соціалістичної революції широко розкрита, зокрема, у двотомній праці «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні», а також монографії С. М. Королівського, М. А. Рубача і М. І. Супруненка²⁰. Хоч ці книги написані у плані громадянської історії, історико-партійний аспект представлений в них досить ґрунтовно. Взагалі, аналізуючи літературу про діяльність більшовиків України в 1917 р., не можна обмежуватися характеристикою лише праць, написаних в цьому аспекті, оскільки і в багатьох дослідженнях з громадянської історії містяться важливі висновки, узагальнення, що стосуються історико-партійних проблем.

Головну увагу в боротьбі за створення політичної армії соціалістичної революції більшовики приділяли робітничому класові як її вирішальній рушійній силі. У постанові ЦК КППРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслюється: «У Жовтневій революції глибоко і всебічно розкрилась велика всесвітньо-визвольна місія робітничого класу»²¹.

Діяльність більшовиків серед робітників і в цілому історії робітничого класу України, його масових організацій в 1917 р. присвячено кілька монографій, близько 40 статей в журналах і збірниках. Майже в половині статей і двох монографіях — В. В. Модестова і М. Г. Гончаренка²² — розповідається про розвиток більшовиками революційної активності робітників Донбасу, де було зосереджено 2/3 промислового пролетаріату України.

Велику увагу проблемі приділено в колективній праці «Історія робітничого класу Української РСР», а також в монографії А. П. Гриценко²³, де охарактеризовані всі основні аспекти історії робітничого класу: склад, розміщення та концентрація різних загонів промислового пролетаріату, історія створення профспілок, фабзавко-

¹⁹ В. Ф. Солдатенко. Більшовицька преса України — джерело вивчення боротьби партії за лєнінську політику пролетарського інтернаціоналізму в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. — «Архіви України», 1974, № 3, стор. 75.

²⁰ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. I—II, К., 1967; С. М. Королівський, М. А. Рубач, Н. І. Супруненко. Победа Советской власти на Украине, М., 1967.

²¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КППРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 4.

²² В. В. Модестов. Рабочие Донбасса в трех русских революциях, М., 1974; Н. Г. Гончаренко. В битвах за Октябрь, Донецк, 1974.

²³ Історія робітничого класу Української РСР, т. II, К., 1967; А. П. Гриценко. Робітничий клас України в Жовтневій революції, К., 1975.

мів та інших масових робітничих організацій, основні етапи їх більшовизації, розвиток масової страйкової боротьби та роль більшовиків у її розгортанні. Але слід зауважити, що в літературі наводяться суперечливі дані про страйкову боротьбу. А. П. Гриценко підрахувала, наприклад, що в липні — жовтні 1917 р. на Україні було 188 страйків²⁴, а А. М. Лисецький твердить, що за цей час там відбулося 311 страйків²⁵. Такі розходження можуть бути усунуті лише в тому разі, якщо автори розкриватимуть лабораторію своїх пошуків, шляхи виведення узагальнюючих даних.

З'явилися спеціальні праці, в яких аналізується робота більшовиків України по зміцненню керівництва пролетаріату трудящими масами міста і села, що було важливою умовою створення політичної армії соціалістичної революції та її перемоги. У 1967—1970 рр. в історичній літературі, в тому числі виданій на Україні, а також у виступах на ювілейній науковій конференції в Одесі деякі науковці допустили серйозні помилки у трактуванні ролі робітничого класу на окремих етапах підготовки соціалістичної революції. Мова йде про висунення помилкової тези щодо втрати пролетаріатом на деякий час після повалення самодержавства гегемонії в революційному русі²⁶. Н. І. Калюжко, С. К. Мельник, рецензуючи книгу «Российский пролетариат: облик, боротьба, гегемонія» на сторінках «Українського історичного журналу», на жаль, не дали належної оцінки помилковим положенням, що містилися в ній²⁷. Необхідно було створити спеціальні праці, в яких об'єктивно, з партійних позицій аналізувалися б процес зміцнення гегемонії робітничого класу та роль в цьому більшовиків. Саме таке завдання поставили перед собою автори колективної монографії «Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях»²⁸. В ній на матеріалах України доводиться, що робітничий клас, який з кінця XIX ст. став гегемоном революційного руху, протягом трьох революцій безперервно зберігав і зміцнював цю роль.

Однією з умов глибокого розкриття цієї теми є аналіз діяльності більшовиків у Радах робітничих, солдатських і селянських депутатів, які являли собою нову форму справжнього народовладдя. В. І. Ленін писав: «Якби народна творчість революційних класів не створила Рад, то пролетарська революція була б у Росії справою безнадійною...»²⁹ За останні роки, крім численних статей, з даного питання опубліковано кілька монографій. Зокрема, монографія Ю. М. Гамрецького, Ж. П. Тимченко, О. Й. Щусь про діяльність Рад після зникнення в країні двовладдя³⁰. Вона є продовженням випущеної раніше монографії Ю. М. Гамрецького, присвяченої історії Рад робітничих депутатів України у період двовладдя³¹. Ці праці, написані на основі великого фактичного матеріалу, змальовують картину могутнього піднесення революційної активності трудящих, яка дістала яскравий вияв у створенні Рад. За даними Ю. М. Гамрецького, у період мирного розвитку революції на Україні діяло 252 Ради. Автори показали процес більшовизації Рад, розкрили боротьбу більшовиків з дрібнобуржуазними партіями за перетворення Рад в органи влади трудящих, але при цьому припустилися помилок у трактуванні деяких питань тактики Рад у 1917 р.

Радам присвячена також монографія О. І. Смолінчука, яка написана в історико-партійному плані. Тут основна увага зосереджена на таких питаннях, як утворення і діяльність більшовицьких фракцій Рад, їх взаємовідносини з організаціями РСДРП(б)³². Однак праця не позбавлена недоліків, на що звертали увагу рецензенти³³. Незважаючи на активну розробку історії Рад у 1917 р., лишаються неуточненими час більшовизації деяких Рад, утворення в них більшовицьких фракцій, персональний склад керівників багатьох місцевих Рад тощо.

²⁴ А. П. Гриценко. Назв. праця, стор. 156.

²⁵ А. М. Лисецький. Большевики во главе массовых стачек. Март — октябрь 1917 г., Кишинев, 1974, стор. 222—223.

²⁶ Пролетариат России на пути к Октябрю 1917 года (облик, борьба, гегемония). Материалы к научной сессии по истории пролетариата, посвященной 50-летию Великого Октября. 14—17 ноября 1967 г., ч. 1, Одесса, 1967, стор. 27, 38—39; Российский пролетариат: облик, борьба, гегемония, М., 1970, стор. 55.

²⁷ «УІЖ» 1971, № 10, стор. 143—145. Принципову оцінку книги дано в рецензії П. Я. Голуба, В. Я. Лавричева, П. Н. Соболева, вміщеній на сторінках журналу «Вопросы истории КПСС» (1972, № 9, стор. 121—130).

²⁸ Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях, К., 1976.

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 290.

³⁰ Ю. М. Гамрецький, Ж. П. Тимченко, О. Й. Щусь. Ради України в 1917 р. Липень—грудень 1917 р., К., 1974.

³¹ Ю. М. Гамрецький. Ради робітничих депутатів України в 1917 році. Період двовладдя, К., 1966.

³² А. І. Смолінчук. Большевики Украины в борьбе за Советы. Март 1917 — январь 1918 г., Львов, 1969.

³³ «УІЖ», 1970, № 6, стор. 143—147.

Зроблено крок вперед у дослідженні діяльності більшовиків по створенню Червоної гвардії України. Правда, монографічних праць історико-партійного аспекту ще нема. Цінною в цьому плані є книга П. І. Гарчева, де міститься великий фактичний матеріал з даної проблеми³⁴. В ній автор вперше зробив спробу встановити чисельність червоногвардійських загонів в окремих містах і районах України на різних етапах революції. За підрахунками П. І. Гарчева, в період її мирного розвитку тут було 2 тис. червоногвардійців, напередодні Жовтня — 12 тис., у грудні — понад 40 тис., в кінці січня — на початку лютого 1918 р. — приблизно 120 тис.³⁵ Але дослідник не завжди чітко диференціював такі формування, як Червона гвардія, робітничі міліція, робітничі дружини та ін., хоч їх роль, взаємовідносини з більшовицькими організаціями були не однаковими. Вводячи до обігу нові, порівняно з іншими істориками, цифри щодо чисельності Червоної гвардії, автор не завжди обґрунтовує їх правильність. Ось чому доцільно продовжити дослідження діяльності більшовиків по створенню і зміцненню Червоної гвардії в різних містах і районах (поки що окремі праці є лише про Червону гвардію Донбасу і Харкова). До речі буде нагадати, що й узагальнюючої праці про діяльність більшовицьких організацій України по створенню збройних сил революції ще нема.

Хоч вивчення діяльності більшовиків України серед робітників й активізувалося, але тут є ще недостатньо висвітлені питання. Зокрема, слабо досліджуються зміни в розглядуваній період у революційній свідомості пролетаріату, його суспільній психології під впливом уроків життя, агітації та пропаганди більшовиків. На Україні поки що нема спеціальних праць з цих питань, вони чекають на своїх дослідників, до того ж не лише істориків, але й представників суміжних наук — філософії, психології та ін.

У більшості праць, в тому числі у згадуваних монографіях А. П. Грищенко, В. В. Модестова, М. Г. Гончаренка, аналізується робота більшовиків головним чином серед промислового пролетаріату. А він, як відомо, становив лише четверту частину робітничого класу України. Час проаналізувати зміни в організованості, розв'язку революційної свідомості й інших його загонів, які більш складним шляхом прийшли до соціалістичної революції.

Багато праць присвячено залученню на бік соціалістичної революції селянства. Великий розділ відведено висвітленню цих проблем, зокрема, у книзі «Історія селянства Української РСР»³⁶. Діяльність більшовиків серед трудящих мас села характеризується у книзі В. М. Чуприни³⁷, яка є першою монографією історико-партійного плану з історії селянства в період підготовки і проведення Жовтня. Але, на жаль, для цієї праці характерні вузька джерельна база, неглибоке розкриття агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків на селі та участі в ній робітників. Це зумовлює необхідність в широкому, ґрунтовнішому дослідженні проблеми істориками партії, щоб можна було повною мірою показати диференціацію класової боротьби на селі, процес поступового переходу під впливом більшовицької агітації різних верств селянства, насамперед його біднішої частини, на бік свідомого пролетаріату. Додамо, що й зараз деякі автори у своїх працях переоцінюють успіхи більшовиків у боротьбі за селянство на перших етапах розвитку революції, не завжди повно розкривають ті труднощі, які довелося подолати їм на цьому шляху.

Актуальною проблемою є висвітлення діяльності більшовиків по зміцненню союзу робітничого класу з селянством в революції, особливо в відповідальний момент боротьби за встановлення Радянської влади. В. І. Ленін писав: «Одна з найбільших, невикорених справ жовтневого — Радянського — перевороту полягає в тому, що передовий робітник, як керівник бідноти, як вождь сільської трудящої маси, як будівник держави праці, «пішов у народ». Тисячі і тисячі кращих робітників віддав селу Пітер, віддали йому інші пролетарські центри»³⁸. Активний дослідник цієї проблеми В. М. Селунська звернула увагу на існуючий досі розрив «між тією високою оцінкою, яку дає В. І. Ленін ролі робітничого класу в здійсненні завдань Жовтневої революції на селі, і конкретно-історичним висвітленням даного питання в нашій літературі»³⁹. Цей висновок цілком відноситься і до показу діяльності посланців робітничого класу в українському селі.

³⁴ П. І. Гарчев. Червона гвардія України у Жовтневій революції, Харків, 1969.

³⁵ Там же, стор. 264—265.

³⁶ Історія селянства Української РСР, т. II, К., 1967.

³⁷ В. М. Чуприна. Більшовики України у боротьбі за трудяще селянство. Березень 1917 — січень 1918 р., Львів, 1974.

³⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 343.

³⁹ В. М. Селунская. Рабочий класс и Октябрь в деревне. Рабочий класс во главе Октябрьской социалистической революции в деревне. Октябрь 1917 — 1918 г., М., 1968, стор. 7.

Хоч і вузьким колом істориків (П. Я. Голуб, А. Г. Ткачук, Н. М. Якупов), але досить плідно досліджується діяльність більшовиків серед солдатських мас. Про це свідчить вихід у світ значної кількості статей, а також трьох монографій, насичених великим фактичним матеріалом⁴⁰. Якщо врахувати попередні публікації, можна сказати, що зараз є спеціальні праці, в яких висвітлюється діяльність більшовиків серед солдатських мас Румунського і Південно-Західного фронтів, Київського і Одеського військових округів. Це дає можливість зробити дальший крок і почати комплексне вивчення роботи більшовиків серед солдатських мас, а також узагальнити дані про всю кількість військових організацій і груп РСДРП(б) на Україні в 1917 р. та з інших питань. Слід дослідити і такий, ще невивчений аспект проблеми, як пропагандистська діяльність більшовиків серед українізованих військових частин, створених на Україні і за її межами в той період. Цьому аспектові присвячено лише кілька невеликих повідомлень А. Г. Ткачука.

За минулі роки дослідники впритул підійшли і до вивчення такої важливої проблеми, як боротьба більшовиків за середні верстви міста. Свідченням цього є перші публікації з теми, авторами яких виступили А. О. Буразченков, М. Т. Волошина, В. І. Полохало, В. Ф. Солдатенко. Частково її торкається і Ю. І. Терещенко⁴¹. Але дана тема надзвичайно складна, для її об'єктивного висвітлення потрібна велика копітка робота. Виняткова строкатість верств трудящих, що об'єднуються поняттям «міські демократичні верстви», вимагає диференційованого підходу до їх характеристики.

Успіх соціалістичної революції значною мірою залежав від зміцнення дружби трудящих Росії, від завоювання на бік свідомого пролетаріату національно-визвольного руху. Аналізуючи в 1965 р. стан наукової розробки проблем Жовтневої революції, М. І. Супруненко та М. А. Рубач зазначали, що «однією з найважливіших тем, яку достойно треба дослідити і представити в наших працях, є показ братерської дружби українських і руських народних мас у боротьбі за перемогу соціалістичної революції, допомоги російського пролетаріату, Російської Радянської Республіки українським робітникам, солдатам і селянам»⁴². Заклик до ґрунтовного вивчення цієї теми реалізовано в монографіях радянських істориків І. І. Компанієць, А. В. Лихолата, В. А. Чирка⁴³. В них всебічно проаналізована роль лєнінських ідей і особисто Володимира Ілліча у зміцненні дружби і взаємного співробітництва російського і українського народів. Звичайно, ці праці, а також опубліковані статті далеко не вичерпують теми. Зокрема, все ще лишається слабо висвітленою робота посланців Петрограда, Москви, Балтійського флоту по пропаганді на Україні перших декретів Радянської влади.

Перемога над Центральною радою була не тільки військовою, а й, насамперед, політичною перемогою, забезпеченою більшовицькою агітацією і пропагандою. Підкреслюючи їх значення в боротьбі проти поміщиків і буржуазії, які намагалися зупинити триумфальну ходу Радянської влади по всій країні, В. І. Ленін говорив: «Боротьба з ними з'єднувала в собі не стільки воєнні дії, скільки агітацію; верства за верствою, маси за масами, аж до трудящого козацтва, відпадали від тих експлуататорів, які намагалися вести її від Радянської влади»⁴⁴. На жаль, історики не завжди враховують у своїх працях цю винятково важливу настанову Володимира Ілліча і частіше основну увагу приділяють характеристиці збройної боротьби проти Центральної ради, висвітленню військової допомоги Радянській Росії українському народові в боротьбі проти націоналістичної контрреволюції. Що ж до ідеологічної роботи більшовиків України в досліджуваний період, допомоги їм у цій галузі з боку більшовицьких організацій інших районів країни, то дані теми висвітлюються значно слабше. Правда, в багатьох працях наводяться загальні відомості про посилення на Україну агітаторів-робітників, але їх конкретна діяльність на місцях висвітлюється недо-

⁴⁰ Н. М. Якупов. Большевики во главе революционных солдатских масс. 1917 — январь 1918 г., К., 1967; його ж. Партия большевиков в борьбе за армию в период двоевластия. К., 1972; його ж. Борьба за армию в 1917 году (Деятельность большевиков в прифронтовых округах), М., 1975.

⁴¹ Ю. І. Терещенко. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції, К., 1974.

⁴² М. І. Супруненко, М. А. Рубач. Назв. стаття.— «УІЖ», 1965, № 10, стор. 43.

⁴³ І. І. Компанієць. Ленін та інтернаціональна єдність українських і російських трудящих у трьох революціях, К., 1970; А. В. Лихолат. Под ленинским знаменем дружбы народов. Единство действий трудящихся Украины и России в борьбе за победу и укрепление Советской власти, М., 1970; його ж. Содружество народов СССР в борьбе за построение социализма. 1917—1937, М., 1976; В. А. Чирко. Коммунистическая партия — организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917—1922 гг., М., 1967.

⁴⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 90.

статньо. А тим часом архіви зберегли хвилюючі документи: звіти агітаторів про їх роботу по роз'ясненню суті Радянської влади, її перших декретів, а також численні резолюції робітників, солдатів, селян України, прийняті по їх доповідях.

Однією з найскладніших і найактуальніших проблем є історія національно-визвольного руху (його зміст, рушійні сили, роль у керівництві ним різних політичних партій і, насамперед, більшовиків). Незважаючи на винятково велике наукове і практичне значення проблеми, вона досі слабо висвітлювалася в науковій літературі. За останні роки зроблено помітний крок в її вивченні. Різним аспектам проблеми присвятили свої статті О. А. Бородин, П. І. Воробей, І. Ф. Курас, С. М. Королівський, М. І. Куличенко, Л. П. Нагорна. Проте окремим публікаціям бракувало точності, зокрема, в характеристиці рушійних сил національно-визвольного руху, ролі в ньому більшовиків. Так, наприклад, П. І. Воробей не провів чіткої класової та ідейно-політичної грані між революційним національно-визвольним рухом трудящих і націоналістичним, який очолювала буржуазія. Це призвело до неправильного висновку, нібито керівництво національним рухом на Україні після повалення самодержавства тимчасово належало Центральному раді. Прикро, що ці помилки припускалися не лише в наукових статтях згаданого автора, а й у посібниках, розрахованих на студентів⁴⁵.

Подоланню цих помилок сприяв вихід спеціальних монографічних праць, присвячених проблемі. А. В. Лихолат у книзі, де висвітлюється здійснення національної політики на Україні, показав, як практично втілювалася в життя більшовицька національна програма⁴⁶. Цьому аспектові проблеми приділено увагу і в перших розділах праці М. І. Куличенка та В. Ю. Маланчука «В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні»⁴⁷. Написана на високому теоретичному рівні, вона узагальнює досвід розв'язання партією під керівництвом В. І. Леніна національного питання на Україні, висвітлює роль і значення в цьому Великого Жовтня.

Боротьба більшовиків за зміцнення союзу сил соціалізму з національно-визвольним рухом трудящих у період підготовки та проведення Жовтневої революції ґрунтовно показана в монографії І. Ф. Кураса, яка є першою книгою з даної проблеми⁴⁸. Керуючись ленінською теоретичною спадщиною, автор глибоко охарактеризував ставлення партії більшовиків та її місцевих організацій до національно-визвольного руху на Україні, розкрив форми і методи боротьби більшовиків за інтернаціональне згуртування народних мас. Важливим аспектом праці є характеристика ролі В. І. Леніна як вождя національно-визвольного руху трудящих.

Кілька зауважень про висвітлення в літературі персонального внеску більшовиків, активних учасників Жовтневої революції, у перемогу Радянської влади на Україні. В цей період надзвичайно яскраво розкрилися чудові якості більшовиків як палких пропагандистів марксизму-ленінізму, вмілих організаторів мас. Після XX з'їзду партії проведена величезна робота по створенню біографічних нарисів про героїв Великого Жовтня. За останнє десятиріччя радянська історіографія збагатилася монографіями, брошурами про відомих діячів більшовицьких організацій України: К. Є. Ворошилова, Г. І. Петровського, М. М. Майорова, Л. Й. Картвелшвілі, С. І. Гопнер. Видавництва Харкова, Дніпропетровська, Одеси, Сімферополя вистулили нариси про героїв боротьби за владу Рад на місяцях: В. К. Аверіна, М. І. Арсеннчева, В. М. Бажанова, В. А. Валяка, Ю. П. Гавена, П. М. Жарка, Й. Т. Лепіка, С. К. Луценка, О. М. Макара, П. І. Новикова, М. А. Пожарова, братів Радченків, І. Ф. Сорокіна, А. В. Трофимова, І. І. Шмирова та інших. Але все це можна вважати тільки початком копійної роботи по відновленню у вдячній пам'яті нащадків героїчних справ чудової когорти більшовиків-ленінців. Адже лише в чотирьох томах Радянської енциклопедії історії України наводяться короткі дані майже про 200 активних учасників боротьби за владу Рад на Україні.

Велике політичне значення має відображення в літературі боротьби більшовиків проти буржуазних і дрібнобуржуазних партій, показ їх краху в ході підготовки і проведення соціалістичної революції. В масштабі всієї країни ця проблема дістала глибоке висвітлення в монографічних працях Х. М. Астрахана, К. В. Гусева, М. В. Рубана, Л. М. Спіріна та інших дослідників. Але в них слабо розкривається специфіка цієї боротьби в національних районах Росії, зокрема на Україні, для якої в 1917 р. характерною була наявність великої кількості різних політичних угруповань. Саме тому слід вітати звернення українських радянських вчених до цієї надзвичайно важливої сторінки історії більшовицьких організацій України. Даній темі присвятили,

⁴⁵ П. І. Воробей. В. І. Ленін і національне питання на Україні в період трьох російських революцій (Учебний посібник для студентів історичного факультету), Одеса, 1971, стор. 38.

⁴⁶ А. В. Лихолат. Здійснення ленінської національної політики на Україні в 1917—1920 рр., К., 1967.

⁴⁷ М. Куличенко, В. Маланчук. В. І. Ленін і розв'язання національного питання на Україні, К., 1971.

⁴⁸ І. Ф. Курас. В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції, К., 1971.

зокрема, свої статті Ю. М. Гамрецький, І. Ф. Курас, В. О. Полушкіна, Р. І. Ветров. Вони охарактеризували тактику РСДРП(б) щодо інших політичних партій, показали крах політики останніх в ході революції. Звичайно, у кількох статтях неможливо всебічно проаналізувати боротьбу більшовиків проти ідеології і політики своїх політичних противників, зміни у внутрішньому становищі їх партій у процесі поглиблення революції. Щодо слабкої розробки питання про боротьбу проти буржуазних і дрібнобуржуазних партій в національних районах Росії, зокрема на Україні, то це в нашій літературі відмічалось неодноразово⁴⁹. На жаль, і на сьогодні серйозних зрушень у розробці цієї дуже актуальної політичної проблеми нема. Історики України не створили ще жодної монографії, присвяченої історії краху будь-якої буржуазної чи дрібнобуржуазної партії, з числа тих, що діяли на Україні в 1917 р.

Велика Жовтнева соціалістична революція з моменту перемоги і до наших днів лишається об'єктом безперервних злісних нападок і фальсифікацій з боку апологетів капіталістичного ладу, а також різного роду псевдомарксистів. До цього хору вплітаються й голоси сучасних буржуазно-націоналістичних писак типу Майстрєнка, Лисого, Пржкопа. Намагаючись єдиний нерозривний процес боротьби народів нашої країни за перемогу соціалістичної революції штучно розділити на два самостійні процеси — соціальну боротьбу трудящих центру Росії і національно-визвольний рух на окраїнах, — фальсифікатори силкуються переконати читачів у тому, нібито революція на Україну була перенесена з центру Росії, що на Україні не було ґрунту для більшовизму, що його ідеологія і політика «насаджувалися» тут штучно.

Історики України провели велику роботу по викриттю буржуазних, буржуазно-націоналістичних та ревізіоністських перекручень історії Жовтня на Україні і діяльності більшовицьких організацій України. Ця тема розглядалася у статтях М. О. Буцька, Ю. М. Гамрецького, В. Ю. Маланчука, Л. П. Нагорної, В. Б. Павленко, Р. Г. Симоненка, В. І. Юрчука та інших дослідників. Особливу увагу в них, зокрема, звернено на критику сучасної буржуазно-націоналістичної літератури. Незважаючи на публікацію значної кількості статей, деякі стрижневі питання теми до останнього часу не були предметом ґрунтовного критичного аналізу з боку спеціалістів. Лише в 1971 р. вийшла перша монографічна праця Л. П. Нагорної, присвячена проблемі⁵⁰. В ній викриваються і спростовуються фальсифікаторські концепції Жовтня на Україні, зокрема міф про «незакономірність», «безґрунтовність» соціалістичної революції, про незрілість українського пролетаріату, про Центральну раду як «чинника революції» тощо. Автор переконливо показала справжні цілі та завдання сучасного західного «українознавства», довівши, що «пером буржуазних істориків водить, як правило, аж ніяк не науковий, а суто утилітарний, чисто службовий по відношенню до імперіалізму інтерес»⁵¹.

Нині в умовах загострення ідеологічної боротьби між силами соціалізму і капіталізму буржуазні історики, соціологи, прагнучи посилити свій ідеологічний арсенал, намагаються підновити найпримітивніші антикомуністичні доктрини, спритніше замаскувати їх антинародну спрямованість. Це зумовлює необхідність підвищення оперативності критики, диференційованого підходу до аналізу праць наших ідейних противників. Центральний Комітет партії у своїй постанові «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» націлив працівників ідеологічного фронту на те, що необхідно «вести аргументовану критику буржуазної ідеології, право- і «ліво»-ревізіоністських концепцій, викривати різного роду фальсифікаторів історії, які намагаються применшити міжнародне значення Жовтневої революції, шляху, пройденного нашою партією і народом, давати рішучу відсіч антикомуністичній і антирадянській, опортуністичній всіх мастей»⁵². Практична реалізація цієї настанови — обов'язок кожного історика Великого Жовтня.

Значним є творчий доробок вчених-істориків України, з яким вони прийшли до 60-ї річниці Великого Жовтня. Але сучасний етап комуністичного будівництва в СРСР, необхідність посилення боротьби з нашими ідейними противниками вимагають дальшого підвищення рівня наукового дослідження історії більшовицьких організацій України в Жовтневій революції, створення нових ґрунтовних за змістом, яскравих за формою праць, в яких би глибоко розкривалася керівна, революційно-перетворююча діяльність Комуністичної партії у створенні першої в світі соціалістичної держави, вирішальна роль народних мас, очолюваних більшовиками, у здійсненні переможної соціалістичної революції.

Б. І. Корольов (Київ)

⁴⁹ Л. М. Спирин. Классы и партии в гражданской войне в России (1917—1920), М., 1968, стор. 125; М. І. Супруненко, М. А. Рубач. Назв. стаття, стор. 36.

⁵⁰ Л. Нагорна. Проти сучасної буржуазної і буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Жовтня на Україні, К., 1971.

⁵¹ Там же, стор. 13.

⁵² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

М. В. Коваль.

**ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТРУДЯЩИХСЯ
УКРАИНСКОЙ ССР В ПЕРИОД
ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ,
К., изд-во «Наукова думка», 1977, 264 с.**

Видавництво «Наукова думка» випустило недавно у світ книгу М. В. Ковалю про громадсько-політичну діяльність трудящих Української РСР в 1941—1945 рр. Наукове значення і актуальність цієї багатоплавної теми важко переоцінити. Громадсько-політична діяльність радянських людей, у тому числі й трудящих України, підпорядкована єдиному завданню — розгрому ворога — в роки минулої війни проявлялась в різних напрямках. Це — й активна участь народних мас у діяльності державних і громадських організацій, у проведенні масово-політичних кампаній, в розгортанні патріотичного руху по наданню допомоги фронту і т. п.

Автор цілком має рацію в тому, що «вивчення політичної творчості народних мас в роки всенародної війни проти фашистських агресорів дозволить, з одного боку, більш глибоко і повно дослідити комплекс факторів, що зумовили перемогу Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні, і з другого, — узагальнити для використання в практиці комуністичного будівництва, в повсякденній військово-патріотичній роботі досвід державних організацій по розвитку політичної активності трудящих, спрямованої на зміцнення обороноздатності країни» (стор. 6).

До цього слід додати, що дослідження громадсько-політичної діяльності різноманітних націй і народностей СРСР під час війни — завдання дуже складне. Це пояснюється особливостями соціально-політичного розвитку радянського суспільства в 1941—1945 рр., а також тим, що ця проблема в ряді аспектів виходить за рамки однієї лише історичної науки, тісно переплітаючись з правознавством, філософією, економікою й іншими науками. Тим більш

приємно відзначити, що М. В. Коваль зумів успішно подолати пов'язані з цим певні труднощі. Спираючись на багату документальну базу, використавши численні архівні джерела і спеціальну літературу, він створив, по суті, першу узагальнюючу наукову працю про політичну діяльність трудящих України в роки Великої Вітчизняної війни.

Постійне прагнення автора проникнути в суть явищ і подій, глибоко їх осмислити в науковому плані — одна з найсильніших особливостей рецензованої праці. Досягненням є також те, що в книзі тема висвітлюється не локально, не ізольовано, а в тісному зв'язку, в органічному поєднанні з суспільно-політичним життям усієї воюючої проти загарбників багатонаціональної Радянської держави. Червоною ниткою крізь усе дослідження проходить ідея керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії в розгромі німецько-фашистських загарбників, що великою мірою підвищує цінність книги.

Висвітлюючи питання про зростання активності народних мас у державних і громадських організаціях республіки, автор передусім переконливо показав посилення у ході війни авангардної ролі місцевих партійних організацій. Комуністи, зазначається в книзі, йшли у перших рядах захисників Вітчизни. На вирішальних ділянках воєнного будівництва було 50 членів і кандидатів у члени ЦК КП(б)У, а також членів Центральної ревізійної комісії КП(б)У. Половина з них, пише автор, загинула у боротьбі з ворогом (стор. 9).

У книзі переконливо показано, як у міру вигнання окупантів швидко росли і зміцнювались ряди республіканської партійної організації, посилювалась її авангардна роль. Про високу активність комуністів у внутріпартійному житті в республіці говорять такі дані: в 1943—1945 рр. з ЦК КП(б)У було проведено близько 80 нарад і активів з різних питань. Регулярно скликалися пленуми і конференції обласних, міських і районних комітетів партії. Всього лише за 1944—1945 рр. відбулося 122 пленуми і збори активів (стор. 17).

Значний інтерес становлять розділи, де розглядаються питання участі трудящих УРСР в роботі Рад, профспілкових, комсомольських і оборонно-масових організацій. На конкретно-історичному матеріалі М. В. Коваль переконливо показав, у яких надзвичайно складних умовах діяли державні і громадські органи. Характерний цьому приклад: за час війни в цілому по УРСР вибуло від 60 до 80% депутатів місцевих Рад, 62% депутатів обласних Рад, 28% депутатів Верховної Ради УРСР. Однак це ніскільки не зводиться до згортання роботи органів Радянської влади. Автор правильно зазначає, що у зв'язку з вибуттям депутатів ще більше значення, ніж до війни, набуло залучення радянського активу до роботи в постійно діючих комісіях Рад. На кінець війни при виконкомх Рад УРСР було створено майже 100 тис. постійно діючих комісій. В їх роботі брали участь близько 564 тис. депутатів і активістів (стор. 22).

На жаль, подібних даних, що послідовно характеризують зміни в ході війни в профспілках України, у тому числі в складі їх керівних органів, замало в спеціальному параграфі про роль профспілкових організацій у політичній активізації трудящих. Більш насичені конкретними матеріалами наступні параграфи розділу, де ґрунтовно висвітлена діяльність Ленінського комсомолу України, республіканських організацій Тсоавіахіму, Всеобучу, Товариства Червоного Хреста.

Переконливим є висновок, що згуртованість трудящих України навколо Комуністичної партії, їх висока морально-політична якість, організованість, патріотичний ентузіазм і енергія забезпечили у винятково складних умовах безперебійну роботу місцевих партійних, профспілкових, комсомольських органів і оборонних товариств. «Ця підтримка,— пише автор,— свідчила про величезну життєвість громадського і державного ладу Країни Рад» (стор. 67).

Значне місце в рецензованій праці займає висвітлення масового патріотичного руху допомоги трудящих Червоної Армії. Вміло використовуючи зібраний багатий документальний матеріал, М. В. Коваль в аналітичному плані розглянув створення і бойові дії народних формувань на території України в перші місяці війни, різні форми всенародної допомоги населення республіки діючій армії, военно-шефську діяльність робітників, колгоспників та інтелігенції. Не можна без хвилювання читати сторінки, де на конкретних прикладах висвітлюється допомога трудящих УРСР пораненим воїнам, розповідається про постійну увагу громадськості до сімей фронтовиків, до сиріт і інвалідів війни.

У книзі переконливо показано, як трудящі Радянської України в сім'ї братніх

народів СРСР в годину найтяжчих випробувань зуміли максимально мобілізувати основні ресурси і можливості для подання постійної дійової допомоги героїчній Червоній Армії.

На наш погляд, автору вдалося виявити і показати характерні риси соціально-політичного і духовного спілкування трудящих Української РСР з братніми народами СРСР. В ході війни, підкреслює М. В. Коваль, «ще більше посилилась взаємодопомога, творче співробітництво соціалістичних націй і народностей, стали тіснішими інтернаціональні зв'язки, ще більше зміцніли почуття взаємного довір'я, повага національної гідності, зросли солідарність народів, прагнення у всьому допомагати один одному» (стор. 149). На підтвердження цієї тези автор наводить яскраві і переконливі приклади.

Досить цікавим є невеликий розділ про зарубіжні зв'язки громадськості Української РСР, що містить цінний і свіжий матеріал. Не можна не погодитися з думкою автора, що міжнародні зв'язки радянської громадськості в період війни розширили рамки суспільно-політичного життя СРСР, збагачували його.

Велика увага приділена в книзі висвітленню боротьби населення України за збереження політичних і духовних засад соціалістичного способу життя в умовах німецько-фашистської окупації. Навіщо немало нових цікавих фактів про боротьбу партизанів і підпільників за збереження духовних надбань, радянських норм життя, побуту і традицій українського народу, автор, з одного боку, розкриває людиноненависницьку окупаційну політику гітлерівців на Україні, а, з другого, докладно аналізує діяльність партійних, радянських і комсомольських органів на тимчасово окупованій території УРСР, які були бойовими центрами керівництва всенародною боротьбою проти німецько-фашистських загарбників.

В цілому високо оцінюючи цікаву і змістовну книгу, ми вважаємо за необхідне також звернути увагу на деякі недоліки. На нашу думку, слід було б дати у книзі конкретні (стосовно до Радянської України) назви окремих параграфів і розділів. На сторінці 247 говориться про те, що «повсюдно у містах і селах, що знали фашистської окупації, розгорнувся народний (курсив наш.— Г. К.) рух за врятування від полону радянських воїнів, схоплених ворогом». Точніше було б назвати цей рух масовим.

Незважаючи на ці недоліки, книга М. В. Ковалю, безперечно, є помітним працею в історіографії Великої Вітчизняної війни. Вона вдало доповнює одну із слабо висвітлених сторінок героїчної історії радянського народу.

Г. О. Куманьов (Москва)

* * *

Вивчення одного з найважливіших періодів вітчизняної історії — періоду Великої Вітчизняної війни — є одним з найактуальніших і відповідальних завдань радянських істориків. В численних працях, цілком зрозуміло, головна увага приділяється величезній військово-організаторській і політичній діяльності Комуністичної партії, героїчному подвигу Збройних Сил СРСР на фронтах, всенародній боротьбі проти ворога на окупованій території, самовідданий праці радянських людей у глибокому тилу нашої країни. Що ж до громадсько-політичної діяльності трудящих, то це важливе питання досі не дістало належного висвітлення. Першою працею, в якій досліджуються основні аспекти складної проблеми в масштабі УРСР, і цим заповнюється значна прогалина в історичній науці, є монографія М. В. Коваля «Громадсько-політична діяльність трудящих Української РСР в період Великої Вітчизняної війни».

У центрі багатопланового, синтезованого твору перебуває радянський народ, його безсмертні звершення. Автор не просто називає сотні імен партійних і радянських працівників, робітників, колгоспників, воїнів Червоної Армії, партизанів і підпільників, діячів науки і культури, а, розкриваючи їх ратні і трудові подвиги, наочно ілюструє загальновідоме положення, що трудящі маси виступали вирішальною силою в боротьбі за перемогу над фашизмом.

Зосередивши увагу на висвітленні таких напрямів політичної творчості трудящих, як, по-перше, діяльність масового активу — представників робітничого класу, колгоспного селянства, трудової інтелігенції — в державних і громадських, у тому числі оборонних організаціях, і, по-друге, участь населення у патріотичному русі до надання допомоги Червоній Армії та в масово-політичних кампаніях, автор, на нашу думку, дав методологічно правильне тлумачення поняття «громадсько-політична діяльність трудящих».

Як відомо, неабияке значення для наукового аналізу тих чи інших питань має структурна будова книги. І, на нашу думку, автор з цим завданням успішно справився, виклавши величезний матеріал у 19 параграфах, об'єднаних в 4 розділи. При всій різноплановості вони взаємообумовлені і органічно поєднані проблемно-тематичним зв'язком. Слід відмітити, що не всі ці питання, крупнотемні по суті, з достатньою глибиною вичерпані в рецензованій монографії. Деякі з них тільки науково обґрунтовані з урахуванням того, що вони ще будуть більш ґрунтовно досліджуватися. До їх числа, зокрема, відносяться такі питання, як діяльність Рад депутатів трудящих у період Великої Вітчизняної війни, зв'язки радянської громадськості з зарубіжними демократичними

силами, боротьба населення на окупованій фашистськими загарбниками території за збереження політичних і духовних підвалин радянського способу життя та ін.

У процесі висвітлення різноманітних форм творчої активності мас автор концентрує увагу на діяльності Комуністичної партії. Він не обмежується виділенням в спеціальний параграф, яким досить логічно і відкривається книга, матеріалу про посилення авангардної ролі ВКП(б) у ході Великої Вітчизняної війни, а в кожному з наступних параграфів, де розглядаються конкретні прояви громадсько-політичної діяльності трудящих, також глибоко простежує організаторську і керівну роботу партійних організацій у цьому напрямі. На великому фактичному матеріалі аналізуються різноманітні форми і методи роботи партії по спрямуванню через радянські, профспілкові, комсомольські та інші організації громадської активності мас в інтересах всемірного посилення Збройних Сил і зміцнення радянського тилу.

Народна творчість, масова самодіяльність, переростаючи існуючі організаційні рамки, породжували різноманітні, гнучкі й ефективні форми участі найширших мас трудящих у громадському житті країни. Це виявлялося в численних патріотичних починаннях і рухах, масово-політичних кампаніях, в яких брали участь загалом десятки мільйонів радянських людей — представники всіх класів і соціальних груп.

Розглядаючи виникнення, розвиток і суть цих патріотичних рухів, спрямованих на зміцнення обороноздатності Радянської держави та її Збройних Сил, автор уміло використовує велику кількість оригінальних документів, що характеризують розмах, різноманітність і високу ефективність цього вияву політичної творчості мас. Значний інтерес викликає узагальнене, яскраве за формою висвітлення історії зародження і розвитку таких важливих патріотичних починань трудящих УРСР, як придбання на власні заощадження військової техніки для Червоної Армії, збирання металобрухту для військової промисловості, теплого одягу для фронтовиків, як ремонт і прання обмундирування силами трудящих, допомога громадськості госпіталям, сім'ям військовослужбовців, інвалідам війни, осиротілим дітям і т. ін.

У монографії дається висока оцінка тим і плодотворним громадським зв'язкам трудівників тилу і воїнів Червоної Армії. Про величезний розмах патріотичних рухів на допомогу Червоній Армії свідчать цифрові дані, наведені автором. Протягом 1941—1945 рр. в цілому по республіці у збройних добровольчих народних формуваннях брало участь близько 2 млн. чол. Патріоти передали в фонд оборони країни понад 2 млрд. крб., багато коштовно-

стей, 17 млн. т. зерна, здали 400 тис. т. м'яса, близько 1,5 млн. т. картоплі і овочів, 231 тис. т. металобрухту. Мільйони жителів міст і сіл шефствували над 422 госпітальями, більш як 360 тис. з них, ставши донорами, здавали свою кров пораненим воїнам. На численних прикладах переконливо показано в праці роль масово-політичних кампаній (зборів, мітингів, демонстрацій, святкування революційних і радянських свят) у піднесенні політичної активності мас в роки Великої Вітчизняної війни.

Цінність рецензованої книги підвищується тим, що в ній, по суті, вперше узагальнено і глибоко проаналізовано значний фактичний матеріал про боротьбу населення під керівництвом партійного підпілля за збереження політичних і духовних устоїв радянського способу життя в умовах фашистської окупації. Постановка і розкриття в рамках цієї проблеми таких питань, як боротьба населення за збереження духовних цінностей соціалістичного суспільства, патріотичні рухи радянського населення під керівництвом партійного підпілля має важливе політичне значення. Разом з тим у книзі нещадно викривається ворожа радянському народові діяльність представників старого, віджилого світу — українських буржуазних націоналістів, їх прислужництво фашистам у запровадженні «нового порядку» на окупованій території. Автор переконливо показує, що в боротьбі проти соціалізму, його ідеології і культури тризуб націоналістів-оунівців і хрест реакційних церковників нерозлучно сплелися з фашистською свастикою.

Важливо зазначити, що рецензована праця написана з глибоко інтернаціоналістських позицій. Автор велику увагу приділив висвітленню політичного і духовного єднання братніх республік СРСР, як фактору зміцнення оборонної могутності країни, показу провідної ролі великого російського народу в згуртуванні всіх радянських народів. Наголошуючи на тому, що дружба народів СРСР у період 1941—1945 рр. з особливою силою показала свої невичерпні можливості і благотворний

вплив, він справедливо підкреслює, що «трудоці УРСР зберігають вдячну пам'ять про допомогу братніх народів Радянського Союзу, яка мала вирішальне значення для історичної долі їх республіки» (стор. 162). Багато нового знайде читач і в спеціальному параграфі про допомогу зарубіжної демократичної громадськості Радянському Союзу.

Як видно з книги, автору вдалося досягти повноти і глибини дослідження поставлених питань завдяки скрупульозному вивченню ним численних документів партійних, державних і відомчих архівів. Спираючись на марксистсько-ленінську теоретичну спадщину, документи Комуністичної партії, узагальнивши архівні, газетні та літературні джерела, М. В. Коваль не тільки відтворив яскраву картину громадсько-політичної діяльності трудящих Української РСР, а й сформулював теоретичні висновки, дав наукову оцінку досліджуваному питанню, навіть узагальнені цифрові дані.

Монографія М. В. Ковалю не вільна від недоліків. Найбільш суттєвим з них є, як нам здається, відсутність історіографічного огляду. Ця прогалина підсилюється тим, що в книзі посилання дано (мабуть, з метою економії місця) лише на цитовані матеріали.

Відмітимо й окремі фактичні неточності. На стор. 27 перекручено ініціали командира партизанського з'єднання І. А. Артюхова. Невірно (як російське видання) названо газету українською мовою «Київська правда» (стор. 14). На стор. 252 потребують уточнення дані про примусове вивезення в'язнів України на фашистську каторгу. Зауважимо, що всього по республіці, включаючи Закарпаття, було вивезено 2315 тис. чол.

Книга М. В. Ковалю є оригінальним дослідженням, яке відзначається переконливістю наукової аргументації, чіткістю методологічних позицій автора, публіцистичністю у викладі матеріалу. Її науково-пізнавальна і виховна цінність незаперечні.

М. І. Кравчук (Київ)

А. И. Вдовин, В. З. Дробижев.
РОСТ РАБОЧЕГО КЛАССА СССР.
1917—1940 гг.,

изд-во «Мысль», М., 1976, 263 с.

Всебічне вивчення історії радянського робітничого класу періоду будівництва соціалізму має важливе теоретичне і практичне значення. Воно дає можливість розкрити соціальну базу і рушійні сили Радянської держави, сприяє успішному

розв'язанню багатьох завдань, що стоять перед нашим народом, а також допомагає у боротьбі з сучасною буржуазною ідеологією. Тому тема монографії, обрана О. І. Вдовиним та В. З. Дробижевим, є дуже актуальною. У рецензованій праці висвітлюється проблема зростання робітничого класу за рахунок нових поповнень у 1917—1940 рр.

Використавши дослідження своїх попередників, присвячені джерелам та формам поповнення робітничого класу, авто-

ри зосередили увагу на таких найменш розроблених аспектах проблеми, як місце нових поповнень у структурі робітничого класу, їх вплив на клас в цілому, процес перетворення нових робітників у кадрових.

Особливістю рецензованої праці і безсумнівним успіхом авторів є розробка проблеми в теоретичному і конкретно-історичному плані. Великий і різноманітний фактичний матеріал, зібраний і систематизований ними, піддано детальному теоретичному аналізу. Він став основою для цікавих і цінних висновків.

Значну увагу автори приділили питанню про кількісне зростання робітничого класу в 1917—1940 рр., зокрема в період перших п'ятирічок, коли чисельність робітників зростала найбільш інтенсивно. У 1928—1940 рр. кількість робітників збільшилася з 8,7 млн. до 23,7 млн. чол., тобто в 2,7 раза (стор. 96). Кісткою робітничого класу СРСР були робітники промисловості, які становили 34—38% усіх робітників. О. І. Вдовін і В. З. Дробижев проаналізували динаміку кількісного зростання робітників, зайнятих у різних галузях народного господарства, і обґрунтували темпи зростання окремих загонів робітничого класу, пов'язуючи їх з особливостями певних етапів індустріалізації країни.

Особливу увагу приділено питанням формування національних кадрів робітничого класу. На переконливому статистичному матеріалі показано, що вирішювання національних республік за питомою вагою робітничого класу в складі їх населення супроводжувалося вирішюванням республіканських загонів робітників за національною ознакою. Автори дійшли висновку, що в «довоєнні роки було зроблено великий крок вперед по шляху вирішювання рівнів соціального розвитку радянських республік» (стор. 150).

Треба відзначити високий рівень обробки авторами статистичних матеріалів. Вихідні дані для численних таблиць, наведених у тексті, вони, як правило, почерпнули з найновіших статистичних збірників. При цьому використані дані піддано детальному джерелознавчому аналізу, обґрунтовано порівнянність наведених статистичних рядів, роз'яснено методику підрахунків.

За даними авторів рецензованої книги, протягом реконструктивного періоду (до початку 1937 р.) в народне господарство країни прибуло 24 млн. чол. (стор. 112), з них 59,5% — з села, а 40,5% — з міста. При цьому серед нових поповнень робітничого класу неухильно зростала питома вага колишніх колгоспників. І, як наслідок, зростала їх «соціальна близькість до робітничого класу» (стор. 119).

Автори монографії проаналізували динаміку змін складу робітників і службовців за виробничим стажем і відзначили, що період завершення соціалістичної рекон-

струкції народного господарства характеризується зростанням кількості робітників і службовців, які мали порівняно великий стаж роботи. Питома вага робітників і службовців зі стажем понад 6 років становила в 1932—1933 рр. 30—33%, а в 1937—1940 рр. — близько 52—53% (стор. 114).

Одним з принципово важливих методологічних положень рецензованої праці є трактування авторами питання про строки формування кадрових робітників. О. І. Вдовін і В. З. Дробижев, підтримуючи існуючу серед дослідників думку про прискорення процесу перетворення нових робітників на кадрових в період будівництва соціалізму, вперше дали всебічне обґрунтування цієї точки зору. Прискоренню процесу формування психології кадрових робітників сприяли такі фактори, як ліквідація експлуатарських класів і виховна робота Комуністичної партії. Партія накреслила, зазначають автори, основні напрями виховної роботи (політичний, виробничий і загальнокультурний), розкрила зміст кожного з них, визначила соціальні сили, здатні проводити цю роботу (громадські організації, всі передові робітники).

Прискорення темпів виховання нових поповнень робітничого класу пояснювалося масовим впровадженням і освоєнням нової техніки, зростанням концентрації робітників на великих соціалістичних підприємствах, ліквідацією безробіття, утвердженням соціалістичного принципу розподілу за працею, розвитком соціалістичного змагання, підвищенням кваліфікації робітників і т. д. Зростаючі можливості робітничого класу у справі перевиховання відсталих мас нових поповнень у пролетарському дусі і зростаюча протягом усього досліджуваного періоду соціальна близькість основних мас нових поповнень до робітничого класу сприяли прискоренню процесу перетворення нових поповнень робітничого класу на кадрових робітників, підсумовують автори (стор. 188).

О. І. Вдовін та В. З. Дробижев дають відповідь і на питання про конкретні строки, необхідні для засвоєння новими робітниками соціальної психології провідної частини робітничого класу. Простеживши різні фактори, що впливали на тривалість цього процесу, вони дійшли висновку: «Для перетворення широких мас нових робітників на кадрових у реконструктивний період потрібно було в середньому близько 3—5 років» (стор. 194). Слід, однак, визнати, що всі доводи авторів скоріше підтверджують п'ятирічний, а не трирічний строк формування кадрового робітника.

На жаль, автори рецензованої праці не зробили спроби хоча б приблизно визначити питому вагу кадрових робітників у складі робітничого класу країни на початку і наприкінці досліджуваного періоду. Правда, вони відзначають, що, за підра-

хунками О. І. Шкаратана, частка кадрових робітників у промисловості на початок першої п'ятирічки дорівнювала не менше 70% (стор. 177). Але своєї думки щодо цього питання автори не висловили. А читачам цікаво було б знати це, тим більше, що критерії, якими керувалися дані дослідники, відрізняються від тих, якими керувався О. І. Шкаратан.

У центрі уваги авторів праці — промис-

лові робітники. Питання ж соціального виховання інших загонів робітничого класу не порушено зовсім, а воно потребує дослідження.

Зазначені недоліки не знижують загально високого ідейно-теоретичного рівня монографії, яка є вагомим внеском в історіографію радянського робітничого класу.

З. Г. Лихолобова (Донецьк)

В. В. Аникеев.
**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦК РКП(б)
В 1918—1919 ГОДАХ**

(хроника событий),

изд-во «Мысль», М., 1976, 581 с.

Рецензована книга В. В. Аникеева являє собою хроніку подій і фактів про багатопланну діяльність ЦК РКП(б) по мобілізації зусиль партії і народу на захист завоювань Великого Жовтня і розгортанню соціально-економічних перетворень у Країні Рад в 1918—1919 рр. Дане видання є продовженням попередніх праць автора¹. В основу праці покладено твори В. І. Леніна, документальні публікації і архівні джерела, значна частина яких вперше вводиться до наукового обігу. Лише на фонди Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС в ній є понад 200 посилань.

Документи і матеріали хроніки охоплюють період діяльності Центрального Комітету Комуністичної партії з 7 листопада 1918 р. по 4 липня 1919 р. В історії Країни Рад, в історії партії він посідає особливе місце, що зумовлено характером і результатами революційно-перетворюючої діяльності мас, керованих партією, інтенсивністю всіх процесів суспільного життя.

В період, коли доля Радянської влади вирішувалась у збройній боротьбі, Комуністична партія стала дійсно воюючою партією. Її бойовим штабом був Центральний Комітет на чолі з В. І. Леніним. Партія організувала і згуртувала трудящі маси і повела їх на боротьбу з ворогами. Більше 230 фактів і документів хроніки розкривають величезну ідейно-теоретичну та організаторську роботу В. І. Леніна по керівництву партією і державою. Особливу увагу автор акцентує на висвітленні керівної ролі В. І. Леніна в підготовці і проведенні VIII з'їзду РКП(б), I конгресу Комінтерну, пленумів і засідань ЦК партії, розробці ним теоретичних питань соціалістичного будівництва, розв'язанні

практичних завдань партійного і радянського життя.

Провідною темою ленінських творів того періоду була тема захисту соціалістичної Вітчизни. В них Володимир Ілліч аналізує внутрішнє і зовнішнє становище країни, хід воєнних дій на фронтах, обґрунтовує завдання, які стоять перед трудящими країни, розкриває джерела сили її непереможності Радянської влади, надихає народні маси на героїчні подвиги на фронті і в тилу. Незважаючи на величезні труднощі, В. І. Ленін був переконаний в перемозі над численними ворогами, в торжестві справи Великого Жовтня.

Центральний Комітет партії, керований В. І. Леніним, розробляв і втілював у життя найважливіші воєнно-стратегічні плани, керував забезпеченням Червоної Армії військовими кадрами, спрямовував роботу тилу, організовував мобілізацію людських та матеріальних ресурсів на розгром ворога, здійснював керівництво партійним будівництвом. Політика воєнного відомства, відзначав ЦК РКП(б) в постанові від 25 грудня 1918 р., ведеться на основі загальних директив, які дає партія в особі її Центрального Комітету і під його безпосереднім контролем (стор. 112). В. І. Ленін, підкреслюючи роль ЦК партії в організації оборони країни, відзначав, що при розв'язанні будь-якого великого питання стратегії не було жодного разу, щоб не відбулось засідання ЦК або Бюро ЦК². Це повністю підтверджують матеріали хроніки. Військовим питанням, проблемам оборони країни відводилося чільне місце в діяльності ЦК РКП(б). Часто засідання Центрального Комітету були присвячені саме цим питанням. Так, на засіданні 19 грудня 1918 р. були розглянуті такі питання: про воєнний контроль, про порядок відрядження партійних працівників на фронт, про політичну роботу на фронті, про організацію роботи воєнної інспекції, про дисциплінарний статут, про роботу колегій Комісаріатів та ін. (стор. 96—97). Коли наприкінці 1918 р. погіршилось військове становище на півдні, ЦК РКП(б) 26 листопада прийняв постанову про зміцнення Південного фронту, Центральний Комітет зобов'язав усіх членів

¹ Див.: В. В. Аникеев. Деятельность ЦК РСДРП(б) в 1917 году, М., 1969; його ж. Деятельность ЦК РСДРП(б) — РКП(б) в 1917—1918 годах, М., 1974.

² Ленинский сборник XXXVII, М., 1970, стор. 137.

партії — командирів, комісарів, червоноармійців спільними зусиллями добитися швидкого перелому на фронті (стор. 46—47). 11 квітня 1919 р. Центральний Комітет схвалив написані В. І. Леніним «Тези ЦК РКП(б) у зв'язку з становищем Східного фронту». ЦК висунув як головне політичне і стратегічне завдання — розгром Колчака, накреслив заходи щодо поповнення Червоної Армії, виховання червоноармійців, допомоги армії продовольством, тощо (стор. 343).

ЦК РКП(б) у найтяжчі періоди війни проводив мобілізацію комуністів на фронт, в тому числі членів ЦК та відповідальних партпрацівників. За партійною мобілізацією з 16 травня по 4 липня 1919 р. на фронт було направлено 20 тис. членів партії. На зміцнення фронту центральні і багато місцевих установ послали свої основні сили (стор. 561).

Книга містить велику кількість матеріалів про формування по всій країні загонів Червоної Армії, про героїзм червоноармійців на фронтах боротьби з контрреволюцією, про підтримку трудящими масами Радянської влади і розгортання збройної боротьби в тилу ворожих військ (стор. 212, 310, 368, 369, 371, 399, 409, 412, 424, 428 та ін.).

ЦК РКП(б) проводив гігантську роботу по організації розгрому ворога. Інтересам оборони країни була підпорядкована робота Центрального Комітету, спрямована на розв'язання чергових завдань господарського, радянського і культурного будівництва. У книзі відображено багатогранну діяльність ЦК РКП(б) по налагодженню роботи промисловості, транспорту, зміцненню органів Радянської влади, постановці освітньої справи (див. стор. 89, 129, 146—147, 151—152, 158, 161, 162, 228—229, 324, 348 та ін.), поліпшенню роботи державного апарату, зміцненню соціалістичної законності та правопорядку, трудової дисципліни, боротьбі з бюрократизмом і тяганиною в роботі радянських установ та окремих працівників (стор. 141, 170, 183, 236, 354, 407, 414—415, 425 та ін.).

Матеріали хроніки розповідають про те, як лід керівництвом партійних організацій в країні розгорнулася активна боротьба за хліб, за врятування трудящих від голодної смерті, за забезпечення продовольством Червоної Армії. Так, робітники заводу «Сормово» в резолюції, направленій в ЦК, дали клятву докласти всіх зусиль до того, щоб налагодити роботу транспорту, розв'язати продовольче питання, побудувати соціалізм (стор. 231). Селяни Куражінської волості Тульської губернії в листі до ЦК писали, що в ім'я світлих ідеалів комунізму ми дамо державі гроші, хліб голодуючим, все, чого вимагає від нас революція (стор. 153). У політзведенні із Східного фронту зазначалося, що в ряді підрозділів червоноармійці приймали рішення протягом 2-х тижнів щоденно

відраховувати півфунта хліба на користь голодаючих робітників Петрограда (стор. 196).

Важливе значення для зміцнення Радянської влади і розгортання успішної боротьби з контрреволюцією мала діяльність Комуністичної партії, спрямована на послідовне здійснення ленінської національної політики, політики дружби і братерського співробітництва народів. В. І. Ленін, ЦК РКП(б) здійснювали безпосереднє керівництво створенням радянської державності в національних районах країни, подавали допомогу місцевим партійним організаціям у розв'язанні всіх найважливіших завдань будівництва нового суспільства і організації боротьби трудящих проти об'єднаних сил зовнішньої і внутрішньої контрреволюції (стор. 168, 169, 240, 297, 348, 388, 421, 474—475, 485 та ін.). В. І. Ленін, ЦК РКП(б) здійснили велику роботу по об'єднанню сил і ресурсів братніх народів. Висунута партією ідея створення воєнно-політичного союзу радянських республік детально обговорювалась на засіданнях ЦК, його Політбюро і Оргбюро (29 квітня, 4, 12, 28 травня, 1 червня 1919 р.). Так, пленум ЦК РКП(б) 4 травня 1919 р. прийняв директиву про єдине військове командування арміями РСФРР та інших соціалістичних республік (стор. 407). 1 червня 1919 р. створення воєнно-політичного союзу братніх республік було закріплено декретом ВЦВК РСФРР³. Цей союз відіграв величезну роль у захисті всесвітньо-історичних завоювань Жовтня, розгромі контрреволюції, зміцненні Радянської влади по всій країні.

Незважаючи на труднощі воєнного часу, партія прозорливо дивилася вперед, вела трудящі маси до нового життя. В країні не припинялась творча робота по будівництву нового суспільства. В. І. Ленін, ЦК РКП(б) розробляли в той період проблеми переходу від капіталізму до соціалізму, перспективи розгортання соціалістичного будівництва, нову Програму РКП(б). Документи і матеріали хроніки розкривають діяльність В. І. Леніна по складанню проекту Програми партії, обґрунтуванню нового стратегічного лозунгу партії щодо селянства, підготовці інших рішень VIII з'їзду РКП(б) (див. стор. 191—192, 209—210, 246—247 та ін.).

У книзі наводиться багато фактів про активну підтримку місцевими парторганізаціями рішень VIII з'їзду РКП(б), схвалення політики партії, спрямованої на зміцнення воєнно-політичного союзу робітничого класу з трудящим селянством, розширення соціальної бази Радянської влади (стор. 317, 331, 341, 386 та ін.).

Матеріали хроніки дають змогу відчутти атмосферу, в якій відбувалася діяльність керівного органу партії. Особливо цінни-

³ Див.: Декреты Советской власти, т. V, М., 1971, стор. 259—261.

ми є відомості про 15 засідань ЦК РКП(б) і 13 засідань Політбюро ЦК РКП(б), на яких було обговорено близько 200 найважливіших питань оборони країни, а також партійного і радянського будівництва. Значна частина цих відомостей вперше вводиться до наукового обігу (засідання ЦК від 17, 19 грудня 1918 р.; 16 січня, 4, 5 лютого, 14, 16, 17, 25 березня, 13 квітня, 4 травня, 10, 11, 15 червня 1919 р.). Так, 25 березня 1919 р. під керівництвом В. І. Леніна відбулось засідання ЦК РКП(б), обраного VIII з'їздом партії. Володимир Ілліч ознайомив членів ЦК з рішеннями, які були прийняті на останніх засіданнях старого складу ЦК, інформував про хід переговорів з В. Буллітом, про III Інтернаціонал, про керівництво ВІВК, про ставлення до середнього селянства. На засіданні було вирішено створити Політбюро та Оргбюро ЦК РКП(б), затверджено редакторів центральних газет та розглянуто ряд інших питань (стор. 297—298). 13 квітня під керівництвом В. І. Леніна відбувся пленум ЦК РКП(б), на якому було обговорено воєнне і продовольче становище країни, питання про скликання з'їзду Рад і становище робітників Петрограда та Москви, про паперову кризу і роботу ряду наркоматів та відомств, про місцеві справи (Білорусія, Литва, Естонія, Крим) та ін. При обговоренні воєнного питання В. І. Ленін повідомив тезис Е. М. Скляньського з приводу проведення мобілізації і виступив із доповіддю про завдання партійної роботи у зв'язку з мобілізацією, а також у питанні про продовольче становище та ін. (стор. 348).

Нові дані хроніки доповнюють відомі факти про діяльність ЦК РКП(б) по наданню фінансової допомоги місцевим партійним організаціям, національним групам і секціям РКП(б), а також окремим членам партії (стор. 45, 124, 139, 144, 168, 205, 235, 302 та ін.), про проведену ним видавничу та агітаційно-пропагандистську роботу. Так, з 20 березня по 20 квітня 1919 р. бібліотечний відділ ЦК РКП(б) направив на місця 1979 бібліотечок на суму понад 151 тис. крб. (стор. 368), а до 20 травня — ще 1919 бібліотечок і літератури на суму 211 669 крб. (стор. 460).

Значний інтерес викликають вперше так широко використані автором матеріали зведень Секретаріату ЦК РКП(б) про партійне життя в провінції (всього понад 40 зведень). В них, а також в оглядах і звітах, які Секретаріат регулярно надсилав місцевим парторганізаціям, давалась глибока характеристика стану і діяльності парторганізацій (від окремих осередків партії до губкомів включно), вказівки щодо поліпшення їх роботи, пропагувався досвід партійного і радянського будівництва.

Значну частину хроніки становлять матеріали листування Секретаріату ЦК РКП(б) з місцевими партійними організа-

ціями. Вони свідчать про наявність міцного зв'язку між Центральним і місцевими комітетами партії. Так, лише 26 лютого 1919 р. Секретаріат ЦК РКП(б) надіслав в різні організації 80 листів, телеграм, радіограм (стор. 213); 1 березня — 42 (стор. 225); 27 березня — 62 (стор. 300); 5 квітня — 47 (стор. 327) і т. д. В свою чергу партійні осередки і комітети зверталися за допомогою і порадами до ЦК, звітували йому про свою діяльність.

Книга В. В. Аникеева містить іменний покажчик, в якому названо більш як 1,5 тис. прізвищ, з них понад 750 прізвищ керівників республіканських, губернських, повітових, міських організацій та осередків більшовицької партії, які представляли всі райони країни.

У хроніці помітне місце посідають матеріали, присвячені Україні, діяльності більшовицьких організацій республіки (всього понад 200 документальних фрагментів, значна частина яких публікується вперше).

Здійснюючи керівництво роботою більшовиків в усіх районах країни, В. І. Ленін, ЦК РКП(б) пильно стежили за ходом подій на Україні, подавали постійну допомогу комуністам республіки. Найважливіші питання партійного, радянського і воєнного будівництва на Україні обговорювалися на засіданнях ЦК РКП(б). Зокрема, на засіданні 16 січня 1919 р. першим питанням порядку денного значилось: Україна. Було прийнято рішення про відраджання на Україну відповідальних партійних працівників (стор. 146—147). ЦК подав велику допомогу комуністам України кадрами, порадами, літературою, а також матеріальну допомогу.

У травні — червні 1919 р., в період наступу білопWARDійських армій Денікіна на Донбас та інші райони України, В. І. Ленін, враховуючи величезну небезпеку наступу контрреволюції на півдні, а також недооцінку її деякими радянськими і військовими діями республіки, майже щодня надсилав їм директиви та розпорядження по організації оборони УСРР і розгрому ворога. Найважливіші питання оборони республіки розглядалися на засіданнях ЦК РКП(б). Так, 28 травня Політбюро ЦК РКП(б) обговорило становище на Південному фронті і схвалило написану В. І. Леніном директиву ЦК про необхідність зосередити всі сили на визволення Донбасу, провести головну мобілізацію робітників Харкова і Катеринослава для Південного фронту. На цьому ж засіданні були розглянуті питання про воєнно-економічне співробітництво з Україною тощо (стор. 474—475).

Матеріали хроніки містять багату інформацію і про діяльність партійних організацій України. Вони свідчать про боротьбу комуністів, трудящих мас проти контрреволюції, за відновлення і зміцнення Радянської влади в республіці, про братерську допомогу трудящим РСФРР у забезпеченні країни продовольством, па-

ливом тощо. У травні 1919 р. РНК України повідомляв В. І. Леніну і ЦК РКП(б) про організацію по всій Україні збирання хліба та інших продуктів для голодуючих дітей Півночі (стор. 428). Чернігівська губерньська конференція КП(б)У ухвалила «...прийти на допомогу голодуючому пролетаріату РСФРР шляхом створення в Чернігівській губ. ряду дитячих колоній для пролетарських та червоноармійських дітей» (стор. 208).

Документи і матеріали хроніки свідчать про титанічну організаційську та ідеологічну діяльність ЦК РКП(б) на чолі з В. І. Леніним, спрямовану на успішне розв'язання військово-політичних і еконо-

мічних завдань диктатури пролетаріату. Книга містить також багатий і цікавий матеріал з історії діяльності місцевих партійних організацій.

Історико-партійна наука поповнилася ще однією цінною працею, яка є джерелом для дальшого вивчення питання про діяльність ЦК РКП(б) на чолі з В. І. Леніним у роки іноземної інтервенції та громадянської війни. Вона викличе великий інтерес в істориків, пропагандистів, студентів, у всіх, хто вивчає героїчну історію Комуністичної партії і Радянської держави.

*І. Л. Гошуляк (Київ),
В. Ф. Солдатенко (Київ)*

Л. М. Спирин.
**КРУШЕНИЕ ПОМЕЩИЧЬИХ И
БУРЖУАЗНЫХ ПАРТИЙ В РОССИИ**

(начало XX в.— 1920 г.),

изд-во «Мысль», М., 1977, 366 с.

Вивчення політики і практичної діяльності непролетарських партій Росії в епоху трьох революцій має велике історико-наукове значення. В. І. Ленін писав: «...Щоб зрозуміти розвиток російської революції, надзвичайно необхідно вивчити, які були головні партії, інтереси яких класів вони захищали, які були взаємовідносини всіх цих партій»¹. Тим часом в радянській історіографії ця проблема висвітлена ще недостатньо. Якщо про виникнення і політичний крах дрібнобуржуазних партій меншовиків і есерів вже є ряд фундаментальних праць², то буржуазні і особливо поміщицькі партії — партії основних ворогів пролетаріату в буржуазно-демократичній і соціалістичній революціях — досі належним чином не вивчалися³. Ось чому привертає увагу моно-

графія відомого радянського вченого Л. М. Спірина, присвячена історії основних політичних організацій експлуататорських класів країни. Рецензована праця виділяється насамперед широтою висвітлення проблеми, яку автор починає досліджувати із з'ясування методологічних питань, аналізу радянської і зарубіжної історіографії, огляду джерельної бази і потім крок за кроком показує виникнення і практичну діяльність буржуазних і поміщицьких партій під час першої російської революції, в період між двома буржуазно-демократичними революціями, крах поміщицько-монархічних партій і повалення самодержавства в Лютневій революції, неспроможність політики буржуазних партій, коли вони були при владі від лютого до жовтня 1917 р., їх банкрутство в період Великого Жовтня, агонію монархізму і буржуазних партій в еміграції, після розгрому внутрішньої контрреволюції і успішного завершення громадянської війни. Завершується книга дуже цікавими і потрібними додатками, де подані узагальнені дані про основні непролетарські партії Росії, включаючи і дрібнобуржуазні, з зазначенням часу і місця їх створення, прізвищ політичних лідерів, назв центральних друкованих органів, чисельності партій у 1905—1907, 1917 і 1918—1920 р., часу їх розпаду.

Автор не просто викладає історію всіх

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 56.

² Див.: К. Гусев. Крах партии левых эсеров, М., 1963; К. В. Гусев, Х. А. Ернцян. От соглашательства к контрреволюции (Очерки истории политическо-го банкротства и гибели партии социалистов-революционеров), М., 1968; Н. В. Рубан. Октябрьская революция и крах меньшевизма, М., 1968; Х. М. Астрахан. Большевики и их политические противники в 1917 г. (Из истории политических партий в России между двумя революциями), М., 1973; К. В. Гусев. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционизма к контрреволюции, М., 1975.

³ Про окремі питання діяльності буржуазних і поміщицьких партій Росії див.: В. Залезский. Монархисты, Харьков, 1927; В. Сталинский. Кадеты, Харьков,

1929; Е. Д. Черменский. Буржуазия и царизм в первой русской революции, М., 1939 (2-е изд., 1970); В. В. Комин. Банкротство буржуазных и мелкобуржуазных партий России в период подготовки и победы Великой Октябрьской социалистической революции, М., 1965; його ж: История помещичьих, буржуазных и мелкобуржуазных политических партий в России, ч. 1 (1900 — июнь 1917 г.); ч. 2 (июль 1917—1923 гг.), Калинин, 1970; В. И. Ленин и история классов и политических партий в России, М., 1970.

основних політичних партій експлуаторських класів Росії, а органічно поєднує її з висвітленням стратегії і тактики більшовицької партії щодо цих антинародних організацій, показує своє ставлення до їх програм, рішення з'їзді і конференцій, поведінки їх лідерів. В історичній літературі трапляються однозначні оцінки тієї чи іншої партії на всьому шляху її розвитку, незважаючи на їх еволюцію — від опозиційності й угодовства в період буржуазно-демократичної революції до контрреволюційності в умовах підготовки і проведення Жовтневої революції. Завдяки лєнінським методологічним принципам історизму і партійності Л. М. Спірина вдалося уникнути такої однобічності у характеристиці непролетарських партій, показати їх розвиток, еволюцію на різних етапах революції.

Для непролетарських партій властиві різношерстий склад, часті розбіжності в програмних заявах і діях окремих їх лідерів. І деякі наші автори не вміють зорієнтуватися в цьому різноголоссі, часто висмикують для своїх оцінок саме ті документи, які «відповідають» їх наперед складеній схемі, їх характеристики. Позитивним у праці Л. М. Спірина є те, що він конкретно-історично підійшов до вивчення діяльності цих партій, аналітично використав усі основні їх документи, заяви лідерів, виступи центральних органів преси. Широка джерельна основа дала можливість глибоко розкрити справжні цілі всіх основних поміщицьких і буржуазних партій Росії, показати аморфність, неоднорідність їх складу, різнобій у діях окремих лідерів і організацій.

Рецензована праця глибоко партійна, гостро полемічна. Вона завдає ще одного удару сучасним зарубіжним фальсифікаторам історії, які силкуються будь-що применшити всевітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, базікають про «випадковість», «незакономірність» соціалістичної революції в Росії, яка нібито не мала необхідних соціально-економічних і політичних передумов. Проведений Л. М. Спіриним глибокий науковий аналіз розстановки класів і партій показує, що на суспільно-політичній арені в нашій країні напередодні Жовтня діяли всі ті основні партії, які притаманні капіталістичній взагалі, що в цьому відношенні Росія нічим не відрізнялася від країн Заходу, не мала нічого особливого, крім одного, — тільки вона мала послідовно революційну марксистську партію, партію нового типу, створену і втілену генієм революції В. І. Леніном.

Історичні умови розвитку нашої багатонаціональної країни склалися так, що на авансцену революційного руху передусім виступила російська нація. Це зумовило і провідну роль російських політичних партій у революційному процесі і суспільному житті. Автор приділяє основну увагу розкриттю тих ідеологічних позицій,

на які спиралися у своїй діяльності буржуазні партії кадетів, прогресистів, октябристів, чорносотенно-поміщицької партії «Союз руського народу», «Союз Михайла Архангела», монархістів і «націоналістів». Під їх впливом створювались політичні партії і в національних районах Росії, зокрема, у книзі зазначається поява і дається оцінка програми УРДП на Україні, «Дашнакцутюн» у Вірменії, Аграрного союзу у Фінляндії, Демократичної партії в Латвії та ін. Всього, за підрахунками Л. М. Спірина, в Росії існувало 39 буржуазних і 7 поміщицьких партій, з них 26 були національними (стор. 44—45). Крім того, діяло ще чимало дрібнобуржуазних партій, як соціал-демократичного, так і народницького напрямку (в роки першої революції їх налічувалось близько 20, а в 1917 р. — близько 30).

Дати їх науково обгрунтовану класифікацію — справа надзвичайно складна, оскільки деякі партії зазнали певної еволюції і їх тільки умовно можна віднести до тієї чи іншої групи. Але, спираючись на лєнінську теоретичну спадщину, на такі праці В. І. Леніна, як «Досвід класифікації російських політичних партій», «Політичні партії в Росії», «Політичні партії в Росії і завдання пролетаріату», авторові вдалося розробити овою, добре продуману класифікацію непролетарських партій Росії, яка стане в нагоді всім іншим дослідникам цієї складної наукової проблеми.

Звичайно, детально висвітлити історію майже 50 політичних російських і національних партій в одній монографії неможливо. Автор і не ставив перед собою такого завдання, заявивши, що «національні політичні організації висвітлюються попутно і в основному в плані їх відмінностей від російських» (стор. 107). До того ж історія національних буржуазних партій майже зовсім не розроблена в радянській історіографії. І все ж вважаємо за потрібне зробити Л. М. Спірину закид, що він національним партіям відвів дуже мало місця, а їх історію подав де-що схематично. Він, наприклад, правильно визначив різношерстий склад РУП, але її розкол відніс чомусь до грудня 1905 р., коли нібито на її базі створився ряд партій різних напрямків: від порівняно невеликої НУП до дрібнобуржуазної УСДРП (стор. 31—32). Тим часом в історичній літературі, на яку посилається і автор (стор. 342—343), давно вже доведено, що розклад РУП відбувався ще напередодні революції (у 1900 р. від неї відколотась НУП, 1903 р. — СУП, 1904 р. — «Спілка»), а в грудні 1905 р. на з'їзді РУП було прийнято лише постанову про зміну назви партії на УСДРП.

Складаючи таблицю непролетарських партій, автор не назвав серед національних дрібнобуржуазних партій соціал-демократичного напрямку Українську соціал-демократичну спілку («Спілку»), яка виділилась у грудні 1904 р. після чергового

розколу РУП і постійно блокувалась з меншовиками і Бундом у боротьбі проти більшовиків.

Варто було б сказати в такій праці і про зближення російських монархічно-поміщицьких і буржуазних партій наприкінці 1917 р. з українською буржуазно-націоналістичною Центральною радою, яка після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді стала одним з головних вогнищ всеросійської контрреволюції. Думається, що після цього була б вмотивованою і розповідь автора про формування в Києві на початку 1918 р. монархічного блоку, про який ідеться у книзі (стор. 282—284).

Надто стисло подано історію буржуазних і поміщицьких партій в період громадянської війни, коли вони в союзі з іноземними імперіалістами силою зброї намагалися повалити Радянську владу. Хоч тут Л. М. Спірина і посилається на свою раніше видану книгу «Классы и партии в гражданской войне в России (1917—1920 гг.)» (М., 1968) та деякі праці інших авторів, але в такій узагальнюючій монографії ці сюжети слід було б висвітлити детальніше. Розповідаючи про агонію монархізму і буржуазних партій в еміграції, також варто було б згадати про буржуазно-націоналістичні організації, які виявились, в силу ряду причин, більш «живучими», ніж російські. Висновок автора про те, що «друга світова війна підвела остаточну риску під російською емігра-

цією» (стор. 291), здається нам передчасним, бо ж загальновідомо, що й нині у США, Західній Німеччині та інших імперіалістичних країнах продовжують діяти недобитки різних буржуазно-контрреволюційних організацій, російських і особливо національних, зокрема українських, які виступають на правому фланзі найреакційніших сил світового антикомунізму.

У цілому ж праця Л. М. Спірина заслуговує високої оцінки. Вона є першим комплексним дослідженням становлення, розвитку і політичного краху поміщицьких і буржуазних партій в Росії. Керуючись марксистсько-ленінською методологією, спираючись на великий документальний матеріал, автор переконливо показав немилучість і закономірність політичної загибелі організації експлуататорських класів, торжества ідеології і політики Комуністичної партії.

Книга Л. М. Спірина показує водночас і ті широкі можливості, які є у радянських вчених для дальшого вивчення цієї наукової проблеми. На нашу думку, варто, зокрема, приступити до написання історії непролетарських партій на Україні, зосередивши основну увагу на аналізі стратегії і тактики більшовиків щодо цих партій, загальних закономірностей їх розвитку й історичної обумовленості їх розпаду і повної загибелі після перемоги Великого Жовтня.

П. М. Шморгун (Київ)

Хроніка та інформація

Відзначення 60-річчя Великого Жовтня

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ РАДЯНСЬКИХ І УГОРСЬКИХ ІСТОРИКІВ

З 16 по 20 травня 1977 р. у Москві проходила конференція істориків СРСР і Угорської Народної Республіки, присвячена 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тема конференції: «Великий Жовтень і будівництво соціалізму в Угорщині». Її організатори — Інститут слов'янознавства та балканістики АН СРСР і Комісія істориків СРСР і УНР. На відкритті конференції виступили акад. О. П. Окладников — голова радянської частини Комісії істориків СРСР і УНР і чл.-кор. Угорської Академії наук, заст. голови угорської частини Комісії істориків УНР і СРСР Іван Беренд. Оратори відзначили важливість конференції, висловили задоволення тим, що дружба вчених СРСР і УНР рік у рік дедалі зміцнюється і що значний вклад у цю важливу справу вносять радянські та угорські історики.

На конференції було прочитано 18 доповідей, які тематично можна поділити на кілька груп. До першої групи відносяться доповіді, присвячені впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Угорщину, боротьбі угорських трудящих за народну владу. Загальну увагу привернули дві доповіді — акад. УАН, директора Інституту історії УАН Жигмонда Паха «Велика Жовтнева соціалістична революція і Угорщина» та д-ра істор. наук, ст. наук. співроб. Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР А. І. Пушкаша «Історичний досвід Жовтневої революції і встановлення влади трудящих в Угорщині». Акад. Ж. Пах висвітлив важливі в теоретичному відношенні питання, зокрема, закономірності перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, показав вплив ідей Жовтня, ідей марксизму-ленінізму на Угорщину. У своїй доповіді А. І. Пушкаш проаналізував складний процес творчого застосування досвіду Великого Жовтня у конкретних умовах Угорщини.

Окремі аспекти цих питань були порушені у виступах доцента Ужгородського державного університету І. П. Андрусяка «Великий Жовтень і робітничий рух в Угорщині (1917—1918 рр.)», канд.

істор. наук, співробітника Музею військової історії Угорщини Шандора Тота «Військово-історичний аспект визволення Угорщини» та канд. істор. наук, співробітника Інституту історії партії при ЦК УСРП Ержебет Штрасенфайтер «Боротьба партії комуністів за владу робітників після визволення Угорщини».

Основну суть і характер народно-демократичних революцій розкрив у доповіді «Деякі теоретичні питання дослідження історії соціалістичного будівництва» д-р істор. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії СРСР АН СРСР Л. М. Ніжинський, який, зокрема, дав історіографічний аналіз літератури з цієї проблеми (виданої як в СРСР, так і в братніх соціалістичних країнах), зробив спробу визначити причини різних оцінок характеру і наслідків революцій, а також запропонував при вивченні революцій у країнах Центральної і Південно-Східної Європи керуватись єдиними критеріями, враховувати сучасний рівень розвитку теоретичної думки в СРСР і братніх країнах.

Друга група доповідей стосувалася різних аспектів соціалістичного будівництва в УНР та розвитку радянсько-угорської дружби і співробітництва. Зокрема, чл.-кор. Угорської АН, директор Інституту економіки ім. К. Маркса Іван Беренд у своїй доповіді висвітлив розвиток соціалістичної економіки Угорщини, а д-р істор. наук, співроб. Інституту історії УАН Шандор Орбан виступив з доповіддю «Від капіталістичної роздрібності до соціалістичної єдності. Шлях угорського селянства після визволення». В них дається характеристика специфіки угорської економіки до визволення, показано труднощі соціалістичної перебудови промисловості і сільського господарства, визначено етапи розвитку економіки країни.

Радянські історики виступили з двома доповідями, присвяченими провідній силі соціалістичного будівництва — робітничому класові. Це — доповіді канд. істор. наук, ст. наук. співроб. Інституту слов'янознавства і балканістики Б. Й. Желицького «Робітничий клас Угорщини в роки соціалістичного будівництва» та

канд. істор. наук, зав. Ужгородським відділенням Інституту історії АН УРСР Г. І. Шманька «Зростання професійно-технічного і культурного рівня робітничого класу УНР».

Питанням культурного будівництва і розвитку радянсько-угорського співробітництва в галузі культури було присвячено три доповіді. Зокрема, радник посольства УНР в Австрії, д-р істор. наук Ервін Памлені висвітлив проблеми, пов'язані з розвитком культури в УНР після звільнення, а професор Будапештського університету, д-р істор. наук Шандор Балог проаналізував зміни у структурі інтелігенції в період соціалістичного будівництва.

Доповнила ці виступи угорських вчених доповідь д-ра істор. наук, зав. кафедрою наукового комунізму Ужгородського державного університету, проф. В. І. Худаніча «Радянсько-угорське співробітництво в галузі науки і його значення для соціалістичного будівництва в УНР».

Канд. економ. наук, ст. наук. співроб. Інституту економіки світової соціалістичної системи АН СРСР М. Г. Турко у своїй доповіді зробив аналіз політичної системи УНР на етапі будівництва розвинутого соціалістичного суспільства, показав закономірності розвитку соціалістичної демократії. Наук. співроб. Інституту воєнної історії МО СРСР, канд. істор. наук, полковник В. І. Фомін доповів про зміцнення бойового співробітництва Радянського Союзу та Угорщини.

Ряд доповідей було присвячено проблемам історіографії. Так, канд. Угорської АН Ж. Пах спливив на питаннях вивчення історії соціалістичного будівництва в УНР у працях угорських істориків, а д-р істор. наук, зав. кафедрою загальної істо-

рії Ужгородського державного університету І. М. Гранчак охарактеризував досягнення радянських учених у вивченні цієї проблеми.

В обговоренні доповідей взяли участь 12 науковців. Всі вони відзначали, що конференція є важливим етапом на шляху дальшого вивчення впливу Великого Жовтня на Угорщину, застосування досвіду російської пролетарської революції, досвіду КПРС у конкретних умовах Угорщини. Промовці звернули увагу на необхідність дальшого спільного дослідження радянськими і угорськими вченими угорського революційного робітничого і комуністичного руху, аналізу процесів, що відбувалися в рядах соціал-демократів, різних опозиційних дрібно-буржуазних партій. Треба зосередити зусилля на глибокому дослідженні проблем народно-демократичної та соціалістичної революції, розвитку форм соціалістичної державності, зростання ролі робітничого класу як провідної сили соціалістичного будівництва, поглибити розробку проблем культурної революції, розвитку співробітництва УНР з Радянським Союзом, з іншими братніми соціалістичними країнами, питань зростання міжнародного авторитету народної Угорщини.

У заключних виступах чл.-кор. Угорської АН Іван Беренд і акад. АН СРСР О. П. Окладников висловили впевненість, що наукова конференція сприятиме дальшому розгортанню досліджень з історії соціалістичного будівництва в УНР, а також зміцненню дружніх зв'язків між ученими-суспільствознавцями двох братніх країн.

І. Г. (Ужгород),

І. А. (Ужгород)

КОНФЕРЕНЦІЯ РАДЯНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ

21—23 червня 1977 р. у Москві на базі інститутів історії СРСР і слов'язознавства та балканістики АН СРСР відбулася наукова конференція радянських і польських істориків на тему «Історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Зміни в структурі робітничого класу СРСР і ПНР у процесі будівництва соціалізму і комунізму». Вона проходила в рамках комісії істориків СРСР—Польща.

У роботі конференції взяли участь понад 40 вчених з Радянського Союзу і Польської Народної Республіки. На триденних засіданнях було заслухано 23 доповіді. На конференції обговорювалися важливі теоретичні і конкретно-історичні проблеми вивчення історії робітничого класу двох братніх країн.

Конференцію відкрили акад. Б. О. Рибаків (СРСР) і проф. Людвік Балилев (ПНР).

З доповідями виступили проф. Ю. І. Корабльов (СРСР), який розповів про історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Проф. В. Серчик (ПНР), доц. М. Войцеховський (ПНР), доц. М. Лечик (ПНР) у своїх доповідях говорили про вплив Великої Жовтня на суспільно-політичне життя в польських, зокрема північних та західних, землях у 1917—1918 рр. Вони також багато уваги приділили питанню висвітлення Великої Жовтневої соціалістичної революції у польській пресі.

З великою увагою присутні заслухали ті виступи наших гостей, що були при-

свячені аналізу сучасного розвитку Польської Народної Республіки. Так, проф. Г. Рехович (ПНР) у своїй доповіді показав, як ПОРП, використовуючи радянський досвід, проводила різнобічну роботу, спрямовану на посилення провідної ролі робітничого класу в процесі будівництва соціалізму в Польщі. Про головні тенденції та зміни, що відбулися в галузі освіти й культури, а також у професійній підготовці польського робітничого класу в роки побудови соціалізму розповіли в своїх виступах проф. В. Бортновський (ПНР) та д-р О. Вишомірська-Кузьмінська (ПНР). Доц. Т. Валіхновський (ПНР) говорив про значення архівних джерел для дослідження змін структури робітничого класу в період будівництва соціалізму. Значний інтерес у присутніх викликало повідомлення проф. Є. Охманського (ПНР), в якому наведені нові матеріали про перші зустрічі В. І. Леніна з Ф. Е. Дзержинським.

Д-р істор. наук С. Л. Семявський (СРСР) розповів учасникам конференції про місце і роль робітничого класу як головної провідної сили в соціальному процесі радянського суспільства.

У виступах д-ра істор. наук Є. Г. Гімпельсона, д-ра істор. наук А. В. Мит-

рофанової і канд. істор. наук І. П. Остапенка розкрито загальні закономірності розвитку структури робітничого класу СРСР, починаючи з перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції і до сьогоднішнього часу.

На конференції виступили також учені з братніх республік Радянського Союзу, зокрема, проф. І. Є. Марченко (БРСР), проф. В. О. Романцов (УРСР), канд. істор. наук В. І. Вишинський (БРСР), канд. істор. наук Г. Шаджус і Є. Грунскіс (Лит. РСР), Е. Лагар (Лат. РСР), канд. істор. наук А. Мамедова (Аз. РСР), канд. істор. наук К. Худавердян (Вірм. РСР), які в своїх доповідях навели цікаві дані про розвиток структури республіканських загонів робітничого класу Радянського Союзу. Ці дані свідчать, що структура регіональних загонів робітників розвивалася за загальними закономірностями, властивими робітничому класу країни в цілому.

Робота конференції проходила в діловій, творчій і дружній атмосфері. Обмін думками з питань, що обговорювалися, сприятиме плідному дослідженню важливих питань історії робітничого класу братніх країн.

В. О. Романцов (Київ)

ВЕЛИКОМУ ЖОВТНЮ ПРИСВЯЧЕНА

24—26 червня 1977 р. Закарпатський обком Компартії України провів науково-практичну конференцію, присвячену 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, на тему «Ленінська дружба народів — велике завоювання Жовтня». Конференція була складовою частиною програми IV фестивалю «Ленінська дружба народів».

У її роботі взяли участь вчені, працівники ідеологічних установ Закарпаття, ветерани революційного руху, гості з братніх республік та споріднених областей сусідніх соціалістичних країн. Делегації очолювали: від Східно-Словацького краю ЧССР — секретар крайкому Компартії Словаччини Рудольф Благо, від Саболч-Сатмарської області Угорської Народної Республіки — секретар обкому УСРП Дьєрдь Еклер, від Сату-Марського повіту Соціалістичної Республіки Румунії — секретар повітового комітету РКП, заступник голови повітового виконавчого комітету Іоан Кайцу. Всього на конференцію прибуло понад 700 чол. Працювало дві секції, відбулося два пленарних засідання.

На першому пленарному засіданні з доповіддю «Ленінська дружба народів

СРСР — велике завоювання Жовтня» виступив секретар Закарпатського обкому Компартії України М. М. Семенюк. Охарактеризувавши основні риси ленінської національної політики КПРС, доповідач значну увагу приділив розвитку Закарпаття в братній сім'ї народів СРСР. На яскравих прикладах з життя трудящих краю він розкрив силу ленінської дружби народів — одного з найважливіших завоювань Великого Жовтня.

На конференції виступили також керівники делегацій споріднених областей братніх соціалістичних країн. Секретар Східно-Словацького крайкому Компартії Словаччини Рудольф Благо зробив доповідь на тему «Вплив Жовтня на розвиток комуністичного і робітничого руху, активізацію боротьби за перемогу соціалізму в Чехословаччині». Секретар Саболч-Сатмарського обкому УСРП Дьєрдь Еклер розповів про діяльність партійних організацій Угорщини по інтернаціональному вихованню трудящих. Він наголосив, що справді невчепним джерелом у цій роботі є ідеї Жовтня, радянська дійсність. Доповідач докладно зупинився на питанні обміну досвідом роботи між Закарпатською обласною парторганізацією і партій-

ною організацією Саболч-Сатмарської області УНР. Тема доповіді секретаря Сату-Марського повіту СРР Іоана Кайцу — «Соціалістична революція і розвиток науково-технічного прогресу, його роль і значення в соціалістичному та комуністичному будівництві».

З великим інтересом учасники конференції заслухали доповіді чл.-кор. АН УРСР, зав. відділом Інституту історії АН УРСР І. М. Мельникової («Великий Жовтень і розвиток пролетарського інтернаціоналізму»), д-ра істор. наук, зав. кафедрою наукового комунізму Ужгородського університету В. І. Худанича («Побудова розвинутого соціалістичного суспільства — найважливіший підсумок діяльності Комуністичної партії») та канд. істор. наук, зав. кафедрою історії СРСР Ужгородського університету С. О. Міщенко («Великий Жовтень і розквіт України в братній сім'ї радянських народів»).

На двох секціях було заслухано 12 доповідей, 8 повідомлень представників братніх республік СРСР, 4 виступи учасників боїв за визволення Закарпаття, ветеранів КПРС, керівників Закарпатської обласної партійної організації.

Значна частина доповідей була присвячена історії нашої Вітчизни, зокрема періодам соціалістичного і комуністичного будівництва. Так, теми доповідей кандидатів історичних наук, доцентів О. І. Корабельщикова — «Перемога Великого Жовтня — триумф пролетарського інтернаціоналізму» та М. П. Макари — «Розв'язання національного питання в СРСР — торжество справи Великого Жовтня». Д-р істор. наук, проф. М. В. Троян (*Ужгород*) присвятив свій виступ впливу Великого Жовтня на активізацію революційного руху в Закарпатті, а канд. істор. наук Г. І. Шманько (*Ужгород*) — розвитку взаємозв'язків трудящих Закарпатської області УРСР з трудящими споріднених областей сусідніх соціалістичних країн — ЧССР, УНР та СРР.

Решта доповідей і повідомлень була присвячена значенню Великого Жовтня для утворення і розвитку світової соціалістичної системи, успіхам братніх країн у соціалістичному будівництві, зокрема, д-ра істор. наук, проф. І. М. Гранчака («Великий Жовтень і утворення світової соціалістичної системи»), канд. істор. наук С. Ю. Пруниці («Великий Жовтень і міжнародний комуністичний рух»). Важливі питання боротьби за встановлення вла-

ди трудящих у Чехословаччині та Угорщині було порушено у виступах партійних працівників та вчених ЧССР і УНР: зав. відділом пропаганди і культури Саболч-Сатмарського обкому УСРП Ласло Червеняка, директора партійної школи Саболч-Сатмарського обкому УСРП Міклоша Марковича, проф. кафедри марксизму-ленінізму філософського факультету Кошицького університету Василя Скрипа та доц. кафедри марксизму-ленінізму Кошицького політехнічного інституту Стефана Самсона.

На конференції виступили також представники союзних республік — Білоруської, Грузинської, Узбецької, Казахської, Туркменської, Азербайджанської, Латвійської та Естонської РСР. Вони наводили яскраві приклади розквіту економіки і культури народів Країни Рад, численні факти дружніх зв'язків колективів промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, наукових і навчальних закладів Закарпаття з колегами за професією з різних куточків Радянської країни.

З великою увагою учасники конференції заслухали виступи члена ленінської партії з 1919 р. В. Ф. Гаврилова, учасника боїв за визволення Закарпаття, почесного громадянина Ужгорода П. В. Позднякова, члена КПРС з 1928 р., активного учасника революційного руху на Закарпатті, колишнього члена Закарпатського крайкому комуністичної організації Д. П. Поповича та члена КПРС з 1932 р., активного учасника революційно-визвольної боротьби М. П. Лялька.

На заключному пленарному засіданні було підведено підсумки роботи конференції. З короткими інформаціями виступили керівники секцій чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова та д-р істор. наук, проф. В. І. Худанич. Оратори відзначили наукову та політичну актуальність доповідей, їх практичне значення для дальшого розгортання ідеологічної роботи в області.

Із заключним словом виступив секретар Закарпатського обкому Компартії України М. М. Семенюк. Підводячи підсумки роботи конференції, він наголосив на тому, що її проведення було важливою подією в ідеологічному житті обласної партійної організації, воно сприяло зміцненню дружніх зв'язків між трудящими Закарпаття і споріднених областей сусідніх соціалістичних країн — ЧССР, УНР та СРР.

В. М. Логойда (*Ужгород*)

НОВІ КНИГИ

- Актуальні питання політики КПРС. На допомогу вивчаючим матеріали XXV з'їзду КПРС. Навчальний посібник для початкових політшкіл, Політвидав України, К., 1977, 360 с.**
- БАГЛАЙ М. — У вирі класових битв.** Політвидав України, К., 1977, 89 с.
- Беседы о XXV съезде Коммунистической партии Советского Союза, «Вища школа», Головне видавництво, К., 1977, 167 с.**
- БЛІФЕЛЬД Д. І. — Давньоруські пам'ятки Шестовиці,** вид-во «Наукова думка», К., 1977, 235 с.
- БОНДАРЕНКО Я. І. — Рабочие горизонты. Донецкая область в десятой пятилетке,** изд-во «Донбас», Донецк, 1977, 92 с.
- ГВАЗАВА-САНАДЗЕ Л. А. — Вони билися за Дніпро,** Політвидав України, К., 1977, 142 с.
- ГОРАК Г. І. — Суспільні науки: особливості, генезис, структура, «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, К., 1977, 197 с.**
- ДУБИНСКИЙ И., ШЕВЧУК Г. — Червонное казачество,** Политиздат Украины, К., 1977, 220 с.
- ЗАГОРОДНИЙ В. В., БІТАЄВА Є. Я. — В ім'я комунізму будує народ. Географія будов десятої п'ятирічки. 1976—1980,** вид-во «Радянська школа», К., 1977, 134 с.
- КОЛОСОВ Ю. — Белая скала,** изд-во «Таврія», Симферополь, 1977, 95 с.
- КОСОЛАПОВ В. В. — Методология и логика исторического исследования, «Вища школа», Головне видавництво, К., 1977, 382 с.**
- КРУК І. — Організаційна будова партії,** Політвидав України, К., 1977, 55 с.
- Крым—Бач-Кишкун. Сборник,** изд-во «Таврія», Симферополь, 1977, 160 с.
- МАТВІЙЧУК М. М., ОСТАФІЙЧУК В. Ф. — Роль радянської науки в розвитку науково-технічного прогресу,** вид-во «Знання», К., 1977, 48 с.
- МЕЛЬНИЧЕНКО В. Ю., МЕЛЬНИЧЕНКО Г. М. — Сторінки пролетарської солідарності. [Діяльність Федерації іноземних комуністичних груп на Україні в 1919 році], вид-во «Знання», К., 1977, 48 с.**
- МИКИТАСЬ В. Л. — Через гори і кордони. [Культурні й літературні зв'язки Закарпаття з Україною та Росією у XIX—XX ст.],** вид-во «Знання», К., 1977, 48 с.
- НИКОНОВ О. — Стояли насмерть. Рассказ о подвиге солдат границы нашей Родины в первый день Великой Отечественной войны,** изд-во «Молодь», К., 1977, 96 с.
- ОМЕЛЬЧУК В. — Розвиток критики і самокритики — закон партійного життя,** Політвидав України, К., 1977, 64 с.
- ПРИМАТОВ В. — Критика ревизионистских фальсификаций ленинской теории социалистической революции,** Політвидав України, К., 1977, 76 с.
- Революцией призванные. Сборник воспоминаний,** изд-во «Таврія», Симферополь, 1977, 158 с.
- РОМАЩЕНКО В. — Ленінські норми партійного життя і принципи партійного керівництва,** Політвидав України, К., 1977, 55 с.
- РУДНЕВ А. М., МИХАЙЛИЧЕНКО В. И., КРАВЦОВ С. А. — Бердянску — 150,** изд-во «Промінь», Днепропетровск, 1977, 102 с.
- ЧЕПУСОВ А. Т. — Укрепление политического сотрудничества братских социалистических стран на современном этапе,** изд-во «Знання», К., 1977, 63 с.
- ЧЕРНЕНКО М. — З'єднання досягнень науково-технічної революції з перевагами розвинутого соціалізму,** Політвидав України, К., 1977, 134 с.
- ЮРЧУК В. — XXV з'їзд КПРС — важлива віха на шляху до комунізму,** Політвидав України, К., 1977, 88 с.
- ЯНДОЛА Г. — Первинна парторганізація — основа партії,** Політвидав України, К., 1977, 49 с.

Художній редактор *Б. Б. Скрип*

Технічний редактор *Т. М. Шенітман*

Коректор *В. С. Івків*

Гар. №881. З'явився до набору 29.VIII 1977. Підписано до друку 13.X 1977. Формат 79/108/16. Ціна в друку № 2. Умовний друк. арк. 14,0. Обліковий друк. арк. 15,8. Тираж 5835 прим. зам. 6-143

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Рєпіна, 3.

Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

УВАГА! Ця книжка ввійшла до серії «НОВІ ПЕРИОДИЧНІ ВИДАВАННЯ», № 10 (199), 1977, октябрь. На українському мовному і комуністичному ринку вперше одразу Інститута історії Академії наук Української СРСР вийшла друком «Київська правда» (Київ) «Діяльність іноземних комуністичних груп на Україні в 1919 році» (1977). Це перша в Україні книжка, яка висвітлює діяльність іноземних комуністичних груп на території України в 1919 році. Книжка вийшла в світ за редакції Б. Б. Скрипа, А. П. Кривоноса, Л. Тарасюк.